תנ״ך · ראשונים · אברבנאל · נביאים

אברבנאל על מלכים ב

רבנו יצחק אברבנאל

ספריית אור ברסלב · or-breslev.co.il

אברבנאל על מלכים ב

רבנו יצחק אברבנאל

מקור הטקסט: ספריא · רישיון: לפי המהדורה: נחלת הכלל או Creative Commons

התכנים שלפניכם נאספו, מוינו, סוננו ונערכו בעמל רב ובמסירות על ידי צוות פרויקט 'אוצריא' (otzaria.org).

לקריאה באתר, עם המפרשים והמקורות ליד כל שורה: https://or-breslev.co.il/library/אברבנאל-על-מלכים-ב/
הקובץ נוצר ב־16 בנובמבר 2026 מגרסה v38-202611160902 של הספרייה.

תוכן העניינים

פרק א 4
פרק ב 6
פרק ג 22
פרק ד 27
פרק ה 34
פרק ו 38
פרק ז 43
פרק ח 46
פרק ט 56
פרק י 61
פרק יא 63
פרק יב 68
פרק יג 73
פרק יד 80
פרק טו 84
פרק טז 89
פרק יז 92
פרק יח 106
פרק יט 117
פרק כ 124
פרק כא 134
פרק כב 138
פרק כג 142
פרק כד 152
פרק כה 159

פרק א

פסוק א

ויפשע מואב בישראל. ספר הכתוב שכמו שאחזיה בן אחאב פשע ומרד לפני האלקים, כך בימיו פשע מואב מתחת מלכי ישראל, שהיה מואב מקדם משועבד אליהם, (ב) וכן היה גם כן מענשו של אחזיהו שנפל בעד השבכה בעליתו אשר בשמרון, והשבכה היא היתה כארובה שהיתה בעליתו ומונחים בה עצים והיו בה נקבים להאיר על הבית התחתון, ולכן נקרא שבכה שהוא מעין רשת, ומאותה נפילה חלה. והוא שלח את עבדיו שילכו לדרוש מבעל זבוב שהיה אלקי עקרון אם יעלה לו ארוכה מחליו? (ג) ומלאך השם דבר בנבואה אל אליהו שילך לקראת מלאכיו, ושידבר אליהם המבלי אין אלקים בישראל אתם הולכים לדרוש באלקי עקרון? (ד) לכן אעפ"י שאתם אינכם שואלים את פי' ה' אנכי אומר בשמו שלא יעלה המלך ממטתו כי מות ימות.

פסוק ה

והנה המלאכים האמינו בדבר האלקים ושבו אל אחזיהו והגידו לו הדבר, (ז-ח) והוא שאלם משפט האיש וסימניו, כדי לדעת מי הוא המלאך הדובר בם, ומאשר אמרו שהיה בעל שער ושהיה אזור על מתניו אזור עור, הכיר המלך כי אליהו התשבי הוא, ונראה שלא היה אז עמו אלישע, ולכן לא נזכר בספור הזה, כי אולי הניחו באחד מהמקומות ההם והיה הוא הולך מתבודד בנבואה:

פסוק ט

והנה אחזיהו שלח שר חמשים וחמישיו בעד אליהו וצוה אותם שיביאוהו בחזקה אם לא ירצה לבא בשמרון, כי ידע המלך שמפני איזבל אמו לא היה נכנס שמה זה ימים רבים, ולכן לא נזכר ענין אליהו במלחמות בן הדד ובמלחמת רמות גלעד. והנה שר החמשים אמר לו איש האלקים המלך דבר רדה, לא אמר המלך דבר שתלך לראותו כי חולה הוא על המטה כי אם המלך דבר רדה שתרד מראש ההר, כי אינו רוצה שתשב שם מתבודד. ולפי שראה אליהו שהיה שר החמשים מכין אנשיו להורידו בחזקה באף ובחמה וכדי בזיון וקצף, (י) אמר אם איש אלהים אני כמו שאתה אמרת, אינני משועבד למלך ואיני תחת ידו, כי עבד אלקים אנכי, ואם הענין כדברי תצא אש אלקים מן השמי' ותאכל אותך ואת חמישיך, כדי שתדע שיש אלקים שופטים בארץ.

פסוק יא

ולפי שבא שר חמשים אחר והוסיף על חטאתו פשע, באמרו כה אמר המלך מהרה רדה בזדון ובגובה לבו, השיבו כמו שהשיב לראשון ונשרפו כלם שם. והנה בחר אליהו להוריד האש עליהם ולשרפם, לפי שבהר הכרמל הוריד האש מן השמים לעיני אחאב ולעיני כל עבדיו, ואחרי שהמה ראו הנס האלקי ההוא בעיניהם ולא שתו לב אליו ובאו לפניו בזדון ובגובה לב, היה מענשם שישרפו באש, כי כל הקרב אל מקדש השם יומת, והנביא היה מקדש השם. ואין ספק שאליהו חשב שאחזיהו היה רוצה להרגו, ולכן התאמץ לנקום נקמת נפשו ולשרוף שרי החיל כדי שאחזיהו יפחד מלפניו ולא ישלח ידו בו, וכן היה דעתו לעשות לכל אשר יבא אליו, (יג-טו) עד אשר בא השר השלישי ובכה והתחנן לו, ועם זה באהו הנבואה רד אותו אל תירא מלפניו, רצה לומר רד מראש ההר ולך עמו אל תירא לא מאחזיהו ולא מאיזבל אמו, (טז) ואז הלך ודבר נבואתו ונתקיימה כדברו. הנה התבאר מזה הסבה למה הרג אליהו שרי החמשים וחמשיהם, והותרה השאלה הראשונה: וממה שאמר שמלך אחזיהו שנתים, תראה דבר אלקי, שירבעם בחטאיו הניח במקומו בנו נדב ומלך שנתים, ובעשא שבא אחריו בפשעו הניח במקומו אלה בנו ומלך שנתים גם כן, ואחאב ברשעתו הניח במקומו אחזיהו ומלך שנתים, כי היה ממשפט האלקים שימותו בניהם אשר יקומו אחריהם בקצרות שנים כלם שנתים, להעיר שמתו כלם מסבה אחת והיא חטא הע"ז:

פסוק יז

וזכר שמלך יהורם תחתיו והוא היה גם כן בן אחאב, ולפי שלא היה בן לאחזיהו מלך אחיו תחתיו, ואמר שהיה זה בשנת שתים ליורם בן יהושפט והוא קשה, כי למטה יאמר שמלך בשנת שמונה עשרה ליהושפט, ויהושפט הלך עמו למלחמת מואב, והנה היה מלך בימי יהושפט שבע שנים, כי יהושפט מלך עשרים וחמש שנים, אלא שיהושפט המליך את יהורם בנו בחייו מפני מחלוקת אחיו, כמו שאמר בדברי הימים (דברי הימים ב' כ"א ג') ואת הממלכה נתן ליהורם כי הוא הבכור, ומה היה צריך לומר זה? וידוע הוא כי המלוכה ירושה לבכור, אלא שהיה מחלוקת עם בניו עליה ולפיכך נתן לו המלוכה בחייו, ומלך אם כן יהורם בחיי אביו שבע שנים, ובשנת שתים למלכות יהורם זה שמלך בחיי אביו מלך יהורם בן אחאב על ישראל. ובסדר עולם (פרק י"ז) דרשו זה לענין ויזעק יהושפט ויי' עזרו, אמרו ראוי היה יהושפט ליהרג באותה שעה, לפי שהיה עוזר לרשע, ובשכר שצעק אל השם תלה לו הכתוב שבע שנים ועלו לבנו. והרלב"ג כתב כי מפני החתון שהיה ליהושפט עם אחאב אחרי מות אחאב, נשאר יהושפט מולך על ישראל

כל ימיו, כי היו חולקין לו כבוד בני אחאב מפני היותו זקן וחותן אביו, ובזה הדרך נאמר שעד שהתחילה השנה השנית למלכות יהורם מלך יהודה, היה מלך יהודה משתתף עם יהורם מלך ישראל בהנהגת המלכות, כי כבר תמצא במלחמותיו שהיה יהושפט תמיד עמו בהם, ולפי זה השנה שמלך בה אחזיה היתה שמונה עשרה ליהושפט, רצה לומר שכבר עברו לו שבע עשרה שנה למלכותו ובמלוך יהורם עברו ליהושפט שמונה עשר' שנה, והיה אם כן בשנת התשע עשר' שנה, ובשנה שעברו חמש שנים ליהורם בן אחאב מלך ביהודה בן יהושפט ובזה לא יפול שום ספק, כי כשעברו לאחאב ארבע שנים מלך יהושפט, ונשארו לאחאב י"ח שנים מקוטעים, ולזה לא עברו ליהושפט במותו כי אם י"ז שנים שלמים, והיה בשנת שמונה עשרה, ומלך אחזיה שתי שנים מקוטעים ומת כשהיה יהושפט בשנת התשע עשרה, ואחר כן חיה יהושפט פחות משש שנים, בדרך שלקח מעט משנת העשרים וחמש, ואז עברו חמש שנים ליהורם בן אחאב, והיא בשנה הששית, וכשעברו לו אחת עשרה שנה, והיא בשנת השתים עשרה, בדרך שלקח מהשתים עשרה יותר ממה שלקח מהשנה הששית, הנה כבר עברו ליהורם בן יהושפט יותר משש שנים שלמים, והיותר היה קצתו מהשנה הראשונה ליהורם בן יהושפט, וקצתו היה מהשנה השמינית ונחשב לו זה שמונה שנים, ולא היה כי אם שש שנים ויותר מעט, ולפי שהשנה הראשונה ליהורם בן יהושפט לא היתה אלא זמן מועט מאד כמו שהתבאר, הנה לא נראה בזמן ההוא היות מלך יהודה בלתי משתתף עם מלך ישראל בהנהגת ישראל, ולא הראה לו זה עד בואו השנה השנית ליהורם מלך יהודה, זהו דרך החכם ביישוב הפסוקים:

פרק ב

פסוק א

ויהי בהעלות וגומר. ספר הכתוב שכאשר העלה השם יתברך את אליהו לשמים בסערה היה ענינו בזה האופן, והוא כי ראשונה הלכו אליהו ואלישע מן הגלגל, (ב) ואמר אליהו אל אלישע שישאר שמה בגלגל כי השם שלחו עד בית אל, והשיבו אלישע בשבועה שלא יעזבהו, והלך עמו עד בית אל, (ג) ושם יצאו בני הנביאים, שהם התלמידים שהיו מכינים עצמם להתנבא, והיו פרושים ונזירים מיוחדים לעבודת הגבוה, ואמרו בסוד אל אלישע הידעת כי היום הזה ה' לוקח את אדונך מעל ראשך? רצה לומר שיקח את אדוניו שהיה עטרת ראשו, והוא השיבם גם אני ידעתי החשו, רוצה לומר גם כן ידעתי אני זה

שתוקו ואל תדברו עוד בדבר הזה, כי היה מחריש לראות מה יעשה אליהו בלקיחתו, ויהיה לפי זה החשו צווי, או יהיה פירוש החשו שהם שתקו והחשו ולא דברו לו עוד:

פסוק ד

ובהיותם בבית אל אמר אליהו אל אלישע שהשם שלחו אל יריחו ושישאר הוא שם בבית אל, ואלישע השיבו כבראשונה שלא יפרד ממנו והלכו אל יריחו, (ה) ובני הנביאים אשר שם אמרו גם כן אל אלישע מלקיחת אליהו, והוא השיבם כאשר לראשונה.

פסוק ח

והלכו אליהו ואלישע אל הירדן ויקח אליהו את אדרתו ויגלום, רצה לומר שכרך אדרתו והכה בה את המים ויחצו המים ויעברו שניהם בחרבה, (ט) ובעברם אמר אליהו אל אלישע שאל מה אעשה לך בטרם אלקח מעמך, ושאל אלישע ויהי נא פי שנים ברוחך אלי, (י-יא) והוא השיבו הקשית לשאול וגומר, ובהיותם הולכים מדברים בזה, ראה רכב אש וסוסי אשר שהפרידו בין שניהם ועלה אליהו בסער' השמימ', (יב) ואלישע היה מצעק אבי אבי רכב ישראל ופרשיו, ונפלה אדרת אליהו מעליו ולקח אות' אלישע, וזה פשט הספו' ומובנו הראשון:

וראיתי אני לדרוש ולחקור בענין הזה שנים עשר דברים, מהם העירותי עליהם בשאלות הפרשה ומהם אעיר עתה. האחד מי הגיד אל בני הנביאים כלם אשר בבית אל ואשר ביריחו שיהי' נלקח אליהו ביום ההוא? ואם בא אליהם זה בנבואה איך השיגוה כלם? ואין סגנון אחד עולה לשני נביאים, כל שכן אל מאה בבת אחת, ומה היה התועלת והצורך בהתודעות ההוא אליהם? השני אם הם היו יודעים לקיחת אליהו ועלותו בסערה השמימה כמו שיראה מדבריהם, איך אחרי כן היו חושבים שרוח השם נשאו במקרה ושישליכהו באחד ההרים או באחת הגאיות ושלחו אנשים לבקשו? והנה היה זה אם כן סותר למה שאמרו בראשונה. השלישי מה ראה אליהו קודם לקיחתו ללכת אל הגלגל ואל בית אל ואל יריחו? ואם אמרנו שצוהו השם על זה, אשאלך ומה היה הצורך בצווי ההוא ובהליכתו שמה? ואם עשאו ללא תכלית, מה ראה כותב הספר להודיע זה? ולא הגיד אם כן משאר המקומות שהלך שם בדרכו ללא הכרח. הרביעי למה השתדל אליהו לשישאר אלישע בגלגל או בבית אל או ביריחו ולא יראה בעת הלקחו? והנה הוא היה משרתו ותלמידו והיה ידוע שישתלם בראייתו, ויהיה אם כן מונע טוב מבעליו. החמשי למה נלקח אליהו בתוך הירדן ולא נלקח בהלכו בדרך או באחד מאותם המקומות אשר הלך שמה? ומה היה ההכרח שבהיותו נכנס בירדן בנוח כפות רגליו במים נלקח? הששי למה נלקח אליהו בסוסי אש ורכב אש על המים? והיה די שילקח בסערה וברוח חזק

שישאהו על אברתו ויוליכהו אל אשר יהיה שמה הרוח ללכת, והנה הכתוב אומר שעלה אליהו בסערה השמימה, ולא אמר שעלה ברכב אש וסוסי אש ומה להם אם כן שמה? השביעי במה שאמר אל אלישע שאל מה אעשה לך בטרם אלקח מעמך, והיה ראוי שישאלהו שאל מה אתן לך, וגם לא מצינו שעשה עמו דבר אחרי הדברים האלה. השמיני בשאלת אלישע ויהי נא פי שנים ברוחך אלי, והנה השאלה הזאת קשה ומגונה מאד, אם מפאת אליהו שלא יהיה בידו לתת פי שנים ממה שהיה לו, ואם מפאת אלישע שהיה עזות וזדון גדול שיבקש מרבו שיהיה גדול ומעולה ממנו, ועם היות שאחז"ל (סנהדרין פי"א ק"ה ע"ב) שאין אדם מקנא לא בבנו ולא בתלמידו, הנה היה זר שישאלהו אלישע לא די להיות כאליהו רבו כי אם שיהיה פי שנים ממנו. התשיעי במה שהשיבו אליהו הקשית לשאול אם תראה אותי לוקח מאתך יהיה לך כן ואם אין לא יהיה, כי הנה זה מפאת עצמו היה קשה שיתן אליהו יותר ממה שהיה לו, ועוד שהנה אלישע כבר היה עם אליהו באותו עת שנלקח, ואם היה הדבר תלוי בראיית לקיחתו הנה לא הקשה אם כן לשאול, כי בידוע היה שיהיה רואה אותו, וגם לא היה ראוי לאליהו שישים הדבר בתנאי אם תראה אותי לוקח מאתך, אחרי שכבר היה רואה אותו בשלמות. העשירי אם אדרת אליהו נפלה מעליו במקרה או בכוונה? ואם היה בכונה לאיזה צורך נפלה? ואם במקרה איך לא נפל ממנו מלבוש אחר? הי"א אם מת אליהו או אם הוא חי? ר"ל אם מת שנשרף גופו ובגדיו ביסוד האויר או ביסוד האש והרוח שב אל האלקים אשר נתנה כדברי המפרשים, או אם הוא חי בגוף ונפש, עדיין כמו שנלקח? הי"ב אם אמרנו שאליהו חי בגוף ונפש, באיזה מקום נתישב ועומד? אם בקרב הגרמים השמימיים או בתוך אחד מהם או למעלה מהם או בארץ למטה מהם? וראוי שנשתדל מדרך הסברא להשיב דברים נכוחים בדרושים האלה, אחרי שבהם לא נמצאו לחכמים חדשים גם ישנים דבר מספיק. ואומר שכבר כתבתי בפירושי לספר שמואל, (דף פ"ד ע"ג) שבימי עלי היה דבר ה' יקר בימים ההם אין חזון נפרץ, וכאשר בא שמואל ונתעלה בנבואה מאד, לא לבד הרבה להנבא הוא עצמו אבל גם היו מנבאים רבים מישראל באמצעותו, ולזה אמר שם (שמו' א' כ"א ג') ויוסף ה' להראות בשילה כי נגלה ה' אל שמואל בשילה, רוצה לומר שמפני רוב השפע שהיה נשפע על שמואל בשילה היה מגיע גם כן לאנשים אחרים שהיו מוכנים אליו והיו מתנבאים באמצעותו שמה. וכבר יודע שכמו שמהכאת ניצוץ השמש בגוף זך בהיר כמראה המלוטשת, יתהפך הניצוץ על מקום חשוך ויאיר המקום ההוא על ידי אותו התהפכות מה שלא היה מאיר קודם לזה, כן השפע האלקי כשירד על הנביא השלם יתהפך ממנו על הבלתי ראוי שיהיה בחברתו, ויהיה זה סבה לשיחול הרוח הנבואיי גם

על הבלתי מוכן ויתנבא, וכפי הכנת האנשים כך יקבלו אותו התהפכות ויזהירו וינבאו בו, ולזאת הסבה היתה הנבואה באומת ישראל מזולתה מהאומות ובארץ הנבחרת מזולתה מהארצות וזה מצד הארון והלחות שהיתה השכינה שורה עליו, והיה מתהפך משם הרוח האלקי כדמות התהפכות ניצוץ השמש, ובאמצעות זה היה חל השפע על האיש המוכן אליו, שהיה כדמות הארון, והוא האדם שימצאו בו דעות התורה האלקית אשר היו על הלחות בשלמותם ובמעלתם, ולכן אחרי שנגנז הארון נעדרה הנבואה ואין עוד נביא, ובזה האופן הגיעו שבעים הזקנים למעלת הנבואה באמצעות משה רבינו ע"ה, וכמ"ש (במדבר י"א י"ז) ואצלתי מן הרוח אשר עליך ושמתי עליהם, והגיעו ישראל למדרגה נבואיית במעמד הר סיני להיות משה בתוכם, ומהתפכות אורו ושמשו זרחה על האומה בכללה ועל אנשיה, ויהושע מאותו התהפכות נבא גם כן, ולכן אחז"ל (עיין ילקוט חדש ערך משה סי' ש"ו) בביאור הענין הזה, פני משה כפני חמה פני יהושע כפני לבנה, זקנים שבאותו הדור אמרו אוי לאותה בושה אוי לאותה כלמה, כלומר שיהושע מצד עצמו לא היה ראוי לחול בו השפע הנבואיי, אבל באמצעות משה השיג כל מה שהשיג, ולכן היה משה במדרגת החמה שחולקת אור אל הירח, ויהושע במדרגת הלבנה שמקבלת האור ממנו ואין לה אור מעצמה, ולזה אמרו אוי לאותה בושה או לאותה כלמה, שלא היה יהושע ראוי לנבואה מעצמו כי אם מהארת משה רבינו ע"ה, וכן היה בכאן ענין אליהו שהיה כל כך מושפע בנבואתו שרבים מבני הנביאים היו מתנבאים באמצעותו. אמרו חז"ל בתוספתא דמסכת סוטה (עיין ילקוט ח"ב סי' רכ"ד) עד שנגנז אליהו היתה רוח הקדש בישראל, שנאמר ויצאו בני הנביאים אשר בבית אל אל אלישע ויאמרו אליו הידעת כי היום ה' לוקח את אדונך מעל ראשך, הלכו ועמדו מרחוק ועברו את הירדן, יכול מפני שהיו מועטין? ת"ל וחמשים איש מבני הנביאים, יכול הדיוטים? ת"ל אדונך, אדוננו לא נאמר אל אדוניך, מלמד שהיו חכמים כאליהו, וכשנגנז אליהו נסתלקה מהם רוח הקדש, שנאמר ויאמרו הנה נא יש את עבדיך חמשים אנשים בני חיל ילכו נא ויבקשו את אדונך? אלא שנסתלקה מהם רוח הקדש, ומה ת"ל עד בוש? מלמד שנתבייש מהם שלא יאמרו אינו רוצה להקביל פני רבו ע"כ: הנה התעוררו חז"ל בדבריהם להשיב לשתי השאלות הראשונות אשר שאלתי, באמרם שבני הנביאים ידעו לקיחת אליהו, לפי שמרוב השפע שהיה נשפע עליו בחייו היו גם הם יודעים העתידות בדרך נבואה, ושאחרי שנגנז נסתלקה מהם הנבואה, ולכן חשבו שהשליכתו הרוח באחד ההרים או הגאיות. ואני אחשוב בהתרם דבר אחר, והוא שכמו שהמעינות אשר יבאו אליהן המים ממקור אחד, כאשר יחסרו המים ולא יבאו יודע שהמקור מושחת ושיש

בו פגע מה, אחרי שלא יבואו ממנו המים למעינות בתדירות כבראשונה, ככה היה ענין הנביאים בזמן אליהו, שהם היו יודעים שמהתהפכות השפע והאור הנשפע עליו היו גם הם נשפעים ובאורו יראו אור, וכאשר רצה השם יתברך להעלות את אליהו השמימה נסתלק השפע מהנביאים כלם, וגם מאלישע נסתלק באותו עת, שלא היו מושפעים כמו שהיו קודם לזה, ולכן נמנו וגמרו כלם שאליהו שהיה המקור באמת היה מת או קרוב למות, ושלכן לא היה מגיע באמצעותו השפע והאור כימי' הראשוני', ומפני זה כאשר בא אליהו ואלישע לבית אל וליריחו יצאו בני הנביאים לקראתם, והנה לא דברו אל אליהו מיראתם אותו ובל ישיבם במופלא מכם אל תדרושו, אבל לאלישע שהיה תלמיד כמותם אמרו, אחרי אשר אנחנו רואים את אליהו שאינו מת אנחנו גוזרים בהכרח שימות היום הזה, לפי שראו זה מפני שנעדר מהם השפע המגיע באמצעותו כמו שאמרתי, ולכן חשבוהו כמת או קרוב למות, ואלישע בזה האופן בעצמו השיבם גם אני ידעתי החשו, ר"ל הרגשתי אני בעצמי כמו שהרגשתם אתם וידעתי שזה סבתו, האמנם אחרי שנלקח אליהו חשבו הנביאים ההם שנשאהו רוח אלקים ושהשליכהו באחד ההרים או באחת הגאיות, לפי שהם היו חושבים שימות מפני הפסק נבואתם וכאשר ראו שנשאהו רוח אלקים בסערה, אמרו אולי שהיה זה כפעם בפעם שרגיל היה בזה, ולפי שגם המה היו מפסידים מאד במיתתו אמרו אל אלישע שילכו לבקשו, ואלו ידעו בנבואה ענין לקיחתו לא היו מסתפקים בזה, אבל לפי שנפלו עליו מפאת העדר השפע שהיה נשפע עליהם בראשונה ולא ידעו ענין לקיחתו אם היה טבעית או השגחיית או מקריית, אמרו מה שאמרו לראות אמתת הענין להיותו מסופק אצלם, כי הם לא היו יודעים כי אם שילקח מהם אבל לא מה יהיה ממנו אם ישאר בארץ או יעלה לשמים, אמנם אלישע שדבר אליהו עמו וגלה לו ענין לקיחתו, אמר שלא ילכו לבקשו כי לא ימצאוהו בשדה כי התהלך אל האלקים, ומפני שהפצירו בו אמר שלחו, לא שחשב שימצאוהו כמחשבתם כי אם כדי שלא תשאר בלבם אותה המחשבה הכוזבת, וכמו שאמר אליהם אחרי שובם הלא אמרתי אליכם אל תלכו. ולפי שהיה אליהו ראש לנביאים ומקור מים חיים כמו שאמרתי, כאשר ראו שאלישע קרע את הירדן ועשה הנס ההוא כאליהו, אמרו נחה רוח אליהו על אלישע ויבאו לקראתו וישתחוו לו ארצה, לפי שחשבו שיהיה להם ראש אחד ומקור הנבואה ובאורו יראו אור כמו שהיה באליהו, הנה התבארה ממה שאמרתי תשובת שתי השאלות הראשונות: והנה הלך אליהו קודם לקיחתו השמימה לגלגל ולבית אל וליריחו והשתדל שישאר אלישע כאחד מהם, אם לפי שלא היה יודע באי זה מקום ואופן ילקח, והלך לבקש המקומו' הקדושי' ההם בחשבו שילקח שמה, והיה ראשונה

הגלגל לקדושתו כמו שאבאר, ואחריו בית אל אשר בו נגלה השם ליעקב פעמים, ואחריו ליריחו אשר נלקח בנס, וכן ילקח אליהו בנס, ואחר כך הירדן ששם נעשה נס בהעברת ארון האלקים, הנה אם כן בחר אליהו להלוך אל שלשת המקומות האלה לצורך לקיחתו מפאת עצמו שהיה מבקש שילקח במקום קדוש. ואם שנאמר שהלך אל המקומות האלה בעבור אלישע, וזה לפי שהגלגל היה מקום מקודש. ששם עשו ישראל החניה הראשונה כשנכנסו לארץ אחרי עברם את הירדן, ושם הקים יהושע שתים עשרה האבנים אשר לקחו ישראל מהירדן לזכרון אותו הנס האלקי שנעשה להם מההעברה, ושם מל יהושע את כל העם, ושם עשו הפסח, ושם הושיבו ראשונה משכן העדות וארון ברית, והיה אם כן אותו המקום יסוד התורה והמצות והחזקה שלקחו בכניסתם לארץ. ואמנם בית אל היה מקדם מקום הנבואה והשפעת האלוהות, כמו שזכרה התורה ממראת הסולם שראה שם יעקב אבינו ואמר (בראשית כ"ח י"ז) מה נורא המקום הזה אין זה כי אם בית אלקים וזה שער השמים, ולזה קראו בית אל, וכאשר שב יעקב מבית לבן צוהו יתברך (שם ל"ה א', ג') קום עלה בית אל, והוא אמר לנשיו ונקומה ונעלה בית אל ואעשה שם מזבח לאל העונה אותי ביום צרתי ויהי עמדי בדרך אשר הלכתי, ושם באהו הנבואה הנפלאה אשר זכר. ואמנם יריחו היה מקום הנפלאות, כי הנה משה ע"ה כשהרא' לו הש"י במראה הנבואה את כל הארץ בעת מותו (דברים ל"ד:א') היה ראש הפסגה אשר על פני יריחו, הנה אם כן כשהיה על פני יריחו מת. עוד מצאנו ביריחו ששם נגלה המלאך אל יהושע (יהושע ה' ט"ו) ואמר שהיה אותו המקום קדש, ונלכד העיר ההיא בנס מופלג (שם ו') בארון אלקים אשר הלך סביבו ששת ימים וביום השביעי שבת וינפש לב העם ותפול החומה תחתיה ויעל העם העירה, ולהיות המקום ההוא קדש לא נדבק בידם מאומה מכל השלל, וגם היה המקום ההוא מקום הנסים כפי מה שנעשה לחיאל בית האלי בבנינו (מלכים א' ט"ז) כמו שנזכר, ומפני כל זה כאשר ידע אליהו שקרבה עתו אל הלקחו השמים הלך לגלל ואלישע עמו, כדי שאליהו יפטר שם משבטי ישראל שהיו האבנים על שמם, וכדי שישתקע אלישע בקדושת המקום ההוא ויתקיים במצות, וכאלו מנהו על כל שבטי ישראל לנביא בהיות שמה שנים עשר האבנים שהקימו על שמם, ואמר אל אלישע שישאר שמה לנסות אם יסתפק בהיותו חסיד קדוש ה' במצותיו חפץ מאד שהיה רומז אליו הגלגל, והנה אלישע השיבו חי ה' וחי נפשך אם אעזבך, כלומר איני מסתפק עם המעלה הזאת, כי חי ה' והוא היכול להשלימי יותר ויותר מזה וגם חי נפשך אדני שתוכל להשלימי יותר מזה ולכן לא אעזבך, ר"ל כי לא אעזבך עד שאגיע למעלתך. ואחרי כן בא לבית אל כדי לעשות כמו שעשה יעקב, ר"ל לתת הודאה

לאל העונה את אליהו בעת צרתו והיה עמו בדרך אשר הלך, וגם כן לפי שבית אל היה מקום הנבואה ואמר אל אלישע שב נא פה, ר"ל הסתפק שמלבד החסידו' תזכה עוד למעלת הנבואה ותשב בבית אל המורה עליה, והוא השיבו שגם בזה לא יבחר כי אם להיות במעלתו ובמדרגתו, וזהו חי ה' אם אעזבך. ואחר כן הלך אל יריחו, לפי שכמו שמשה בהיות פניו אל פני יריחו מת, כך אליהו בהיות ביריחו היה המקום האחרון אשר הלך אליו בעולם הזה, ולפי שהוא היה מקום הנסים אמר לו שישב שמה, ר"ל שיהיה חסיד ונביא ויעשה נסים ונפלאות, והוא השיבו גם כן שלא יעזבהו, כלומר כי גם בזה לא יתפתה עד הגיעו למדרגתו. ואז הלכו שניהם הירדנה וחמשים איש מבני הנביאים הלכו ויעמדו מנגד מרחוק, ר"ל שלא נתקרבו לא אל מעלת אליהו ולא אל מעלת אלישע, כי מרחוק נשארו ולא נתקרבו אל אליהו ולא הגיעו אל מדרגתו כי אם אלישע בלבד, וזהו ושניהם עמדו על הירדן. הנה ביארתי בזה תשובת השאלות שלישית ורביעית, מצורך הליכת אליהו עם אלישע לגלגל ולבית אל ויריחו ומה היה הנרמז באותם המקומות, והוא להוראתם על המצות והנבואה ועל הנסים, ושאמר לו שישב שם כדי לנסותו אם יסתפק בשלמו' הנרמז בכל אחד מהמקומות ההם או בכלם אם לא. וה"ר לוי בן גרשם כת' שאמר זה כדי שלא יפחד אלישע בהפרדו אליהו ממנו אם יראה שינשא בסערה השמימה, והיא סבה חלושה, והנה נלקח אליהו בתוך הירדן ונראו שמה רכב אש וסוסי אש. וכת' ה"ר דוד קמחי שהוצרך ללכת מעבר לירדן לאותו מקום אשר מת שם אדון הנביאים, כדי להשתטח באותו כבר' ארץ. אבל מה שאחשבהו אני בדבר הזה הוא על פנים שונים, אם שרצה שיתקבצו שמה ארבעה היסודות, הארץ אשר למטה מן המים שהיו רגליו עליה, והמים שנצבו כמו נד, ורוח הסערה והאש יחד כדי להשלים ביניהם בגופו בנצחיות גדול, ויהיו אותם היסודות בגופו בברית שלום, כמו שיעד יתברך לפנחס (במדבר כ"ה י"ב) שיתן עם בריתו שלום, וביאר הנביא (מלאכי ב' ה') שבריתו היתה אתו החיים והשלום, וגם להורות שיהיה גופו בלתי נפסד אשר לא כמנהג הטבעי, כמו שאותם היסודות היו שמה באופן ניסיי לא טבעיי, וכדומה אל זה אמר המשור' (תלים ס"ו י"ב) באנו באש ובמים ותוציאנו לרויה. והנראה יותר אמתי בדבר הזה הוא, כי אתה תמצא שמשמונה נסים שהעיד הכתוב שעשה אליהו חמשה מהם לא היו מפורסמים, והם כלכלת העורבים אם היו עורבים ממש, וכד הקמח לא תכלה וצפחת השמן, ותחיית בן הצרפית, ועוגת רצפים וצפחת המים שניתן לו במדבר, ומה שהלך בכח האכילה ההיא ארבעים יום וארבעים לילה, כי היו כלם מיוחדים אליו לבדו ונעשו אליו בלי פרסום, ושלשה מהם היו מפורסמים לכל אדם, והם מה שנשבע אם יהיה טל ומטר

השנים האלה כי אם לפי דברו, ושלח מלך ישראל לבקשו בכל הממלכות בעבור עצירת הגשמים אשר עשה בארץ, והורדת האש על המזבח בהר הכרמל, ושרפת שרי החמשים וחמישיהם שבאו להורידו מההר כדבר המלך אחזיהו, ולפרסום שלשת הנסים האלה התקדש מאד שמו של הקב"ה, ועם היות שלא עשאם במצות השם אין ספק שעשאם מפני כבוד שמו, ולהעיר ולרמוז שהיה שכרו אתו על המעשי' המשובחים האלה אשר עשה ופעולתו לפניו, היה שכאש' נלקח אליהו בא בירדן והכה המים ונחרבו, רומז לעצירת הגשמים אשר עשה בימי אחאב, ובא לקבלו רכב אש, לרמוז על האש אשר הוריד בהר הכרמל, וסוסי אש, לרמוז על האש אשר הוריד על שרי החמשים וחמישיהם, ולזה אמר סוסי אש בלשון רבים, והיה כל זה להורות שביום הלקחו נזכרו לו זכויותיו ומעשיו הנפלאים והם באו לקבל פניו, מצורף לזה שראה יתברך לעשות אותו נס במים שיעמדו למעלה בקריעת הירדן ובאש שירד למטה, כדי לרמוז שלקיחת אליהו בגופו היה בהפך הטבע, כענין ירידת האש ההיא למטה ובקיעת הירדן והיות המים כמו נד בלתי נגרים למעלה כפי טבעם כמו שזכרתי. ואולי שבהר חורב ראה אליהו הרוח והרעש והאש וקול דממה דקה ג"כ להעיר על זה, אמר לו שלא יחרד ולא יפחד מאיזבל ואנשיה, כי לא יהרגו אותו ולא יגעו בו, כי הוא יבא אל אבותיו בשלום וילקח במצות השם מאלה החיים, וילכו לפניו אם הרוח והרעש, שכל זה הוא נכלל בסערה, ואם האש, והם הרכב אש וסוסי אש שירא' בכאן, ואחרי זה לא יחיה בכאן עוד והוא הרמוז בקול דממה דקה. והנה נלקח בסערה, להעיר גם כן שכל ימיו היו בצער ועמל מכאיב, ואשר בסערה ישופנו השם יתברך בעניניו, ולפי שבצרותיו ענהו השם מתוך הסערה היה שנלקח בסערה. הנה התבאר מזה למה היתה לקיחתו בירדן, ולמה ראה רכב אש וסוסי אש ולמה בסערה, והותרו השאלות חמשית וששית: ואמנם במה שאמר אליהו לאלישע שאל מה אעשה לך בטרם אלקח מעמך, ושאלתו ותשובת אליהו, כבר כתבו חז"ל ששאל אלישע על הנסים שיעש' הכפל ממה שעש' אליהו, שאליהו עשה שמונ' נסי' ואלישע עשה ששה עשר נסים, ולדבריהם לא ידעתי למה ישיבהו אליהו הקשית לשאול? האם היה אפשר רחוק שיעשה אלישע נסים רבים מאליהו? וה"ר לוי בן גרשם פירש בו פי שנים מהרוח אשר אצלת על כל אחד משאר הנביאים, שאהיה אני בתוכם במקום בכור שיורש פי שנים בכל אשר ימצא לו. וגם אליו יקשה אמרו הקשית לשאול, כי אין בשאלתו קושי כלל, והשלמות הנבואיי יתוסף למה שיתוסף תמיד. וה"ר נסים פיר' בפי שנים ברוחך, שיהיה לו השפע הנבואיי כפול ופי שנים ממה שהיה באליהו בחייו, ושעל כן השיבו הקשית לשאול, ר"ל כי אחרי שאתה עלול ומושפע ממני ובאמצעותי, אי אפשר שתעלה למדרגה

יותר ממדרגתי, כי העלול לא יתחזק יותר מן העלה, אבל אם תראה אותי לוקח מאתך שתהיה שם בעת שימשך השפע העצום ההוא עלי יותר ויותר לאין שיעור ממה שהוא עתה, (שאין ספק שבעת ההיא נתעלה אליהו כמה וכמה ממה שהיה בתחלה עד ששב כמלאכי השרת), אם תראה אותי באותו עת יהי לך כן, ר"ל שאשפיע עליך כל כך שתהיה פי שנים ממה שאני עתה עומד היום, כי באמצעות המעלה שאתעלה בעת ההיא יגיע אליך פני שנים ממה שיש לי עתה, ואם אין לא יהיה, כי אי אפשר שתתעלה באמצעותי יותר ממה שיש לי. אבל יקשה לדעת הזה איך יאמר זה אליהו לאלישע בהיותו כבר בעת הלקחו, והיה יודע שיהיה רואה אותו נלקח מעמו בהכרח אחרי היותו עמו שמה? וגם איני רואה בדברי חז"ל ולא באחד מהמפרשים אם יאמרו שאלישע ראה את אליהו נלקח מעמו באופן שנאמר שזכה לפי שנים מהנבואה שהיה לאליהו אם לא.

ולכן נראה לי שאלישע לא שאל מאליהו כפלים מרוחו, לא בנסים ולא בנבואה לא ממנו ולא משאר הנביאים, כי היה זה ביד הש"י והוא יהב חכמתא לחכימין, ולא היה ביד אליהו לשיבקש עליו אלישע ממנו, וגם כי היה זה אליו עזות גדול ומצח אשה זונה היה לו בהיותו מבקש מרבו מעלה עליו, אבל ענין המאמרים ובקשת הנביא הי' בדבר אחר, והוא שאין ספק שאלישע עזב את אביו ואת עשרו והלך אחרי אליהו וישרתהו, כי היה בעיניו דברי אליהו נחמדים מזהב ומפז רב, וכאשר אליהו הודיעו שהשם יתב' לוקח אותו מעליו ולא יראהו עוד, נגע לו לאלישע עד נפש והיה נפשו מרה לו על אבדת חברת אליהו ועל העדר שמיעת דבריו האלקיים, ולזה אמר לו אליהו כדי לנחמו שאל מה אעשה לך בטרם אלקח מעמך, ר"ל האם תרצה שאשים פי על פיך ועיני על עיניך או מה אעשה לך להתנחם על פרידת אהבתך, ואלישע אמר ויהי נא פי שנים ברוחך אלי, ר"ל עד עתה היינו אני ואתה יחידים והיינו מדברים תמיד בדברי תורה ובדברי אלהות וחכמה רבה ואיש אין אתנו כי אם שנינו אנחנו בשם השם, והיה זה אלי נחמה גדולה ומעלה נפלאה, ועתה איכה אעשה לעצמי בהפרדתך? יהי נא חסדך שאותו פי שנים שהיה בינינו במה שהיינו מדברים עד עתה אני ואתה יהיה מכאן והלאה ברוחך אלי, שרוחך טובה בחלום חזיון לילה או בהקיץ ידבר עמי ונדבר שנינו אנחנו כאשר בתחלה, וזהו ויהי נא, ר"ל עתה אחרי לקיחתך יהי נא פי שנים, ר"ל השנים שהיינו עד עתה מדברים מפה אל פה יהיה מכאן והלאה ברוחך אלי, שיבא רוחך לדבר עמי פעמים כאשר היית אתה מדבר עד כה, ואליהו השיבו הקשית לשאול, כי איך יבא הרוח הנפרד מן הגוף לדבר עם האיש הגשמי, האמנם אם תראה אותי לוקח מאתך יהיה לך כן ואם אין לא יהיה, ואין פירושו לוקח מאתך בעת שאלקח, כמו שחשבו החכמים האלה

שזכרתי דבריהם, כי לדבריהם היה ראוי שיאמר אם תראה אותי כשאלקח מאתך, וגם כבר היה עת הלקיחה ומה לו לשום הענין בתנאי? אבל אמתת הענין הזה, שאמר אליהו אל אלישע אם אתה אחרי זה בימים הבאים תהיה מזכה הנפש באופן שתראה אותי בנבואתך בהיותי כבר לוקח מאתך יהיה לך כן, רוצה לומר שרוחי ידבר עמך כאשר היינו בחיים אם תוכל לראות אותי כאשר אתראה אליך, אבל אם אתה תהיה גשמיי מאד ולא תזכך שכלך באופן שתגיע לראות אותי בהיותי כבר לוקח לא יהיה זה, כי לא תשמע דברי רוחי, הנה אם כן היה התנאי שיהיה אלישע זך וישר ורוחני בנבואתו באופן שיוכל להתראות אליו אליהו, ואז ידבר עמו דברי אלקים, ולזה אמר אם תראה שאלישע שאל הדבור ואליהו התנה בראות. וכבר זכרו חז"ל (בתלמוד בכמ' דוכתי) שאליהו פעמים היו רואים אותו בבית המדרש החכמים הקדושים זכי הנפש, ואין ספק שזה נשאר ונמשך משאלת אלישע ובקשתו, שהיה בא אליו אליהו כל ימיו ונשאר זה לחכמים, ולזה העיד הכתוב ואלישע רואה, שהיה רואה אותו בסערה בתוך אותם סוסי אש ורכב אש שבאו לקבל פניו ויצאו לקראתו, והיה צועק אבי אבי רכב ישראל ופרשיו, כי לפי שהוא עזב את אביו ללכת אחריו והוא היה לו במקום האב ובמקום הרב, היה אומר שני פעמים אבי אבי, ואמר רכב ישראל ופרשיו, להגיד שהוא היה העומד על בני עמו ומצילם מהאויבים יותר מהרכב ומהפרשים. ואולי אמר רכב ישראל ופרשיו, על רכב האש וסוסי אש אשר ראה, כלומר הלא אלה הבאים לקבל פניך הם רכב אש ישראל, שבאמצעות האש אמרו בהר הכרמל ה' הוא האלקים, וסוסי אש הם הפרשי' שרי החמשים אשר נשרפו במצותך, ולא ראהו עוד באותה מראה כשנלקח אבל הרים את אדרת אליהו, ואין ספק שלא נפלה במקרה כי אם בכונה השליכה על אלישע, לפי שיהיה כלי לחול בו השפע והנבואה אשר היתה חלה באליהו, ושאלישע יתלבש באדרתו ובנבואתו וישאר במקומו, וכבר נרמז לו זה בעת שאליהו מצא אותו חורש בשנים עשר צמדים וישלך אדרתו אליו, שרמז לו שכאשר ילקח מהעולם הזה ישליך עליו אדרתו ויתלבש בנבואתו ויעמוד תחתיו. ומה טוב מעשה אלישע אשר עשה וכמה מהחכמה העיד הכתוב במה שאמר ויחזק בבגדיו ויקרעם וגומר וירם את אדרת אליהו, ר"ל שאלישע קרע את בגדיו אשר היו לו קודם לזה ולבש בגדים אחרים את אדרת אליהו, לפי שנעתק מהמדרגה אשר היה בה מקודם לכן ונשאר במדרגת אליהו ומעלתו. ואפש' עוד לפר' והוא מצעק אבי אבי רכב ישרא' ופרשיו באופן אחר, והוא שכאשר ראה אלישע רכב אש וסוסי אש אמר בלבו באמת זה מחנה אלקים אשר ראה יעקב אבינו שנקרא שמו ישראל, כי במחנה ימצאו הרכב והפרשים, ולכן צעק אל אליהו הביטה וראה אבי אל הרכב והפרשי' האלה שהם

רכב ישראל, רוצה לומר יעקב אבינו ופרשיו שראה במחנה האלקי שנראה לו, וכפל מלת אבי על שניהם, רוצה לומר על יעקב ועל אליהו, הנה הותרו בזה השאלות שביעית ושמינית ותשיעית ועשירית: ואמנם אם מת אליהו או לא ובאיזה מקום הוא, אין לנו בזה מקום לעמוד עליו מדרך הסברא ושקול הדעת, כי אם מקבלת אבותינו החכמים ז"ל, עם מה שיראה מהערות הפסוקים והוראתם, והנה לא מצאנו בכתוב שיאמר באליהו לשון מיתה כמו שנאמר במשה ובשאר הנביאים כלם, והוא המורה שלא נפרד גופו מנפשו כדרך כלל האנשים המתים כפי המנהג הטבעי, ועם היות שהמפרשים אמרו שלא יתכן שישבו הגופות האנושיים בתוך הגרמים השמימיים ולא עליהם, ושמה שנאמר כאן בסערה השמימה הוא על דרך (דברים א' כ"ח) ערים גדולות ובצורות בשמים, (שם כ"ח י"ב) יפתח השם לך את אוצרו הטוב את השמים לתת מטר ארצך ורבים כהם, שנאמר שמים על החלק העליון מהאויר, הנה אין ראוי שנאמין לדבריהם שנשרף גופו ובגדיו בחלק האויר ההוא החם או ביסוד האש אשר עליו, ושנפש הנביא צרורה בצרור החיים את השם כיתר שאר נפשות הנביאים והצדיקים אנשי השם, כי אם היה זה כן לא היה הכתוב מגזם ענינו כשלוקח אליהו ושלוקח בסערה, ולמה לא יחליט בו שם המות? האם יאמר שהאנשים הנשרפים אינם מתים כמו הנקברים בארץ? ומפני זה האמנתי אני דברי חכמינו ז"ל שאליהו נלקח בסערה לשמים, רוצה לומר באויר, ושהוליכתו הסערה ותשאהו רוח לגן עדן אשר בארץ, ששם הוא יושב בגוף ובנפש, ולכן אמרו שאליהו לא מת, ואמרו גם כן שלא עלה לרקיע, ואמרו שהיו רואים אותו בבית המדרש, (מלאכי ד' ה') ושיבוא לפני בוא יום ה' הגדול והנורא להיותו באותו אופן אשר זכרתי. ואמנם למה נלקח אליהו בזה האופן המתמיה ונשאר חי בגוף ונפש בגן עדן, ולמה לא מת כמשה רבינו וישוב עפר אל הארץ כשהיה, ומדוע לא נקבר בעפר כיתר הנביאים, הנה לא מצאתי לחכמינו ז"ל הראשונים וגם לא לאחרונים דבר קטן או גדול בדרוש הזה, וכפי המחשבה הגוברת מבלתי שנזוז מקבלתם ז"ל, אומר אני שהיה זה לשלשה סבות. האחת לפי שהאבות והנביאים כלם היתה מיתתם טבעית, ולזה נזכר בהם זקנה או חולי או זולתו מהלשונות המורים על חולשת הכחות ואפיסתם, ולבד זה מצאנו במשה עבד השם (דברים ל"ד ז') שלא כהתה עינו ולא נס ליחו, ר"ל שלא נרגש בו החולשה לא בדברי' המאוחרי' בחוש הראות ולא בדברים הקודמים בהתכת הלחות השרשי אחר שהוא נושא החיים ועמידתם, ומפני זה ידענו שמיתת משה היתה על פי השם, כלומר ברצונו ומצותו לא מדרך המנהג הטבעי, וכן היה באליהו שלא נלקח מפני זקנה ולא חולי או חולשה, ולכן לא נזכר בו לשון זקנה ולא לשון מחלה וגם לא לשון מות, אבל היה ענינו שרצה

השם יתברך שילקח מתוך בני האדם ויחיה ויתמיד במקום אחר על דרך נס, ולזה אמר לאלישע בטרם אלקח מעמך, כי לא היתה הלקיחה בהחלט כדרך המתים, אבל היה נלקח ונפקד ממנו ונעתק אל מקום אחר. הנה בדבר הזה נבדלו והתחלפו משה ואליהו משאר הנביאים, בשהיה מיתתם בדרך נס ומיתת שאר בני אדם כלם וגם הנביאים בדרך טבע, האמנם היה ההבדל בין שניהם, ר"ל בין משה לאליהו מאופן לקיחתם, וזה כי משה רבינו בחייו נדבק בעליונים דבוק נמרץ, לא לבד כהדבק שכל אנושי עם הנבדל, כי אם כהדבק העלול הראשון בסבה הראשונה יתברך, לפי שלא היה דבוקו באמצעי אחר מהנבדלים כי אם בשם העליון המיוחד יתברך, אשר זה נרמז באמרו (שמות ל"ג י') ודבר ה' אל משה פנים אל פנים כאשר ידבר איש אל רעהו, ואמר (דברים ל"ד י') אשר ידעו ה' פנים אל פנים, ואם היה דבוקו באלה החיים עצום ונמרץ, כל שכן שיתחייב בהכרח שאחרי מותו תדבק נפשו במלך העליון כגבורים אשר מעולם היושבים ראשונה במלכות, ומפני זה היה הפרדו מהעולם הזה מתוך ההתבודדות והדבוק העליון, כמו שהעידה התורה באמרה (שם שם ה') וימת שם משה עבד השם בארץ מואב על פי ה' וגומר, ואין מלת שם מורה על המקום הגשמי אשר היה יושב בו כשמת, כי כבר אמר שהיתה זה בארץ מואב ובגאי מול בית פעור, אבל מלת שם תרמוז על אותה המדרגה ומעלה מההתבודדות והדבוק אשר היה בו כשמת, כי לפי שאמר למעלה שהיה מדבר השם עמו ושהראהו בנבואה את כל הארץ, זכר שבאותו ההתבודדות המופלא מת, כי בהיותו מתנבא ומתדבק פנים אל פנים הוסר חמרו וגופו ממנו ונשארה נשמתו קשורה ודבקה בו יתברך, והיה זה כמו שעינינו הרואות איש אחד יפליג בעיונו מתבודד ויסירו המצנפת מעל ראשו והוא לא ירגיש בהסרתו אבל תמיד ישב בהתבודדותו, וככה אדון הנביאים מת שם באותו דבוק ודבור נבואיי שהיה בו, ולזה כוונו חז"ל (ב"ב י"ז ע"א) באמרם שמת בנשיקה, וסמכו זה למה שאמר (שם שם) על פי ה', וכמו שהביאו הרב המורה בפרק נ"ג חלק ג'. ולפי שמעלת אדוננו משה תחייב אחרי ההפרד מהחיים האנושיים דבוק עצום ונמרץ עמו יתברך ולהכנס לפני לפנים במקו' קדש הקדשי' בעול' השכלים הנבדלים, חייב זה שיפרד ממנו חומרו וגופו ולא ישאר עמו הקשר, לא הקשר ערוב ולא הקשר מציאות, אמנם אליהו לא היתה נפשו באותה מעלה ורוממות ולא היה עתיד לבוא בדבקות העצום ההוא, ולכן לא חייב' מעלת נפשו ההפרדה מהגוף לגמרי ונשאר בגוף ונפש, לפי שמעלתו תסבול זה מה שהיה בלתי אפשר במשה כפי מדרגתו כמו שאמרתי: והסבה השנית היא, שמשה אדוננו נכספה וגם כלתה נפשו להוריש את ישראל את הארץ אשר נשבע ה' לאבותם לתת להם, והיה חשקו ותאותו לראותה, וכמו

שיראה מתפלתו ותחנוניו באמרו (דברים ג', כ"ה) אעברה נא ואראה את הארץ וגומר, ולהיות זה חשקו וכספו, הראהו השם את הארץ מרחוק בפרטיותה כאלו היה עובר עליה, ולא היתה תאוותו זאת לאכול מפירותיה כמו שאחז"ל, (סוטה סוף פרק א') כי אם לתת גמר ותכלית משובח לכל עמלו אשר עמל עליה ולכתו ארבעי' שנה במדבר להורישה לבני ישראל, ולהיות זה חשקו, ראה יתברך שהיה משורת הדין שגופו וחומרו יקבר שמה באותו מקום אשר נחו בו כפות רגליו ושיראה את הארץ משם, כי היה זה אליו לכבוד ולתפארת, והוא על דרך ומנהג המלכים שיקברו אותם בעיר אשר קנו בחרבם ובקשתם, כמו שנקבר דוד בעירו ציון, לפי שלכדה מידי האויבים, וכדומה לזה אמר בנחלת בני גד (דברים ל"ג כ"א) כי שם חלקת מחוקק ספון ויתא ראשי עם צדקת ה' עשה ומשפטיו עם ישראל. הנה אם כן לפי שמשה אהב את הארץ הנבחרת וגדל חשקו אליה נקבר בתוכ', אמנם אליהו שלא היה לו עמה אותה האהבה והחשק, אבל היה בהפך שהיה שונא אותה ואת אנשיה ומתפלל על צערה, והיה כל מאודו עם האש ולכן הורידו בהר הכרמל ונראה לו בחורב והורידו על שרי החמשים, היה מזכותו שלא נקבר בארץ ולא קובל בתוכה וקובל בתוך האש שבא לקבל פניו. הנה אם כן היתה הסבה הראשונה מפאת הנפש, והשנית מפאת הגוף ותאוותיו: והסבה השלישית היא לקוחה מפאת התכלית, והוא שתכלית אדוננו משה היה להדבק בעולם העליון ולהתקשר עם השכלים הנבדלים רואי פני המלך, ולכן לא נראה לו דבר אחרי מותו, כי לא נתעסק עוד בדבר מהעולם הגשמי הזה, ומפני זה עזב את גופו כי לא היה לו ממנו צורך ולא הכרח כלל, אמנם אליהו היה עתיד להראות פעמים רבות, אם לנביאים ואם לחסידים אנשי שם ולחכמי ישראל בבתי מדרשיהם, ואם בזמן משיחנו מהרה יגלה כמו שאמר (מלאכי ד' ה') הנה אנכי שולח לכם את אליהו הנביא לפני בוא יום השם הגדול והנורא והשיב לב אבות על בנים, ומפני שהיה עתיד לבא בין בני אדם ולהראות פעמים רבות, נלקח בגוף ונפש ונשאר חי תמיד בהרכבתו, לרמוז שעדיין היה צרכו לעולם הזה, כי להיות פניית משה כלפי הרוחניים עזב הגשמות, ולהיות פניית אליהו כלפי בני אדם לא עזבו ולוקח כמות שהוא, ולכך לוקח בסערה שהוא הרוח החזק, ועם סוסי אש ורכב אש, כדי להתיך וליבש לחיותיו ולהתיכם כלם, ונעשה אם כן גופו בחסד השם יתברך על דרך פלא נצחיי וקיים כאחד מן הגרמים השמימיים, ולכן היה קל להראות בכל מקום ולא היה מגביל מקום ולא מצטרך למאכל ולמשקה ולשאר הדברים הצריכים וההכרחיים לחי, לפי שנעשה גשמו מתכונת רוחניי' על דרך נס. ולפי שאליהו נפרד כל ימיו מאשה בהפך מה שעשה אדם שנטה אחרי אשתו, אליהו קיים דבר השם ומצותיו

ולא שב מאחרי ה' בהפך מה שעשה אדם שאכל מן העץ אשר צוהו לא תאכל ממנו, לכן היה משורת הדין שכל מה שאבד אדם ושולל ממנו יזכה אליהו אליו, כי הנה אדם היה נצחי ונעשה נפסד, ואליהו נולד נפסד ונעשה נצחי, אדם היה בגן עדן וגורש משם, ואליהו היה חוץ ממנו ונשכן שם, ולפי שבא במקום אדם ומעלתו היה עור אזור במתניו באלה החיים, דומה למה שנאמר באדם (בראשית ג' כ"א) ויעש ה' אלקים לאדם ולאשתו כתנות עור וילבישם:

פסוק יג

וירם את אדרת וגומר. ספר הכתוב שאלישע אחר שקרע את בגדיו וצעק על רבו, ואז"ל (מ"ק כ"ו ע"א) מכאן שחייב אדם לקרוע על רבו, הרים את אדרת אליהו אשר נפלה מעליו לסבה אשר זכרתי, וישב ויעמד על שפת הירדן, ועשה בחינה ונסיון אם נשאר לו כח על מעשה האותות בעברו שנית. וראוי שתדע שכל זמן שהיה אליהו חי היה אלישע משרת אותו ולא חל עליו כל אותו זמן רוח נבואיי ולא התנבא כלל, גם לא תמצא שעשה נס ופלא כל אותו זמן, אבל אחרי שנלקח אליהו מיד נחה רוח אלקים על אלישע ועשה נסים דוגמת הנסים שהיה עושה אליהו, ומכאן נלמוד שאין ראוי לאדם שיהיה מורה הוראה בפני רבו, כמו שאלישע לא ניבא ולא עשה נס כלל בפני אליהו רבו, אבל אחרי מותו מיד עשה נסים מופלאים, להודיע שמהשלמות שקנה אצלו היה פועל אותם, (יד) ולכן מיד הכה במי הירדן עם אדרת אליהו ואמר בהכאתו איה ה' אלקי אליהו אף הוא, רצה לומר עם היות שנעדר אליהו מאתנו הנה לא נעדרה השגחת השם יתברך מעלינו, וזהו איה ה' אלקי אליהו, כי עם היות שנעדר העבד לא נעדר האדון, ואף הוא יתברך במקומו ומעלתו כמו שהיה קודם לזה, ובזה המאמר שקרא בשם אלקיו נקרע הירדן ויחצו המים הנה והנה ויעבור אלישע. ויש מפרשים אף הוא סמוך עם ויכה את המים, רוצה לומר שאף הוא אליהו הכה המים ויחצו כמו שעשאו אליהו רבו. ובדרש (עיין רד"ק) אמרו שבקריעת הירדן נעשו לאלישע נסים גדולים מאליהו, לפי שבפעם הראשונה היה שם זכות שניהם ובפעם השנייה היתה זכותו של אלישע בלבד, וזהו ויעבור אלישע, שהוא לבדו עשה הנס הזה והספיק השם יתברך בידו.

פסוק טו

וכאשר ראו זה הנביאים הכירו שהיתה מעלתו כמעלת אליהו, ולכן השתחוו לו אפים כמו שהיו משתחוים אל אליהו, שהיה רבן של הנביאים בחייו.

פסוק יט

והנה זכר עוד פלא אחר שעשה אחרי זה ביריחו, והוא שאנשי העיר אמרו אל אלישע שהיה מושב העיר ההיא טוב, ובפרק עגלה ערופה (סוטה מ"ז ע"א) אחז"ל מאי טיבותיה? א"ר יוחנן חן מקום על יושביו חן אשה על בעלה. וכפי הפשט רצו לומר שהיה מושב הארץ יפה ומשובח, ושדות וכרמים וזתים וכל עץ טוב היו שם, וגם היה אויר העיר ההיא טוב, והוא ממה שיורה שלא היתה ארץ משכלת מהפסד אוירה, אבל היו המים רעים והארץ מפני זה היתה משכלת, וידמה כי מעת שקללה יהושע נתקלקלה האדמה ההיא:

פסוק כ

(כ-כא) והנביא תקן אז את המים עם מלח שהשליך אל מוצא המים מהמלח אשר שם בצלוחית החדשה, כדי שלא יחשבו שנתבשל דבר או הושם בצלוחית שסבב זה, ולפי שרוע הארץ היה נמשך מהמים כיון שתקן המים נתקן כלה. ואמר כה אמר השם רפאתי למים האלה לא יהיה משם עוד מות ומשכלת, להודיע שלא היה רוע הארץ וקלקולה טבעי, אבל היה השגחיי ממנו יתברך מפני קללת יהושע, ולכן הוא היה המרפא אותה, וברפאתה למים היה גוזר שלא יתחייב משם עוד מות, כי משם היתה נמשכת. והנה היה ענין המלח נס בתוכך נס, כמו שזכרו חז"ל במכילתא, (בפרשת בשלח דף י"ח ע"ג) כי המלח מדרכו יעשה המים רעים, והיה זה על דרך מה שעשה אדון הנביאים בהמתקת מי מרה (שמות ט"ו כ"ה) שהורהו ה' עץ וישלך אל המים, וקבלו שעץ מר היה. ואין ספק שאעפ"י שקלל יהושע את יריחו ואת אשר יבנה אותה, הנה לא מנע האנשים משבת בה אחרי שתבנה, שאם היה כן לא היו הנביאים יושבים שם:

פסוק כב

והנה אמר הכתוב וירפו המים עד היום הזה כדבר אלישע אשר דבר, לפי שהוא אמר רפואת המים בשם ה' כה אמר ה' רפאתי למים האלה, וזכר הכתוב שעם היות שהנביא עשה זה הנס בשם ה' ובכחו, הנה הוא מעצמו בלי צווי אלקי גזר על המים הרפואה, והתפעל הטבע מדברי הנביא וגזרתו מפני כח קדושתו, ולזה אמר כדבר אלישע אשר דבר. והנה ראה אלישע לעשות הנס הזה ביריחו אחרי מה שעשה בירדן, לפי שבירדן עשאו לבחינתו לדעת אם השפע האלקי שהיה על אליהו נשאר עליו, אמנם ביריחו עשאו מפני בני הנביאים אשר היו שם כדי שידעו שיד השם אתו, וכן בביתאל עשה נס הנערים מפני בני הנביאים אשר היו שם גם כן, כדי שידעו נבואתו גם הם, וכפי אותם המסעות שהלך אלישע עם אליהו, ושאמר לו שב נא עם אלישע עשה הנסים אחרי לקיחתו, אם

בירדן שהיה המסע האחרון, ואם ביריחו שהיה המסע הקודם אליו, ואם בביתאל שהיה המסע הקודם אליו, ואחרי זה יזכור שבא גם כן לגלגל ועשה שם נסים:

פסוק כג

וזכר שהיה נס ביתאל בזה האופן, שבהיותו עולה למעלה העיר יצאו נערים קטנים ויתקלסו בו, ר"ל הלעיגו בו באמרם עלה קרח עלה קרח, וחז"ל אמרו בפרק עגלה ערופה (סוטה שם דף מ"ו ע"ב) ויראם ויקללם, מה ראה בהם? ראה שהיו נערים מנוערים מהמצות, וקטנים שהיו קטני אמנה. ומהם אמרו ראה שנתעברו אמותיהם מהם ביום הכפורים, ר"ל שהיתה התחלת' בעבירה והיו ראויים למיתה, ולכך הפקירו עצמם לבזותו, ולכן קללם מפני תכליתם אבל לא מפני שבזוהו בדבריהם. ומהם אמרו בלורית ראה להם כגוים, רוצה לומר שהיו מלומדים בע"ז ונמשכים אחרי העגלים שעשה ירבעם. ומהם אמרו שלא היתה בהם לחלוחית של מצוה, ולא עתידה להיות בהם ולא בזרעם ושקללם בעבור זה, ר"ל לפי שירד בנבואתו לסוף מעשיהם, ועכ"ז כבר גנוהו על מה שעשה בזה, ואמרו (שם) שלשה חלאים חלה אלישע, אחד על שגרה דובים בתינוקות, ואחד על שדחה את גחזי בשתי ידיו, ואחד אשר מת בו. והנראה אלי מפשט הכתוב שלהיות ביתאל מקום מוכן לנבואה כמו שאמרתי, ויריחו מקום הפלאות, בא אלישע אליהם לקחת חזקה בשם ה' מהנבואה וממעשה הנסים, והנה בביתאל היו בני הנביאים כמו שנזכר, אבל היו גם כן מקודם לזה כהני הבעל והעגל אשר הניח שם ירבעם בן נבט, ואין ספק שהתפרסם עלות אליהו בסערה השמי'. כי היו בני הנביאים יודעים זה כמו שנזכר, ושהיה בא אלישע תלמידו לעמוד במקומו, ולפי שאליהו עלה לשמים והיה איש בעל שער, לכן כהני הבעל אשר היו בביתאל שלחו צעיריהם להלעיג לאלישע, ולרמוז על עלית אליהו השמימה אמרו עלה קרח, ר"ל אתה אינך בעל שער כאליהו רבך כי קרח אתה, עלה אתה עתה לשמים כמו שעלה הוא, והיה זה להלעיג על לקיחת אליהו ועל אלישע, (כד) ולזה אמר ויפן אחריו, ר"ל שפנה וראה שהנערים לא היו עושים הלעג הזה ממנו לבד כי אם גם מאליהו רבו שנשאר אחריו, ושהיה זה במצות אבותיהם, ועם זה היה גם כן שראה אותם, ר"ל שראה בנבואה מה שעתידים להיות, ולכן קללם בשם ה', כי ראה בהם שהיו זרע מרעים בנים משחיתים, ולכן מתחלתם עזבו את ה' נאצו את קדוש ישראל נזורו אחור. ולפי שהם לעגו מאליהו ואלישע לכן היה מענשם שיצאו שנים דובים מהיער והמיתו ארבעים ושתים מהם, כי היו שנים דובים אחד לכבוד אליהו ואחד לכבוד אלישע, והרגו ארבעים ושנים נערים שהיו ב"ם עור ופסח במולדתם וטבעם, ולעגו על הנביאים שיי' ב"ם סיני בקדש, ונראה שמתו אותם שהיו רשעים בתולדתם

ותכונותיהם. וכבר זכרו חז"ל (סוטה שם) שהיה בזה העונש נס גדול, כי מעולם לא היו דובים באותו יער וזמנם הקדוש ברוך הוא לאותה שעה, ומהם אמרו שגם יער לא היה שם:

פסוק כה

וזכר הכתוב שהלך משם אלישע אל הר הכרמל, לפי שהיה ג"כ מקום הנסים שנעשו לאליהו שם, והלך לבקר כל המקומות אשר עשה בהם רבו נסים בשם ה', משם שב אל שמרון שהיה בית המלכות. והתבאר מכל זה מעשה ה' כי נורא הוא אשר הגדיל לעשות עם נביאיו אליהו ואלישע תלמידו, וכמאמר המשורר (תהלים ס"ו ה', ו') לכו וראו מפעלות אלקים נורא עלילה על בני אדם הפך ים ליבשה בנהר יעברו ברגל שם נשמחה בו:

פרק ג

פסוק א

הפרשה האחד עשר תספר נסים אחרים שעשה אלישע אחרי שנפרד מרבו, ומלחמת מלך ישראל ומלך יהודה ומלך אדום עם מלך מואב ותשועתם כדבר הנביא, ושאר הספורים שנעשו הנסים בהם. תחלת הפרשה ויהורם בן אחאב מלך על ישראל וגומר, עד ויבא אלישע דמשק ובן הדד וגומר. והנה שאלתי בפרשה הזאת שש השאלות:

השאלה הראשונה במה שספר שמלך מואב לקח בנו הבכור ויעלהו עולה על החומה ויהי קצף גדול על ישראל, ואם הוא העלה את בנו וחטא בזה לאלקים, למה זה היה הקצף על ישראל? ואם היה זה על דרך (משלי י"ד ל"ד) וחסד לאומים חטאת, חסד שעושים הגוים חטאת הוא לישראל, איך לא יקצוף השם על עבדם ע"ז ויקצוף על זה, וקם ליה בדרבה מניה? השאלה השנית בפסוקים שבאו בשונמית, אם במה שאמר קרא לשונמית הזאת ויקרא לה ותעמוד לפניו ולא דבר עמה דבר כי אם גחזי, כמו שאמר אמור נא אליה, ואם במה שקרא אותה אחר זה שנית ויאמר קרא לה ויקרא לה ותעמוד בפתח, ובפעם הראשונה אמר ותעמוד לפניו, ובשנית ותעמוד בפתח, ובראשונה לא דבר כלל עמה, ובשנית דבר עמה את חובקת בן:

השאלה השלישית במה שצוה אלישע אל גחזי שיקח משענתו וישים אותו על פני הילד, ושלא יברך אדם בדרך וכי יברכהו לא יענהו, והוא מהתימה איך חשב אלישע שמשענת קנה רצוץ יעשה נס תחיית המתים? והנה אליהו רבו לא עשה אותו כי אם בעצמו על ידי תפלה ומעשים רשומים שעשה, וגם אלישע עצמו התפלל מאד עליו שבע פעמים

ועשה מעשי', ואיך נסתפק עם המשענת להחיות המת? ויקשה גם כן למה צוה לגחזי שלא יברך איש ולא יענהו? השאלה הרביעית במה שגזר הנביא וצרעת נעמן תדבק בך ובזרעך לעולם, ואם הוא חטא בניו מה חטאו בזה ולמה נענשו עד עולם? והנה היה די בעונש עצמו ולא יומתו בנים על אבות:

השאלה החמשית בתפלת אלישע על נערו יי' פקח נא את עיניו, ולא התפלל על סוסי אש ורכבי אש להצלתו ועשה תפלתו לבד על הנער שיראה אותם, ומה היה ההכרח והתועלת בפקיחת עיניו? ויותר היה ראוי שיתפלל לאל יתברך שיצילהו מרשת זו טמנו לו, והתפלל אם כן על הטפל ולא התפלל על העקר:

השאלה הששית בדברי הארבעה אנשים שהיו מצורעים פתח השער, שאמרו לכו ונעלה אל מחנה ארם אם יחיונו נחיה ואם ימיתונו ומתנו, והמאמר הזה הוא כאמרנו אם יזרח השמש יזרח ואם לא יזרח לא יזרח, הלא ידענו שאם יחיו אותם יחיו ואם ימיתו אותם האויבים יהיו מתים. ועוד למה בחיות אמר אם יחיונו נחיה ובמות לא אמר ואם ימיתונו נמות? אבל אמר ומתנו עם וי"ו התוספת, והיה ראוי שיאמר נמות כאשר אמר בחיים.

והנני מפרש הפסוקים באופן יותרו השאלות כלם:

(**א-ג**) **ויהורם בן אחאב וגו'**. אחרי שזכ' בפ' הקוד' שלקח השי"ת את אלי' בסערה ושנשאר במקומו לנביא אלישע בן שפט מאבל מחולה, ושעשה שלשה נסים באותם המקומות שהיה שם עם רבו, האחד בירדן בקריעתו ועברו ביבשה דוגמת מה שעשה אליהו רבו, והשני ביריחו ברפואת המים, והיה זה כנגד הנס שנעשה לאליהו במדבר עם עוגת רצפים וצפחת המים שבזה נרפא חולשתו ועניו שהיה שואל נפשו למות, והלך בכח האכילה ההיא ימים רבים, כך ברפואה שאלישע רפא למים נחו אנשי המקום זמן רב, והשלישי בבית אל בבקיעת הנערים שהיו מתקלסים בו, והיה זה כנגד מה שעשה אליהו לשרי החמשים וחמישיהם שהלכו אליו בזדון ובבזיון, ספר הכתוב אחריו ארבעה עשר נסים אחרים שעשה בחייו, להורות על מעלתו בנבואה וקורבתו אל האלקים. והראשון מהם שהוא הרביעי לנסיו הוא, שאחרי שיהורם בן אחאב מלך ועשה הרע בעיני ה' לא באותו קצה מהרשע המופלג שהיה אביו ואמו, כי הנה הוא הסיר את מצבת הבעל שעשה אביו אחאב, ולהיות איזבל אמו בחיים לא יכול להסיר את מצבת האשרה כי היא היתה עובדת לאשרה ונביאיה היו אוכלים על שלחנה, אבל היה עכ"ז עובד העגלים שעשה ירבעם, והיה מחטיא את ישראל בתתו מכשול לפניהם לעבוד אות', (ד) לכן היה מענשו שמלך מואב שהיה משועבד לאביו והיה נוקד, ר"ל רועה צאן, כי להיות רוב הצאן נקודים נקרא כן, והיה נותן לאחאב מדי שנה בשנה מס מאה אלף כרים ומאה

אלף אילים, וכלם עם הצמר לא גזוזים, (ה) הנה כאשר מת אחאב פשע ומרד באחזיהו בן אחאב שהיה מלך בישראל אחרי אחאב, וגם בימי יהורם אחיו שירש את מלכותו פשע ולא הביא לו מנחה, (ו-ז) ולכן השתדל יהורם להשיבו אל השעבוד שהיה לו מקדם בחיי אביו, וקרא למלך יהודה יהושפט שהתחתן עם אחאב אביו שילך בחברתו, (ח) והלכו דרך מדבר אדום כדי שלא ירגישו בהם, והלך עמהם מלך אדום שהיה נציב מתחת מלכי יהודה, וזכר שלהיותו מדבר שמם הלכו שבעה ימים ולא מצאו מים, וידוע שהסכנה היותר עצומה במחנה הרב היא חסרון המים, (י) ולכן מלך ישראל היה מצטער מאד ואומר אהה כי קרא ה' לשלשת המלכים האלה מלך יהודה ומלך ישראל ומלך אדום לתת אותם ביד מואב, כי לחסרון המים יקחום כלם מזי רעב ולחומי רשף.

פסוק יא

ולהיות מלך ישראל עובד ע"ז ומלך אדום לא מבני ישראל הוא, לא התעורר אחד מהם לבקש את דבר ה' כי אם יהושפט שהיה ירא אלקים וסר מרע, ששאל אם היה בקרב המחנה נביא ליי' לבקש מאתו? ואמרו לו שבא שמה בקרב המחנה אלישע אשר יצק מים על ידי אליהו, ר"ל שהיה משרתו, ואולי לפי שהיה אומנתו ביציקת מים על ידו יוכל לעשות נס כזה עצמו בתת מים למחנה. וחז"ל אמרו במ' ברכות, (פ"א ז' ע"ב) אשר למד לא נאמר כי אם אשר יצק, לפי שגדולה שמושה יותר מלמודה, ר"ל שהמשרת הוא תלמיד ולא יתהפך, ומפני התמדתו אצל הנביא יתחייב שיחול בו משפעו.

פסוק יב

וכאשר שמע יהושפט שבא הנביא בקרב המחנה אמר באמת יש אותו דבר ה', ר"ל אין ספק כי הוא לא בא בקרב המחנה להלחם, ולכן הסברא נותנה שלא בא כאן כי אם בצווי אלקי להיותו נמצא בתוך העם כדי לעשות עמהם נס בעת הצורך, ולכן מפני כבודו וכבוד השם הלכו אליו שלשת המלכים. ואחז"ל בתנחומא (פר' פנחס) שהנה אמר מלך ישראל ומלך אדום ולא אמר ביהושפט מלך יהודה כ"א קרא בשמו לבד, לפי שהלך אליו בענותנות גדול ולא כמלך:

פסוק יג

והנה הנביא אמר אל יהורם מה לי ולך, ר"ל מדוע באת אלי, והיה לך ללכת אל נביאי הבעל והאשרה שהם נביאי אביך ואמך? ויהורם השיבו אל כי קרא השם לשלשת המלכים האלה לתת אותם ביד מואב, ר"ל אם הייתי אני חושב שהיה הענין הזה טבעי או מקריי אולי הייתי הולך לנביאי הבעל והאשרה לקבל השפע מהם באותם הדברים, אבל הדבר הזה הוא בהשגחת השם יתברך, כי קרא ה' לשלשת המלכים האלה לתת

אותם ביד מואב, ולזה לא יועילו הבעלים והאשרות כאשר דבר מלך שלטון, ואין לקוות התקנה כי אם ממנו יתברך, ומפני זה באנו אליך שאתה נביא ליי', כי הוא יכאיב ויחבש ימחץ וידיו תרפינה:

פסוק יד

והנביא השיבו שאם לא היה שם יהושפט לא יביט אליו, בעבור שהיה עובד עבודה זרה ואסור להסתכל בפניו כדבריהם זכרונם לברכה, (מגלה כ"ח ע"א) ומפני זה לא היה גם כן ראוי שיעשה עמו נס, אבל לכבוד יהושפט שהיה חסיד וירא שמים היה נכון לעשות נסים ונפלאות, (טו) ולכן צוה שיקחו לו מנגן כדי לשמח לבו ולהשרות הנבואה עליו, ואמרו המפרשים שמעת שלוקח אליהו רבו לא שרתה עליו נבואה, ולכן נצטרך להכין רוחו ונשמתו בנגון ההוא. וחז"ל אמרו שמפני שנתכעס עם יהורם הוצרך לזה, אמרו (פסחים ס"ו ע"ב) כל המתכעס אם הוא נביא נבואתו מסתלקת, ואם הוא חכם חכמתו מסתלקת, מנא לן? מאלישע וגומר, וענין זה כי הכעס מונע ההתבודדות השכלי בעת הגעת הנבואה וגם בעת העיון, מפני טרדת המחשבות אשר בהם יהיה הכעס, ולכן הוצרך כלי השמחה להסיר הכעס והיגון מלבו. וספר הכ' שמיד עם הנגון שרתה עליו הנבואה, (טז) ואמר כה אמר השם עשה הנחל גבים גבים, ר"ל שיעשו אותו מישור חפירות חפירות, כי אעפ"י שלא היה שם נחל עם מים, היה שם חול ומקום שפל אליו יבאו המים בזמן הסתיו, ואז יבש היה כעץ מפני החום, ולכן אמר בו לשון נחל. או קראו כן ע"ש העתיד, שיבאו כ"כ מהמים שיעשה שם נחל.

פסוק יז

ואמר שלא יחשבו שיבאו בדרך הגשם הטבעי, כי לא יראו רוח וגשם והנחל ההוא היבש ימלא מים, באופן שישתו הם ומקניהם שהיו מביאים במחנה לאכול מהם, ובהמתם שהיו רוכבים עליהם, והנה היה הנס הזה דוגמת הנס שעשה אליהו בהר הכרמל בהורדת הגשמים:

פסוק יח

(יח-יט) ואמר עוד שהחסד הזה נקל הוא בעיני השם לעשותו להם, כי הנה השם יעשה אתם חסד גדול מזה, והוא שיתן את ארם בידיהם ויכו כל עיר אעפ"י שתהיה מבצר גדול וכל עיר מבחור, ר"ל בחורה ויפה, וכל חלקה טובה יכאיבו באבנים, ר"ל ישחיתו אותה, כי הנה ההשחתה בדברים הדוממיים הוא כהכאה בבעלי חיים, ואעפ"י שהתורה אמרה (דברים ב' י"ט) לא תשחית עצה, צוה הנביא שיפילו כל עץ טוב בדבר השם לפי שעה, כדי להעניש את מואב מכל צד. וחז"ל במדרש תנחומא (פ' פינחס) אמרו, כשאמר

להם הנביא וכל עץ טוב תפילו, אמרו לו המלכים הרי הוא אומר לא תשחית את עצה ואתה אומר כן? אמר להם על שאר האומות אומר זה אבל אומה זו נקלה ונבזה לפני ה', שנאמר ונקל זאת בעיני ה' וכן הוא אומר (במדבר כ"ה י"ז) צרור את המדינים, וכתיב (דברים כ"ג ז') לא תדרוש שלומם וטובתם.

פסוק כ

והנה נתאמתה נבואתו בשלמות רב, כי הנה בבקר בעלות המנחה, ר"ל בעת עלו' מנחת הבקר באו מים מדרך אדום ותמלא הארץ את המים, (כא) וכל מואב ששמעו קודם לזה כי עלו המלכים ויצעקו כל חוגר חגורה, ר"ל כל איש ידוע לחגור חגורה להלחם, ויעמדו על גבול ארצם להלחם בהם אם ירצו להכנס שמה:

פסוק כב

(כב-כג) וראו בבקר כאשר זרחה השמש על המים שהיו המים אדומים מפני השמש הנופל עליהם וחשבו שהיה זה דם המלכים, ר"ל מלך ישראל ומלך יהודה ומלך אדום, שהתקוטטו ביניהם ונלחמו איש ברעהו והכו אלה את אלה, ואמרו עתה לשלל מואב, ר"ל אין צורך עוד להלחם כי אם לשלול שלל ולבוז בז, (כד) ובבואם מפני זה בלתי מסודרים ולא מזויינים כראוי להלחם כי אם לשלול שלל, קמו ישראל והכו בהם, ואמרו ויכו בה, ר"ל במחנה, שבהיותם מגיעים אל המחנה הכו בהם, ואמר בה לשון נקבה, כמו (תלים כ"ז ג') אם תחנה עלי מחנה:

פסוק כה

ומשם הלכו ישראל אל הערים ויהרסו אותם עד השאיר אבניה בקיר חרשת, ר"ל עד שבקיר חרשת (שהיה עיר גדולה בערי מואב) השאירו לבד אבניה ולא נשאר שמה דבר אחר כי אם אבני החומה, ויסובו הקלעים ויכוה, ר"ל הכו החומה באופן שלא נשארה החומה שהיה נשארת בראשונה, כי לשאר הערים לא היו צריכים קלעים להפיל אבני החומה, כי העם הלוחמים היו עושים זה, אמנם לקיר חרשת הוצרכו הקלעים, והם הסוללות שמשליכים בהם אבנים גדולות בדיק כדי שבהם ישברו החומה.

פסוק כו

וירא מלך מואב (שהיה בתוך העיר ההיא החזקה והבצורה) כי היתה המלחמה חזקה ממנו ולא יכול להלחם עם כל שלשת המלכים, ויקח עמו שבע מאות איש שולף חרב ויצא מן העיר וילך אל מחנה המלכים להבקיע אל מלך אדום בלבד, וידמה שהיה הוא הקרוב אל העיר, ולכן יצא להלחם בו ולהמיתו, או היה שונא אותו יותר, ולא יכולו לנגוע במלך אדום, (כז) ויקח את בנו הבכור, ר"ל שלקח מלך מואב בנו של מלך אדום הבכור

שהיה עתיד למלוך אחריו, כי לא יכול לגעת במלך אדום וללקחו אבל לקח בנו, וכדי להנקם ממלך אדום העלה את בנו אשר לכד עולה על החומה, כלומר ששרף אותו ועשאו עולה כלה כליל, ובזה מלך אדום נתמלא קצף על ישראל, אם בעבור שלא עזרוהו להציל ולמלט את בנו, ואם לפי שבעבורם באה לו הרעה ההיא. הנה התבאר מזה שבנו הנזכר בכאן אינו בנו של מלך מואב, כ"א בנו של מלך אדום הנזכר שלקח אותו מלך מואב כאשר יצא מהעיר להלחם במחנה עם מלך אדום, ולשנאתו אותו העלהו עולה כששרף אותו על החומה, והיה הקצף על ישראל ממלך אדום בעבור בנו. או יהיה פירושו שהיה מזה קצף גדול על ישראל, שבני ישראל קצפו מאד ויחר אפם על בנו של מלך אדום שבא בעזרתם בעבור ששרפו מלך מואב, ובקצפם עלו מעל העיר ושבו לאצרם, ועל זה אמר הנביא (עמוס ב' א') על שלשה פשעי מואב וגומר על שרפו את עצמות מלך אדום לשיד. וחז"ל לא פירשו הכתוב כן, אמרו בפסיקתא ובפרק אחד דיני ממונות, (סנהדרין דף ל"ט ע"ב) שמלך מואב לקח את בנו והעלהו עולה על החומה, לפי ששאל אומה זו מפני מה זוכים לנסים האלה? אמרו לו אברהם אביהם העלה את יצחק בנו לעולה על המזבח, אמר אף אני אעשה כן והעלה את בנו עולה. מהם אמרו לשם שמים העלה אותו, שחשב לעשות בו רצון השם, כמו שאמרו (תענית ד' ע"א ירמי' ז' ל"א) אשר לא צויתיו, זה יפתח שהעלה את בתו, ולא עלתה על לבי, זה מישע מלך מואב, וזהו שאמר ויהי קצף גדול על ישראל, שנתקצף הקדוש ברוך הוא עליהם, כי מלך מואב לא חמל על בנו לעשות רצונו של מקום, וישראל היו מקציפים לפניו בכל יום. ומהם אמרו לשם עבודה זרה נתכוון, ויהי קצף על ישראל, באותה שעה נזכרו עונותיהם של ישראל, לפי שהם היו גם כן שורפים את בניהם באש לעבודה זרה, כי הא דרבי יהושע בן לוי רמי, כתיב (יחזקאל ה' ז') וכמשפטי הגוים אשר סביבותיכם לא עשיתם, וכתי' (שם י"א י"ב) וכמשפטי הגוים אשר סביבותיכם עשיתם? כמתוקנים שבהם לא עשיתם, כמקולקלים שבהם עשיתם, וזהו שאמר ויסעו מעליו וישובו לארץ, באותה שעה ירדו שונאיהם של ישראל למדרגה התחתונה. זהו דרך דרשם ז"ל, והפשט הנכון הוא מה שכתבתי, והותרה עם זה השאלה הראשונה אשר הערותי בפרשה:

פרק ד

פסוק א

ואשה אחת וגומר. עתה יספר הכתוב פלא אחר שעשה אלישע שהוא חמישי למנין נפלאותיו, והוא שאשה אחת מבני הנביאים, ואחז"ל במד' תנחומא (פר' משפטי')

שהיתה אשת עובדי', והנושה היה יהורם בן אחאב שהיה מלוה לו מעות ברבית, שהיה זן את הנביאים בחיי אביו, ולכן ויך את יהורם בין זרועותיו, לפי שפשע ליטול רבית. וזכר הכתוב שהאלמנה ההיא צעקה אל אלישע שבעלה מת והיה ירא את ה', ולפי שהיתה חייבת בחוב אחד ולא היו לה נכסים לפרוע אותו החוב, היה רוצה הנושה לקחת את שני ילדיה לו לעבדים, ואולי רמזה באמרה ואתה ידעת כי עבדך היה ירא את ה', על מה שאמרו חז"ל שהחוב לעבוד את השם עשאו ומענותנות' לא פירש' הדבר עוד:

פסוק ב

והנביא שאלה מה יש לך בבית? לפי שהיה מנהג הנביאים לסמוך הנס על דבר מה כדי שלא יהיה בריאת יש מאין, והיה עניותה כל כך שאמרה שלא היה לה דבר אחר כ"א אסוך שמן, (ג-ד) ולכן צו' הנבי' שתאסו' כלים רקים רבים ושתסגור הדלת בעדה ובעד בניה. ובאמרו והמלא תסיעי, הזהיר אותה שהיא תמיד תשב מקום אחד בהצקת השמן ולא תזוז משם, וכן היה כמו שאמר הם מגישים אליה וגומר. והנה צוה שיהיה הדלת נעול מפני שלא ישלוט בעינו עין הרע, והיה ענין הנס הזה שבהריק הכלי ההוא היה כל האויר הנכנס שמה מתהפך לשמן, באותו דרך שנהפך על דרך פלא המטה לנחש. ולפי שיהיה נעשה המופת בפעם אחת בלבד, צוה אותה שתשאל ראשונה הכלים באופן שלא תפסיק מהיציקה, וכן היה שבעבור שלא היה עוד כלי נפסק השמן. והיה הנס הזה לאלישע ממין הנס שעשה אליהו בצפחת השמן שלא כלתה לצרפית ימים רבים. ובפרקי ר' אליעזר (בב"ר פ' ל"ה דף ל"ט ע"ב מצאתי זה) אחז"ל ויעמוד השמן, שהוקיר השמן ובאת לשאול לו אם תמכור אם לא, והברכה האחרונה היתה גדולה מן הראשונה שנאמר ואת ובניך תחיי בנותר:

פסוק ח

ויהי היום וגו'. עתה יספר שני פלאים אחרים שעשה אלישע, שהם הששי והשביעי למנין נפלאותיו, והוא שבשונם היתה אשה גדולה, ר"ל נכבדת וחשובה, ונראה שהיא היתה אשת חיל עטרת בעלה, והיתה בביתה שוררת ממנו והיתה עקרת הבית, ויום אחד שעבר אלישע שמה החזיקה בו והשתדלה עמו שבכל עת שיעבור במקום ההוא יסור אל ביתה לאכול לחם, וכן היה שמהיום ההוא והלאה מדי עברו הוא מעצמו יסור שמה, כי כאשר ראה בפעם הראשונה שהיתה כוונת' טובה ורחבה לכבדו, היה הנביא סר לביתה. ואחז"ל (פרקי ר"א פרק ל"ג) שזאת היתה אחותה של אבישג השונמית ושהיתה אמו של עדו הנביא:

פסוק ט
והנה היא אמרה לאישה עתה הגידו לי אנשים, או עתה ידעתי והשגתי מכוונת איש אלקים הזה, שדעתו להתמיד לבוא פעמים רבות בביתנו, ואם כן היתה הידיעתה אשר ידעה כי איש האלקים קדוש הוא עובר עלינו תמיד, ר"ל שהיה אלישע איש האלקים והיה קדוש ופרוש מאד בעניניו ויהיה עובר עליהם בתמידות, ר"ל שיעבור בשונם פעמים רבות, ומפני הסבות האלה היה ראוי שנעשה לו עלית קיר קטנה, ר"ל עליה קטנה בקיר ביתה, ונשים שם מטה ושלחן וכסא ומנורה, באופן שמדי עברו יסור שמה ולא ישתתפו אנשי הבית עמו, כי להיותו איש האלקים ראוי שיהיה לו מקום מוכן להתבודדותו, ולהיותו קדוש ופרוש ראוי שלא ישתתף עמו אדם אחר, ולא ישתמש הוא בכלי חול ולא אדם אחר בכליו, ולהיותו עובר בתמידות יצטרך זה יותר ממה שהיה צריך אם לא תהיה ביאתו כי אם מדי שנה בשנה.

פסוק יא
וכאשר בא אלישע אל העיר נכנס בעליה אשר עשתה לו השונמית, וכאשר ראה כל מה שהשתדלה לכבודו, (יב) אמר אל גיחזי שיקרא אותה וקראה ועמדה לפניו, והיה זה לתת לה כבוד וקורת רוח חן חן לה על מה שהיתה עושה עמו.

פסוק יג
ואחרי שהלכה מלפניו אמר הנביא אל גיחזי נערו שישאל אותה היש לה דבר ראוי לדבר עליה אל המלך או אל שר הצבא? כי היה הנביא חפץ לעשות כל צרכה כפי מה שתצטרך, וגיחזי דבר אליה דברי הנביא והיא השיבתו בתוך עמי אנכי יושבת, כלומר שלא היה לה עסק עם המלך ולא עם שר הצבא, כי היא יושבת היתה בתוך משפחתה והכל היו מכבדים אותה.

פסוק יד
ולפי שהנביא היה רוצה לעשות דבר מה בעבור כבודה שאל עוד את גיחזי ומה לעשות לה? ר"ל ומה א"כ הדבר שאוכל לעשו' בעבור' לגמלה טובה על מעשיה? ואז אמר גיחזי אבל בן אין לה, ר"ל אין לה צורך למלך ולשר הצבא אבל יש לה צורך לבן, כי לא היה לה, ר"ל מצד טבעה לא היה לה בן, כי היא היתה עקרה ועוד שבעלה היה זקן, ומפאת הפועל ומפאת המתפעל לא היתה שם הכנה לתולדה, והיה ענינה כענין שרה עם אברהם, שהיא היתה עקרה ואברהם זקן:

פסוק טו

וכאשר הנביא שמע זה באהו הדבור הנבואיי וצוה פעם שנית שיקראו אותה, כדי לתת לה הייעוד הנבואיי בעצמ' ואז באה ועמדה בפתח העליה, כי מפני צניעותה לא נכנסה בעליה עמו, (טז) ואמר לה למועד הזה כעת חיה את חובקת בן. הנה התבאר שהיה הקריאה הראשונה לשונמית לדבר על לבה ולגמלה טובה והנאת דברים על מעשיה, והיה דבור הנביא לגחזי אחר שהלכה מלפניו. ואפשר לפרש עוד שבפעם הראשונה קראה גיחזי, והיא נכנסה בעליה וישבה סמוך לאלישע, והנביא להיותה אשה לא רצה לדבר עמה, ואעפ"י שהיה בפניה דבר אל גיחזי שיאמר אליה היש לך לדבר אל המלך וגומר, והיא ראתה אחרי שהוא לא היה מדבר עמה שלא היה רצונו שתתחבר האשה אליו כל כך, ולכן כאשר קראה בפעם השנית עמדה בפתח ולא נכנסה בעליה מפני קדושתו, והנביא כשראה שהיא היתה נשמרת כראוי אז דבר אליה לנכח ואמר למועד הזה וגומר, ובפרקי רבי אליעזר (פרק ל"ג) אמרו מסכים לזה, אלישע בן שפט לא היתה אשה יכולה להסתכל בפניו שלא תמות, והותרה עם זה השאלה השנית עם ישוב הפסוקים: ומזה יראה שהיתה השונמית עקרה, ושהנביא על דרך נס גזר שתלד והשם יתברך קיים דברו, כמו שאמר (איוב כ"ב כ"ח) ותגזר אומר ויקם לך, וכן אמרו במדרש (פ"א שם) רצון יראיו יעשה, עשה הקב"ה רצונו של אלישע והרתה וילדה השונמית. הנה הסכימו על עקרותה. ואמרו כעת חיה, פירשו בו כעת שתלד האשה, כי חיה נאמר על היולדת, כמו (שמות א' י"ח) כי חיות הנה. וכתב הרלב"ג שפירוש כעת חיה, כעת הזה העומד, כי הזמן העובר הוא מת ונפסד, והעתיד עדיין לא יצא למציאות ולא נולד ואינו חי, אבל הזמן ההווה הוא הזמן החי. ולי נראה שהנביא רמז באמרו שלמועד הזה בשעת חיות וקיום תוליד בן, ובזה רמז אליה שיחיה בנה ושלא ימות, כי תלד כעת חיה, ר"ל בעת מורה על החיי' ולא על המות. ומפני כן השיבתו השונמית, אל אדוני איש האלקים אל תכזב בשפחתך, ר"ל שכמו שיעדה כן יהיה, ר"ל שתוליד הבן ותהיה לידתו בעת חיים ארוכים ולא בעת מות, ושאל יכזב בזה בעבורה, כי אולי מה שאמר כעת חיה אמרו בעבורה שהיא לא תתעצב, ולכן היתה מבקשת שבעבורה לא ישנה דבר מהאמת אם סוף הנער למות בילדותו או אם יחיה על פני האדמה, כי אם לא היה עתיד לחיות מה יהיה התועלת בלידתו? (יז) וספר הכתוב שנתקיים דבר הנביא בלידת הבן ולהיותו כעת חיים, לפי שהש' יתברך גזר עליו שיחיה בהשגחתו הפרטי', כמו שיראה מהספור:

פסוק יח
וזכר שגדל הנער ויצא אל אביו אל הקוצרים והכה השמש על ראשו והרגיש כאב עצום, (יט) ולזה אמר ראשי ראשי, שהיה הכאב בראש, וכפל דבריו להורות עוצם הכאב. ואפשר לומר שלפי שכאב הראש פעמים יבא משתוף האצטמוכא ופעמים יבא מהראש בעצמו כשיעשה בו מורסא, אמר ראשי ראשי, שהיה החמר והחולי בראש מעצמות הראש ולא משתוף אבר אחר. ואביו אמר שאהו אל אמו, לפי שחשב שהיה הנער אומר זה בעבור שיביאוהו אל אמו, אבל שלא היה כן האמת.

פסוק כ
וזכר שהיה חליו חזק כל כך ששכב עד הצהרים וימות, ומאשר זכר הכתוב חליו וזכר אחריו המות, ידענו באמת שבהחלט מת ונפרד רוחו מגופו ושלא היה עלוף, כי זה לא יבוא לנערים ולא אחר קדימת חולי הראש, וכפי שפירשתי בבן הצרפית (דף רנ"ג).

פסוק כא
(כא-כג) והנה האשה השכיבתו על מטת איש האלקים, והלכה אליו לבקש על בנה ולא גלתה הדבר לבעלה, אבל כאשר שאלה מדוע את הולכת אליו לא חדש ולא שבת השיבתהו שלום, ואחז"ל בפרק הישן, (סוכה כ"ז ע"ב) מכאן שחייב אדם להקביל פני רבו בשב' וברגל, כי אחרי שאמר מדוע את הולכת אליו לא חדש ולא שבת, מורה שבשבת וברגל היתה הולכת לבקרו.

פסוק כד
והנה הלכה כל כך במר רוחה שאמרה לנער שינהג וילך עם האתון ולא יחכה אותה לרכוב עליו אם היא לא תאמ' לו, והלכ' כל הדר' לרגלה:

פסוק כה
(כה-כז) ותבא עד איש האלקים שהיה בהר הכרמל ותחזק ברגליו להתחנן אליו, וכאשר גיחזי נתקרב להדפה שלא תשתטח בארץ מפני כבוד', אמר לו הנביא הרפה לה כי נפשה מרה לה ויי' העלים ממני ולא הגיד לי, ר"ל שיניחה לעשות כחפצה, כי ממרירות נפשה היתה עושה כן ושהוא לא ידע דבר מזה כי לא גלהו השם אליו עד אותה שעה:

פסוק כח
ואז האשה אמרה לנביא השאלתי בן מאת אדוני הלא אמרתי לא תשלה אותי, ר"ל אני לא שאלתיהו ואתה נתתו לי, וגם אמרתי בענין החיים שלא תטעה אותי, ומה צורך היה לי בבן שימות בילדותו? (כט) ואז צוה הנביא אל גחזי שיחגור מתניו, כדי שיוכל לרוץ יותר, כי החגורה תמנע תנועת האברים הפנימיים, ולזה ג"כ צוהו שאם ימצא איש לא יברכהו

ואם יברך אותו לא יענהו, כדי שלא יתעכב בדרך, ושישים משענת הנביא על פני הילד. ואתה ראה תראה שלא יעד הנביא את השונמית שיחיה בנה בשימת המשענת עליו, ולא היה כוונת הנביא לדעתי שהמטה ההוא לבדו יחיה את הנער, אבל היה דעתו שאם יהיה הנער מת יועיל המשענת שלא יתעפש גופו מאד וישאר בתכונה אשר ימצאהו בה, באופן שלא יהיה קשה מאד להשיבו אל החיים, הנה א"כ לא היה ענין המשענת לרפאו כ"א להעמיד גוף הנער שלא תתפשט בו העפוש שיקרה למתים ביציאת נפשם, והיה דעת הנביא מפני זה ללכת מיד אחריו כמו שעשה, כי בידוע היה אצל הנביא שיצטרך אל תפלתו ומעשיו להחיותו, ומפני זה הלך הנביא מיד אל העיר, כי לא שלח המשענת להיותו פועל החיים, כ"א מכין עד בואו שמה ושלא יגדל הרע ולא יתפשט העפוש עוד:

פסוק לא

וגחזי עבר לפניהם, ר"ל לפני הנביא ולפני השונמית שהיתה הולכת עמו, ואמרו חז"ל (פרקי ר"א פרק ל"ג) שלא שמר גיחזי מה שצוהו הנביא, אבל היה מדבר בדרך ומלעיג מענין המקל שהיה מוליך להחיות הנער. אמנם גיחזי לא ירד אל כוונת הנביא עליו השלום, ולזה אמר לו לא הקיץ הנער, לפי שחשב שהיה המשענת להחיותו, (לב-לג) ואז הוצרך הנביא להכנס בעליה אשר שם הנער ונתיחד שמה כדי להתבודד בשלמות ויתפלל את השם שיחיהו, (לד) ושם פיו על פיו ועיניו על עיניו ויגהר עליו, רוצה לומר השתטח עליו לתת מחיותו על הנער, באופן שבשרו התחמם שהיה התחלת החיים באותו חום המתחדש עליו, (לה) והלך הנביא בעליה מתפלל ומתבודד ומשתטח והיה עושה זה שבע פעמים ואז ויזורר הנער, רוצה לומר נתעטש, כי נפתחו נקביו ועבר רוח החיים אל איבריו, ואז נשלם בחיות ויפתח הנער את עיניו, והנה עשה הנביא הנס הזה דומה למה שעשה אליהו רבו בתחיית בן הצרפית, והותרה השאלה השלישית:

פסוק לח

ואלישע שב הגלגלה וגומר. עתה יזכור שני פלאות אחרים שעשה אלישע, והם שמיני ותשיעי למנין נפלאותיו, והראשון מהם היה שאלישע שב הגלגלה. ואמר שב, לפי שאחרי שנלקח אליהו ראה אלישע לשוב לאותם המקומות אשר הלך עמו לעשות בהם נסים כדי להתחזק בנבואתו. וכבר זכרתי שהוא הלך עם רבו הגלגל ומשם לבית אל ומשם ליריחו ומשם לירדן, ושב באותם המקומות ועשה שם נסים, ובא עתה לגלגל, ולכן זמן הקדוש ברוך הוא שיעשה שם גם כן נס אחר, והוא שהיה רעב בארץ ובני הנביאים היו יושבים לפניו, והוא רצה לתת להם לחם ונזיד לאכול, ואמר לנערו שפות הסיר

הגדולה ובשל נזיד, רוצה לומר שיערוך וישית על האש הסיר הגדולה, כדי שיעשה בה נזיד הרבה לתת לבני הנביאים כלם:

פסוק לט

ואחד מהם יצא לשדה ללקט אורות, והם הירקות שמבשלים בסיר, ואחז"ל במסכת ברכות (צ"ל במסכת יומא י"ח ע"ב) מאי אורות? תאני משמיה דר' מאיר זה גרגיר שמאיר את העינים, והוא הנקרא בלעז אורו"גה. וימצא גפן שדה, והם האבטחים המרים שעושים מהם שמן הנקרא בלשונ' ז"ל (שבת כ"ד ע"ב) שמן פקועות, שהם בתכלית הרוע והסכנה. ואחרים פירשו שהם הנקראים קולוקי"נטיאש, שהם גם כן מסמי המות, וילקט ממנו פקועות מלא בגדו ויבא ויפלח אל סיר הנזיד, רצה לומר שעשאם חתיכות ובקע אותם והשליכם לבשל בסיר, לפי שלא ידעו שהיה דבר רע ארסיי.

פסוק מ

וכאשר יצקו התבשיל בקערות לאנשים והתחילו לאכול ממנו, מצאו בו מרירות ראש ולענה והרגישו שהיה שם סם ממית, כי היה הדבר הארסיי נתעב לחיך מאד, ולכן צעקו מות בסיר, (מא) והנביא צוה לקחת קמח ושישליכו אותו אל הסיר ויחזרו המאכל שמה, והיה זה כדי שיתבשל התבשיל עם הקמח באש, וככה אכלו אותו ולא היה להם דבר רע. וראוי שנדע מה ראה הנביא לצוות לתת קמח בתבשיל להסיר רוע ארסיות העשבים הממיתים אשר בשלו שם? ומה היחס אשר היה לקמח בתרופתם בדרך טבע אם היה שעשאו כפי המנהג הטבעי? ואם עשה אותו על דרך נס כמו שיראה מפשט הספור, יקשה צורך הקמח, והנה לא היה זה נס בתוך נס כמלח שרפא בו את מי יריחו, ויותר ראוי היה שלא ישליך שם דבר ויאמר רפאתי הסיר או רפאתי התבשיל, כי בדברו יוסר הארסיות לא עם הקמח. והנראה לי בזה הוא, שהקמח הוא מכלל הדברים שיעשו מהעשבים יותר נאות וכולל למאכל האדם, והגפן שדה שהשליכו בסיר הוא היותר מנגד שבהם, עד שיהיה מכלל הדברים הממיתים להתנגדותו למזג האנושי, והנה הנביא צוה שישליכו בסיר את הקמח כדי שכל אשר בסיר יעשה נאות וזן לבני אדם כמו הקמח, כי בדבר ה' הושם באותו הקמח כח חזק כל כך ששנה והחליף מזג המתנגד למזגו הנאות, ונעשה הכל מזון האדם כקמח אשר יעשו ממנו הלחם שלבב אנוש יסעד, וכאלו אמר שהקמח הפשוט יועיל יותר מכל מרקחת הטריא"קה הכוללת הרבה פשוטים שהיא כנגד הארסי, ומעשה הנביא יורה על כוונתו.

פסוק מב
ולפי שלא היה לנביאים לחם והרעב היה על פני כל הארץ, זימן הקדוש ברוך הוא איש אחד שבא ממקום אחד שהיה נקרא בעל שלישה, והביא מנחה אל איש האלקים עשרים לחם שעורים בכורים, ואין פירושו בכורים ממש, כי הוא לא היה כהן אבל ר"ל מקציר השעורים שנקצרו שמה בראשונה, והביא ג"כ כרמל, והם השעורים עצמם שהיו כותתים אותם לחלקים לאכלו ברעב. והנביא שש על בואו וצוה לנערו שיתן אותו הלחם לעם ההוא מהנביאים לאכלו, (מג) והנער אמר מה אתן זה לפני מאה איש? שהיה מזון מועט לאנשים הרבה כפי כמות הלחם וגדלם, והשיבו הנביא תן לעם ויאכלו כי כה אמר השם אכול והותר, וכן היה בפעל. הנה זכר בכאן נס התבשיל ונס הלחם המועט שעשה אלישע ממנו הרבה בהזנה, והיה זה דוגמת הנס שנעשה לאליהו רבו בכלכלת העורבים ובכד הקמח שלא כלתה בבית הצרפית:

פרק ה

פסוק א
ונעמן שר צבא וגומר. עתה יספר הכתוב פלא אחר, והוא העשירי במנין הנסים אשר עשה אלישע, והוא כי נעמן שר צבא מלך ארם היה איש גדול לפני אדוניו, ומלבד מעלתו שהיה צר צבא המלך היה נשוא פנים, כי הכל היו נושאים פניו ומכבדים אותו, לפי שבו נתן השם תשועה לארם בשתי המלחמות שנלחמו בישראל, ואחז"ל (מדרש תלים מזמור ע"ח) שזה היה אשר ירה בקשת לתמו והרג את אחאב, והיא התשועה אשר נתן ה' לארם על ידו, כי מיי' היתה זאת כמו שהתבאר. והיה גבור חיל מצורע, וזה היה מכאוב מכופל שהיה גבור החיל ויפוצו זרועי ידיו מחליו.

פסוק ב
וכאשר פעם אחד יצאו גדודים מארם ושבו מארץ ישראל נערה קטנה שהיתה משרתת את אשת נעמן, (ג) ואמרה הנערה אל גברתה אחלי אדוני לפני הנביא אשר בשמרון אז יאסוף אותו מצרעתו, רוצה לומר אם אדוני ירבה תחנותיו לפני הנביא אשר בשמרון בלי ספק אז יאספהו מהצרעת, ונקראת רפואת הצרעת אסיפה, מפני שמצורע (ויקרא י"ג מ"ו) בדד ישב מחוץ למחנה מושבו, וכאשר ירפא יאסף בין בני אדם ויאסף העיר:

פסוק ד
ונעמן בא והגיד לאדונו המלך דברי הנערה העבריה, (ה) והמלך השיבו אל תהי בז לכל דבר, לך בוא ואני אשלח ספר אל מלך ישראל, ונעמן הלך והביא עמו לתת מנחה

לאיש האלקים עשר ככרי כסף וששת אלפים דינרי זהב ועשר חליפות בגדים, (ו) והיה כתב מלך ארם אל מלך ישראל אחרי הפקידה כראוי, הנה שלחתי אליך את נעמן עבדי ואספתו מצרעתו, והיה זה לפי שחשב מלך ארם שמלך ישראל היה אוהב לנביא ודבק עמו כפי הראוי והנאות, ושעל ידו יעשה הנביא אותו הנס עם נעמן.

פסוק ז

האמנם מלך ישראל לרשעתו לא נתן אל לבו דבר הנביא, כי לא היה מאמין בו ובדבריו, וקרע את בגדיו בחשבו שהיה זה ממלך ארם תואנה לחרחר ריב ולעלות להלחם בו, אחרי שהיה מבקש ממנו הנמנעות שלא היה בידו, (ח) והנביא בשמעו כל זה שלח לאמר לו יבא נא אלי וידע כי יש נביא בישראל, רצה לומר שלא יעשה אותו לכבוד מלך ארם וגם לא להטיב את מלך ישראל, כי אם לפרסם גבורותיו של מקום ברוך הוא.

פסוק ט

ויבא נעמן עם סוסיו וברכבו, שהיה עמו חיל כבד מאד, כדי שיגדל בעיני הנביא כבודו וישתדל יותר ברפואתו, ועמד פתח בית אלישע.

פסוק י

והנה הנביא לא יצא לדבר עמו אבל על ידי שליח שלח לאמר אליו הלוך ורחצת שבע פעמים בירדן וישוב בשרך, רצה לומר שעם היות המים קרים ומנגדים לחולי הצרעת, להיות עקרו הליחה הלבנה, היה מצוהו שיטבל שמה שבע פעמים ואז ישוב בשרו, כי המצורע אין בשרו לו, כי להפסד מזגו לא יעשה תמורת מה שנתך ממנו מהמזון שילקח, ולכן אין בשרו הראוי לו:

פסוק יא

(יא-יב) וכאשר ראה נעמן שלא נתן לו רפואה אחרת, התקצף והלך לו ואמר הנה אמרתי אלי יצא יצוא ועמד וקרא בשם ה' אלקיו והניף ידו אל המקום ואסף המצורע הלא טוב אמנה, רצה לומר הנה כשאמרו שהוא ע"ד פלא יאסוף הצרעת ובאתי לביתו, חשבתי ואמרתי בלבי אלי יצא יצוא, רצה לומר בעבור כבודי ולהיותי אדם גדול יצא יצוא לקבל פני אל פתח השער ועמד, רצה לומר וגם חשבתי שיהיה הוא תמיד מעומד ולא ישב לפני כמו שעושים בני אדם בפני המלך או השלטון שלא ישבו לפניהם אבל יעמדו על רגליהם, וחשבתי שלענין הנס יהיה קורא בשם השם אלקיו ויתפלל ויתחנן לפניו על זה והניף ידו אל המקום, כלומר שאותו המקום אשר הוא מצוה שארחץ בו, והוא הירדן, יניף ידו עליו ויעשה מעשים בו, באופן שישפע עליו כח לאסוף הצרעת, ובהיות זה כן אחשוב שיהיה זה דרך נס, אבל באמרו הלוך ורחצת בירדן, אין זה בנס כי אם בסכלות,

שחושב הנביא שבטהרת המים והרחיצה יאסף הצרעת בדרכי הטבע, ואם היה זה למים ולטהרה בעצמם, הלא טוב אמנה ופרפר, שהם ב' נהרות דמשק, מכל מימי ישראל הלא ארחץ בהם וטהרתי, רצה לומר אמת הוא שאם ארחץ בהם אטהר את גופי אבל לא יאסף הצרעת, וזהו אמרו וטהרתי ולא אמר ורפאתי אז ונאסף הצרעת, ולכן וילך בחמה לשוב דרך ארצו.

פסוק יג

והנה עבדיו יעצוהו עליו ואמרו לו אבי דבר גדול דבר אליך הנביא הלא תעשה, רצה לומר אבי ואדוני, כי זה שם נאמר לשר ולגדול, אם היה הנביא מדבר אליך דבר גדול הלא היית עושה אותו? אין ספק שתעשה אותו אף על פי שיהיה דבר גדול וקשה, כל שכן אם אמר אליך דבר קטן והוא רחץ וטהר, שאין ראוי לבזותו ולעזבו כי אם שתעשה אותו, ויהיה לפי זה אמרו אבי דבר גדול דבר אליך הנביא הלא תעשה, בתמיהה? כאלו אמר ואלו אמר אליך דבר גדול לא היית עושה אותו כדי לקבל רפואה? וכ"ש אם אמר אליך שתרפא בדבר נקל והוא הרחיצה בירדן שבע פעמים שיש לך לעשות דבריו. ואפשר גם כן לפרשו בניחותא, כי לפי שראו עבדיו שהוא בזה דברי הנביא, אמרו אליו אבי הנביא דבר גדול דבר אליך, כי דבר גדול ונפלא הוא מה שאמר, ואף שאמר אליך רחץ וטהר בלבד, דע נא וראה שאותה רחיצה דבר גדול הוא ויש בו סוד נפלא ואל תבזה רפואתו, (יד) ולכן מפני החשד הלך נעמן לירדן ונטבל שבע פעמים כדבר איש האלקים וישב בשרו כבשר נער קטן, רוצה לומר רך וטוב וטהור מכל צרעתו.

פסוק טו

וכראות נעמן מעשה ה' כי נורא הוא שב אל איש האלקים הוא וכל מחנהו ויעמוד לפניו, כי היה במורא ובהכנעה כאדם העומד לפני האלקים, ויאמר לו הנה נא ידעתי כי אין אלקים בכל הארץ כי אם בישראל, ושאל ממנו שיקח ברכה ומנחה מידו, (טז) ולא אבה איש האלקים, והנה לא לקח מידו לפי ששם תכליתו כדי שידע שיש נביא בישראל ולא מפני הממון שהיה כסף ובגדים, ולא היה לנביא חפץ בעושר ולא להתכבד בחליפות בגדים, וגם לפי שהפעל ההוא היה מהש"י והנביא לא עשה בו כלל, ולמה יטול שכר על מה שהוא לא עשה? (יז) ואמר נעמן על דרך השאלה ולא יותן לעבדך משא צמד פרדים שהם שני פרדים אדמה, רצה לומר מן העפר אשר תחת רגלי הנביא, וא"ת מה צורך יש לי בעפר הזה? הוא לפי כי לא יעשה עוד עבדך עולה וזבח כ"א לייי', ואצטרך אותו העפר כדי לעשות ממנו מזבח לייי'.

פסוק יח
ובקש מאלישע שיתפלל מהש"י שיסלח לו לדבר הזה והוא השתחויתו בבית רמון אשר הוא היה מוכרח בה מפני היות אדוניו נשען על ידו בבואו שמה.

פסוק יט
והנה קצר הכתוב לספר תשובת הנביא אך שאמר לו לך לשלום, ואין ספק שעשה בקשתו, ואולי מנעו ממנו לפי שלא היה מהול. ואמר לו בדרך עצה לך לשלום, רצה לומר אל תעשה זה כי יהיה לך לפוקה ולמכשול עם אדונך, שיאמרו שאתה נתגיירת וישליכוך מביניהם, וילך מאתו כברת ארץ, והיא הארץ הנעבדת אשר היא סביב לעיר:

פסוק כ
ויאמר גיחזי וגומר. עתה יזכור הכתוב שני פלאים אחרים שעשה אלישע, והם הי"א והי"ב למנין נפלאותיו והוא, שאחרי שהלך נעמן מלפני אלישע בעוד כברת ארץ, אמר גיחזי משרתו בלבו לרדוף אחרי נעמן ולשאול ממנו בשם אלישע ככר כסף ושתי חליפות בגדים, (כג) ונעמן בשמחת לבו נתן לו ככרים בשני חריטים, רצה לומר בשני שקים, שהיה בכל שק מהם ככר אחד כסף בדינרין, וגם הבגדים נתן לו, ונתן נעמן לעבדיו שיביאו כל זה לפני גיחזי בחששו שיוליך אותו לנביא, וגחזי לא עשה כן כי לא הלך שמה, (כד) אבל ויבא אל העופל ויקח מידם ויפקוד בבית, רצה לומר שבא למגדל אחד והפקיד שם לשמירה הכסף והבגדים, ושבו עבדי נעמן לדרכם. ואפשר לפרש ויפקוד בבית, שפקד מעותיו ביד איש אוהבו כדי שיקנה לו ממנו בתים וזיתים וכרמים ודברים אחרים שהיה צריך גיחזי אליהם, כדי להתכבד ולהעשיר:

פסוק כה
ואחרי שעשה זה הלך לפני אלישע, והוא שאלו מאין בא? וכחש לו גחזי באמרו לא הלך עבדך אנה ואנה, (כו) והשיבו הנביא לא לבי הלך, רצה לומר לא הלך לבי ממנו לשיעלם מלבי כאשר הפך איש מעל מרכבתו לקראתך שהוא נעמן, כי באמת אני יודע זה, העת לקחת הכסף כלומר האם היה העת כזה אשר התקדש השם לעיני העמים ראוי והגון לשתקח כסף ובגדים? ולפי שגחזי הפקיד הכסף לקנות ממנו זיתים וכרמים ודברים אחרים, אמר וזיתים וכרמים וגו', (כז) ולכן שורת הדין נותנת שצרעת נעמן תדבק בך ובזרעך, לפי שאחרי שהוא נתן זה פדיון נפשו וכופר צרעתו ואתה קבלת הכל מידו, ראוי גם כן שתקבל הצרעת ואז יהיה הכסף והבגדים מחיר הצרעת, וגם נתחייב לאותו עונש בעבור מה שכזב לאדוניו וכחש לו האמת כששאלו עליו, וכמו שאחז"ל (ערכין ט"ז ע"א) שעל שבעה דברים נגעים באים ומהם שבועת שוא וגזל וצרות העין וכו', והוכיחו

שבועת שוא מגיחזי. וחז"ל (עיין רד"ק) אמרו שלא כללה הקללה כי אם לו ולבניו שכבר הולידו עד עולם שהוא היובל, לפי שבניו היו יודעים מזה ובחרו בו. ולי נראה שלא קלל מזרעו כי אם אשר עדיין לא היו נולדים, לפי שהאדם כולל את זרעו אם אינו עדיין בחיים, כי הם נכללים בעצמו, וכמו שמברכתו יבורכו בניו ככה מקללתו יקוללו גם המה. האמנם היעודים האלה הם בתנאי, כי אם הבנים אשר יקומו אחריהם יהיו טובים בילדותם ישוב ה' מחרון אפו וישוב לשוש עליהם לטוב, ובהיותם רעים וחטאים ליי' כאבותיהם יתקיים בהם קללת האבות ועונש עצמם, וזהו ענין (ירמיה י"ח ו', ט') רגע אדבר ורגע אדבר שאמר ירמיה, לפי שהיעודים האלקיים הם כפי הכנות המקבלים, ולזה אינו מהעול אם נכלל הזרע בקללה, כי הוא ענף האב וחלק ממנו, וראוי שיהיה נכלל ברעתו או בטובתו, ואחר כך כפי הכנת הנולד תתקיים הגזרה או תתבטל, ובזה האופן תשיב למה שאפשר שיסופק בזה בבני עלי ובזרע יואב ודומיהם, וזהו הנס האחד עשר, והותרה בזה השאלה הרביעית:

פרק ו

פסוק א

וספר הכתוב שמיד אחרי שגחזי נפרד מלפני אלישע, רבו תלמידיו כל כך שאמרו לו שהיה המקום ההוא צר לשבת בו, והיה זה כפי שאחז"ל (סנהדרין דף ק"ז ע"ב) בעבור שהיה גחזי גוער בהם, ולהיותו רשע רע ומרשיע בהם היו יראים מלפניו, ובסבתו לא היו באים תלמידים רבים לפני אלישע, וכאשר חלף הלך לו גחזי בקשו לעשות מקום לשבת בו, ורצו בזה בית לישיבתם ומדרש שילמדו שמה:

פסוק ב

ובחרו שיהיה זה אצל שפת הירדן, אולי בעבור שנלקח אליהו שמה ראו שימצא באותו מקום יותר שפע וקדושה רבה.

פסוק ג

ובקשו מאלישע שילך עמהם אל הירדן לחתוך הקורות לעשות אותו בית המדרש, (ד) והלך עמהם להגן בעדם אם יקראם אסון, (ה) ולפי שאחד מהם בהפילו הברזל לחתוך הקורה נפל מידו הברזל שהיו מחתכין וגוזרין בו ונפל בתוך המים, צעק אל הנביא אהה אדוני והוא שאול, רצה לומר כי לא היה שלו אבל שאלוהו אליו, ולא היה לו מאין יפרע אותו לבעליו.

פסוק ו

והנביא שאל אנה נפל? וכשראה מקום הנפילה ויקצב עץ וישלך שמה ויצף הברזל, רצה לומר שכבר חתך ותקן עץ במדה ובקצב הראוי שיוכל ליכנס בנקב הברזל ויהיה לו כמו יד, והיה הפלא שכאשר השליך העץ ההוא הקצוב אל המים נכנס בנקב הברזל ונתקיים בו וצפו שניהם מן המים למעלה, כן פירשו המפרשים. והנה התאמץ ה"ר לוי בן גרשום לבקש דרכים אפשר שיעשה בהם הנס ההוא ולא יהיה זרות גדול בחק הטבע, באמרו שהיה העץ שהפיל אל המים גדול מאד, ונכנס בנקב הברזל וצף העץ למעלה לקלותו ובא הברזל ודבק בו להיות הברזל קטן מאד מהעץ ההוא, ואלה דברי רוח הם. ואם היה הנס כדברי המפרשים ושצף הברזל עם העץ שנדבק בו, היה ראוי שיאמר ויצף העץ והברזל, והנה לא זכר דבר מהעץ, וזה ממה שיורה שאין הדבר כמו שחשבו, כי אם שהנביא כאשר הראהו המקום אשר נפל שם הברזל לקח בידו עץ קטן והשליכו שמה באותו מקום קצוב ומוגבל, וזהו ויקצב עץ וישליכו שמה, כאלו שלח אותו העץ לקרא את הברזל שיבא לפניו, ומיד ויצף הברזל, כי כאשר ירד שמה העץ עלה הברזל כמאמר הנביא, אם כן לא נכנס העץ בברזל אבל השליכו לקצב ולהגביל מקום הברזל, וכאלו באותה השלכה מהעץ קרא לברזל שיצף, וכן היה שהעץ שהיה קל צלל במים בהפך טבעו והברזל שהיה כבד יצף למעלה, להורות כי כפי היכולת האלקי יהיו הדברים, ואין להם טבע אחר כי אם הנטבע בהם בחכמת בוראם שיוכל לשנותם כשירצה. והנס הזה אשר עשה אלישע בירדן היה ממין הקריעה אשר עשה אליהו בו, אם לא שהיא היתה כוללת והדבר הזה היה פרטי בירדן, וזה היה הנס השנים עשר:

פסוק ח

ומלך ארם וגומר. עתה יספר הכתוב שני נסים אחרים שעשה אלישע, והם י"ג וי"ד למנין נפלאותיו, וזה שמלך ארם היה נלחם לישראל והיה מתיעץ עם עבדיו לשום אורבים בשדה במקום נעלם, כדי שמלך ישראל בעברו שמה יפול בידיהם ויאסרוהו, והיה אומר לעבדיו אנשי עצתו אל מקום כך נעלם ומתכסה יהיה תחנותי, כדי שיחנו שם הוא ואנשיו במארב, ופלוני אלמוני שמות נאמרו על ההעלם וההסתר:

פסוק י

ואיש האלקים היה יודע מחשבתו ודבריו מכח נבואתו, והיה שולח לאמר אל מלך ישראל השמר מעבור באותו מקום כי שם ארם נחתים, רצה לומר יורדים וחונים ושפלים בארץ לשלא יראה איש אותם, או יהיה נחתים מלשון נחת, ואמר כי שם ארם בנח' ובלתי מתנועעים, כדי שלא ירגישו בהם, והיה זה פעמים רבות ולא אחת ולא שתים.

פסוק יא
ומלך ארם נצטער מאד ע"ז בחשבו שאחד מעבדיו היה מגלה את סודו אל מלך ישראל, (יב) עד שהגידו לו עבדיו שלא היה זה במלשינות כי אם שאלישע הנביא היה מגלה זה בנבואתו, ושהיה מעלתו כל כך בנבואה שכל העולה על לבו בחדר משכבו יגיד אם ירצה.

פסוק יד
ושלח מלך ארם אל דותן (שהיה שם הנביא) סוסים ורכב וחיל כבד לקחת את הנביא ולהביאו אליו, ויקיפו את העיר, באופן שלא יצא אדם ממנה ולא ימלט מידם הנביא, (טו) ונער הנביא המשרת אותו השכים בבקר וראה את החיל פחד ואמר אהה אדוני מה נעשה, (טז-יז) והוא השיבו רבים אשר אתנו מאשר אתם, והתפלל לשם ית' שיפקח את עיני הנער וראה סוסי אש ורכב אש סביבות אלישע. והנה לא התפלל אלישע על סוסי אש ורכב אש שיפנו סביבו להצילו, אבל התפלל שיפקח את עיני הנער ויראה דבר יסיר הפחד מלבו, לפי שאעפ"י שלא היה נעזר אלישע בזה, הנה היה תועלת להראותם לנערו לשמרו מהפחד כדי שלא יצעק בפחדו, ויהיה זה סבה שיתפחדו בני העיר כלם ויעזר פחדם אל מה שבאו לעשות, כי אז יכירו שאלישע שם. והיה הנס בזה אם כן שראה הנער מה שלא היה במציאות, ולא ראו הארמים מה שהיה לפניהם, וגם זה הוא דוגמה מה שנעשה לאליהו רבו בסוסי אש ורכב אש שירדו והפרידו בינו ובין אלישע בעת הלקיחה, והותרה בזה השאלה החמשית:

פסוק יח
והנה הנביא יצא מהעיר וירדו עבדי מלך ארם אליו, ויתכן ששאלו לו האם העיר ההיא דותן ואם היה שם אלישע? והוא התפלל לשם שיכה אותם בסנורים באופן שלא יראו מה שראוי, (יט) ואמר אליהם שלא היה אותו העיר דותן ושטעו בדרך ושגם אלישע לא היה שם וכי הוא יוליכם אל האיש אשר היו מבקשים, והם חשבו שכן היה האמת מפני שבאו בלילה והלכו אחריו והוליכם לשמרון, ואז ראו שהיו בתוך העיר בידי אויביהם, (כא) ורצה מלך ישראל להכותם ושאל לנביא על זה, (כב) והוא השיבו אשר שבית בחרבך ובקשתך אתה מכה, אבל אלה אשר שביתי אני בכח האלקים אין ראוי להכותם, כ"א לתת לפניהם לאכול ולשלחם, (כג) וכאשר ראה זה מלך ארם לא הוסיף לשלוח עוד גדודיו בארץ ישראל בהחבא כמנהגם מפחד הנביא שיגלה אותם. והרב המורה כתב בפרק שני חלק א' מספרו שלא יאמר פקיחת עין כי אם על גלות הידיע'. ויצחק בן נתן החכם כתב באחד מחבוריו שיקשה לדעת הרב מה שאמ' הנביא כאן ה' פקח נא את עיני

אלה, שיורה שהתפלל הנביא שיוסרו הסנורים מעיני אנשי ארם ויראו את העיר, ויהיה פקיחה נאמר אם כן על ראות החוש לא על גלות ידיעה. אבל תשובת הדבר הזה לדעתי היא, שאנשי ארם לא נעדרה מהם הראות (כי לא היו סומים) כי אם ההכרה, ולכן לא הכירו בשמרון בהיותם בתוכה, ואמר הנביא פקח נא את עיני אלה שיכירו במקום שהם בו שהיו בתוך שומרון, ולכן הבהילו ולא יספו גדודי ארם לבא עוד בגבול ישראל. וחז"ל (ילקוט ח"ב רמז רל"א בשם תנא דבי אליהו) אמרו מסכים לזה, טובה חכמה מכלי קרב, גדול פסקון שעשה אלישע עם ישראל יותר מכל כלי קרב ומלחמות שהיו ליהורם בן אחאב, שנאמר ויאמר לא תכה ויכרה להם כירה גדולה, ואין כירה אלא לשון שלום. רצו בזה שיותר הועיל אותה סעודה שנתן באותו אופן הנביא לאנשי ארם שבאו לתפשו, כדי שיחדלו גדודי ארם לבא עוד בארץ ישראל, ויותר מנעם זה ממה שהועיל ומנעם ממנו כל המלחמות שהיה עושה יהורם:

פסוק כד

ויהי אחרי כן ויגומר. בכאן יספר הכתוב שני נסים אחרים שעשה אלישע, והם החמשה עשר והששה עשה למנין נפלאותיו, והוא כי כאשר ראה מלך ארם שלא יכול למלך ישראל בדרך מארב ובהחבא קבץ את כל חילו בפרסום, ויעל ויצר על שומרון, רצה לומר שבנה עליה מצור, באופן שלא היה אדם יכול לצאת מן העיר, (כה) ויהי רעב גדול בשומרון בסבת המצור והמצוק שהיו בו, וגם כן לחסרון התבואות שהיו בארץ, וז"ש אלישע לשונמית כי קרא ה' לרעב וגם בא אל הארץ שבע שנים, והנה התארך זמן המצור כל כך עד שהיה שוה ראש חמור בשמונים דינרי כסף להעדר הבשר שהיה בעיר היו אוכלים בשר חמורים וכל דבר טמא, כי התורה אמרה וחי בהם, ואחז"ל (סנהדרין פ"ח ע"ד ע"א) ולא שימות בהם, והיה שוה גם כן רובע הקב חריונים (שכפי המתרגם ודעת המפרשים הוא צואת היונים) חמשה כסף, והיה זה להבעיר בו את האש, כי לא היו להם עצים מפני המצור, שלא היו יכולים לצאת מן העיר לחטוב עצים ביער.

פסוק כו

ויום אחד שהיה עובר מלך ישראל על החומה צעקה אליו אשה אחת ואמר' הושיעה המלך, והוא חשב שהיתה שואלת מאכל מפני הרעב, (כז) ואמר בלבו אל יושיעך ה', רצה לומר ה' הוא אשר אינו מושיע אותך ולא אני, כי אין לי יכולת לאסוף תבואת גורן ולא תבואת יקב, ואמר גורן על הלחם ויקב על היין.

פסוק כח

ועכ"ז שאל אליה מה לך? והיא אמרה שהיה לה מריבה עם אשה אחרת שהשתתפו שתיהן לאכול את בניהן, (כט) והיא עשתה בנה ראשונה ואכלו אותו שתיהן, ועתה שהיה ראוי שיאכלו בן האשה האחרת החביאה אותו כדי שלא ימות, באופן שלא יוכלו לאכלו כאשר התנו ביניהן, או כדי שתאכלנו היא לבדה, וכמ"ש בפסיקתא (ילקוט ח"ב רמז רל"א) א"ר יוחנן שחוט ומבושל היה, ונשחטנו אין כתיב כאן אלא ונאכלנו, מכלל שהיה שחוט ומבושל, וכן בירושלם (איכה ד' י') ידי נשים רחמניות בשלו ילדיהן:

פסוק ל

והנה המלך התפעל מאד מדברי האשה בראותו שכבר היו אוכלים בשר בניהם ובנותיה', וקרע בגדיו עם היות שהיה על החומה והיו העם רואים זה והיו נרפי' ידיה', וראו מתוך קריע' הבגדים שהיה לו השק על בשרו מבית, כי היה נראה שעשה תשובה ושהיה מקבל על עונותיו בגופו ייסורין, והוא השק שהיה על בשרו מבפנים, ומפני כבוד המלכות היה מלובש בגדיו מלמעל' כדי שלא יראה אדם מה למטה אם לא שיראו אותו אז בשעת קריעתו.

פסוק לא

וישבע המלך כה יעשה לי אלקים וכה יוסיף, ר"ל כה יעשה לי אלקים כמו שספרה האשה שאמית את בני לאכלו, וכה יוסיף לעשות לי רע מזה אם יעמוד ראש אלישע עליו היום, והיה זה לפי שהנביא קרא רעב על הארץ, וכמו שאמר לשונמית כי קרא ה' לרעב וגם בא אל הארץ שבע שנים, ואין ספק שיעד את מלך ישראל על זה, כי הוא עשה נס עצירת הגשמים כאליהו רבו, אם לא שאליהו עשאו לשלש שנים ואלישע לשבע שנים, ולפי שידע מלך ישראל שאליהו בקש רחמים על הגשמים וירדו אחרי שלש שנים וראה שאלישע לא היה מבקש רחמים על הרעב אחרי שבע שנים, לכן נשבע להרגו, לפי שלא היה מרחם על עמו בהיותם אוכלים בשר בניהם.

פסוק לב

ושלח מלפניו איש, ואלישע ראה בנבואתו כל זה ואמר לזקנים אשר היו עמו בביתו בטרם יבא אליו המלאך אשר שלח המלך הראיתם בן המרצח, ואמר זה על יהורם, לפי שאחאב אביו הרג את נבות ויהורם היה רוצה להרגו כמו שהרג אביו את נבות לירש את כרמו, ואמר לזקנים ראו כבוא המלאך סגרו הדלת ולחצתם אותו בדלת הלא קול רגלי אדוניו, ר"ל בבוא המלאך סגרו את הדלת ולחצתם אותו, ר"ל תלחצו אותו ותכעיסוהו עם סגירת הדלת שישאר מחוץ ולא יוכל להכנס בבית מעט, כי מיד תשמעו קול רגלי

המלך אדוניו שיבא אחריו, ואחרי בואו נדבר עמו ויוסר כעסו. וידמה שהמלך שלח את המלאך שיאמר שהיה רוצה להרוג את אלישע, ושהוא יבא אחריו בלאט לשמוע מה ידבר אלישע, וצוה שאם ייעד טובה לא יגיעו בכנף מעילו, ולזה צוה הנביא לזקנים שיעכבו את המלאך בדלת עד שיבא המלך, כדי שבפניו יפרסם דבר האלהים:

פסוק לג

והנה המלאך אמר אל אלישע בבאו הנה זאת הרעה מאת השם מה אוחיל ליי' עוד, ואפשר לפרשו על הרעב, כאלו אמר אם היה פועל הרעה הזאת כח שממיי היינו מתפללים לאל שיסיר ממשלתו, אבל אחרי שהוא יתברך פועל הרעה הגדולה הזאת, איך ישוב ממנה ומה התוחלת והתקוה שיש בהתפלל אליו? כי לא איש אל ויכזב ובן אדם ויתנחם ויחזור ממעשיו:

פרק ז

פסוק א

ואז השיבו אלישע אין הדבר כמו שחשבת, כי בהיותו יתברך פועל כל זאת הנה גם כן בידו התרופה כי הוא טרף וירפאנו, ולאמת זה אמר שמעו דבר השם כעת מחר סאה סלת בשקל וסאתים שעורים במחיר שקל אחד יהיה שוויו בשער שמרון, ומאשר אמר סאה סלת וסאתים שעורים, ידענו שהיתה סאה אחת מסלת שווה כמו סאתים משעורים:

פסוק ב

וזכר שענה השליש אשר למלך נשען על ידו שבא שמה עם המלך, כמו שאמר הלא קול רגלי אדוניו אחריו, ויאמר אל איש האלקים, ואיך יתכן ואפשר שיהיה כהזול העצום הזה והשובע המפולג אשר אמרת ובזמן כל כך קצר? כי הנה אעפ"י שיהיה השם עושה ארובות בשמים להשליך בהם על הארץ חטה ושעורה היהיה כדבר הזה? באמת לא יהיה כי זה אי אפשר, והנביא ראה שלא היה מאמין השליש בדברי הנבואה והיה מקצר ביכולת האלקי, ולזה אמר הנך רואה בעיניך מה שאמרתי ומשם לא תאכל, לפי שימות בשער העיר כמו שיזכור ולא יזכה לאכול ובל יראה בתשועת ה'. וה"ר לוי בן גרשום פירש הנה זאת הרעה מאת ה' מה אוחיל ליי' עוד, שאמרו שליח המלך לפי שנתחרט ממה שבא להרוג את אלישע, ואמר למה יומת הנבי' מה עשה? הנה הרעה הזאת מהמצור ומהרע' היא לנו מאת ה' על חטאתינו, ולמה אם כן אחטא אני יותר ואוחיל ליי' במיתת הנביא? והנה אוחיל הוא מגזרת (תלים מ"ח ז') חיל כיולדה, כלומר למה אכעס לשם

ית' בזה? וכאשר ראה הנביא כוונתו הטובה וחרטתו, אמר שמעו את תשועת ה' אשר יעשה לכם ויעדו ביעוד ההוא הטוב, וחמת המלך שככה:

פסוק ג

וארבעה אנשים וגומר. עתה יספר הכתוב איך נתקיימו יעודי הנביא מהשובע אשר יעד בשער שומרון ומהיעוד הרע אשר יעד על השליש, והוא שהיו ארבעה אנשים מצורעים יושבים פתח שער שומרון, כמו שצותה התורה במצורע (ויקרא י"ג מ"ו) מחוץ למחנה מושבו, ואחז"ל (סנהדרין ק"ז ע"ב) שאלו היו גחזי ושלשת בניו, והמה עטופים ברעב אמרו איש אל רעהו מה אנחנו יושבים פה עד שנמות? (ד) הנה המיתה אין בה ספק בין שנשב כאן ובין שנכנס ונבא לעיר, לפי שהרעב בעיר ונמות שם ואם ישבנו פה ומתנו, הנה אם כן אי אפשר להמלט מן המות, ואחר שזה כן לכו ונפלה אל מחנה ארם אם יחיונו ויתנו לנו לאכול נחיה ויהיה נפשנו לשלל, ואם ימיתונו לא נפסיד בזה כלל, כי מעותדים היינו למות, הנה אם כן היה העצה טובה, לפי שזה אפשר להרויח בה ממה שהיו בו ולא היה אפשר שיוזקו בעצתם ממה שהם עתה, כי המיתה לא היתה להם הזק חדש כי כבר היו נופלים בה בין שישבו שם או שיכנסו לעיר, ולזה אמרו ומתנו, ולא אמרו נמות כמו שאמרו נחיה, לפי שהחיות היו מרויחים בו מחדש אבל המות לא היה להם הזק חדש כי כבר היו בו קודם לכן, וזהו אמרם ומתנו, רצה לומר וכבר אנחנו מתים אעפ"י שלא נפלה אל מחנה ארם, ועם זה הותרה השאלה הששית:

פסוק ה

(ה-ו) וספר שקמו בלילה אל מחנה ארם והנה מצאו שלא היה שם איש, לפי שבאותה לילה קודם ביאת המצורעים השם יתברך השמיע את מחנה ארם קול רכב קול סוס קול חיל גדול, ואמרו ביניהם באמת הנה שכר עלינו מלך ישראל את מלכי החתים ואת מלכי מצרים לבוא עלינו, כי חשבו כפי קול ההמון הנשמע באזניהם שהיו מלכים רבים באים עליהם, (ז) ומפני כן נסו באותו לילה ועזבו את אהליהם וכל אשר להם וגם עזבו הסוסים והחמורים והלכו ברגליהם, לפי שלא עצרו כוח לאסור אותם לרכוב עליהם.

פסוק ח

(ח-ט) והנה המצורעים אחרי שאכלו ושתו ולקחו כסף וזהב וילכו ויטמינו קודם שיודע הדבר בעיר, אמרו ביניהם לא כן אנחנו עושים, רצה לומר לא כראוי אנחנו עושים, לפי שהיום הזה יום בשורה הוא ואנחנו שותקים מתת הבשורה בעיר, ואם חכינו עד אור הבקר שיודע הדבר בעיר מעצמו ומצאנו עון, והוא שיאמר המלך ששללנו הרבה ויקצף

עלינו, ולכן ראוי שנבוא להגיד זה לבית המלך ובה נמצא חן בעיניו, (י) ובאו עד שער העיר והגידו הדבר לשוערים שהיו שם והם הגידו אותו בבית המלך:

פסוק יב

ויקם המלך ועדיין היה לילה, ואמר לעבדיו שהיה זה תחבולה מבני ארם, שהתחבאו בשדה והראו עצמם נסים כדי שיצאו ישראל מהעיר והם ישוטו עליהם ויתפשום חיים ויכנסו בעיר, (יג) אבל עבדיו השיבוהו שהיה ראו לנסותו ולהבחין אם הדבר כן כדברי המצורעים או הוא כמחשבת המלך, ושיקחו חמשה מן הסוסים הנשארים אשר נשארו בעיר, ואמרו שני פעמים הנם בכל המון ישראל, להגיד שיקחו חמשה מהסוסים הנמצאים בעיר שהם רעים וכחושים ככל המון ישראל אשר נשארו בה שהם כחושים ומראיהם רע מפני הרעב, וא"ת שיסתכנו אותם החמשה סוסים ויקחו אותם האויבים, הנה להשיב לזה אמרו שנית הנם ככל המון ישראל אשר תמו, רצה לומר אעפ"י שיאבדו אלה יהיו ככל המון ישראל אשר אבדו ומתו ברעב. ויש מפרשים שאם ימלטו הסוסים האלה ורוכביהם יהיו ככל המון ישראל אשר ישארו בעיר ולא יהיה בזה הזק, ואם יאבדו מתוך הקהל הנם ככל המון ישראל אשר ספו תמו מן בלהות, ולא יוכר ההזק הקטון הזה בערך ההפסד הגדול אשר נעשה ברעב:

פסוק יד

ועם היות עצתם טובה הנה לא לקחו לשלוח כי אם שני סוסים כדי שיסתכנו יותר מעט, והיה באלה די לדעת ולחקור אמתת הדבר ובוריו, (טו) והלכו עד הירדן ומצאו כל הדרך מלאה בגדים וכלים אשר השליכו בני ארם במהירות בריחתם, ויבאו ויגידו למלך, (טז) ואז יצאו העם ולקטו והיה סאה סלת בשקל וסאתים שעורים במחיר שקל אחד כדבר ה' אשר דבר אלישע. ולפי שהיו יוצאים אנשי העיר בלתי מסודרים בעבור השלל, (יז) הפקיד המלך את השליש בשער העיר שישאר שם כדי לעצור העם שלא יצאו בערבוביא אל המחנה, ולהיות העם הרבה מאד רמסו אותו בשער העיר, כי הנה הוא נפל ארצה והעם עבר עליו ומת שם כמו שיעדו הנביא.

פסוק יח

וזכר הכתוב בכאן שנית איך היה הייעוד ואיך נתקיים, והוא אמרו ויהי כדבר איש האלקים, רוצה לומר כאשר דבר איש האלקים ייעוד השובע, (יט) שענה השליש והנה ה' עושה ארובות בשמים וגומר, והנביא השיבו הנך רואה בעיניך ומשם לא תאכל, (כ) וכן נתקיים כי רמסו אותו העם בשער וימות, והנה א"כ נתאמתו דברי הנביא כלם, אם בטובת העם ותשועתו, ואם בעונש השליש ומיתתו. הנה אם כן נעשו בזה שני נסים,

האחד תשועת ישראל והצלתם מהרעב על ידי הנביא באמצעות מה שהשמיע ה' את מחנה ארם, והשני רמיסת העם לשליש בשער על מה שדבר כנגד הנביא, והראשון מהם והוא תשועת העם והצלתם מהמלחמה, כבר קדמו אליהו רבו כאשר הוריד המטר בתפלתו בהר הכרמל, שברעב פדאם ממות, והשני קדמהו גם כן במיתת שרי החמשים אשר שלח אחזיהו המלך להורידו בחזקה, ומאשר דברו נגד איש האלקים מתו:

פרק ח

פסוק א

ואלישע דבר אל האשה וגומר. זכר הכתוב שאלישע הנביא דבר אל האשה השונמית אשר החיה את בנה, שתקום ותלך היא וביתה ותהיה כגר כאורח באיזה מקום שתרצה לגור שם ימים אחדים, לפי שקרא ה' רעב אל ארץ וגם בא והתחיל כבר הרעב להיות בה ויתמיד זה שבע שנים, וזהו המורה שהיה אלישע סבת הרעב הזה כמו שהיה אליהו רבו סבת עצירת הגשמים שלש שנים בימי אחאב. ואולי שעל ההמון הרב אשר מתו עטופים ברעב בראש כל חצות בארץ ישראל בזה הרעב, נתקיים מה שאמר יתברך לאליהו בהר חורב, והנמלט מחרב יהוא ימית אלישע, כי המית רבים ברעב אשר היה הוא סבתו. ולא זכר הכתוב בכאן זה להודיע שקרה הרעב אחרי הדברים שספר למעלה, כי קודם להם היה, אבל ספר זה הכתוב כאן להודיע ששבה האשה ובאה אל המלך לבקש על ביתה ושדה, ושמצאה את גחזי מדבר אליו בנפלאות אלישע, ואמר זאת האשה וזה בנה, וששאלה המלך על הדבר והגידה לו, והיה זה סבה שמצאה חן בעיניו ובאמצעות אלישע נמשכה הטובה אליה, והיה תכלית הספור להודיע מעלת אלישע ונפלאותיו, (ב-ג) ולכן אמר שהלכה האשה, רוצה לומר בימים ההם, ותשב בארץ פלשתים אותם שבעת השנים, ואחרי כן שבה משם. ולפי שמצאה שאנשים נכנסו בשדותיה ובכרמיה ובביתה ולקחום להם ולא היו רוצים להחזירם אליה, באה לצעוק אל המלך על ביתה ועל שדיה, ויקר מקרה שבאה האשה לצעוק אל המלך בהיותו מדבר אל גחזי נער אלישע שהיה שואלו ומבקש ממנו על נסי אלישע, (ד) כמו שאמר ספרה נא לי את הגדולות אשר עשה אלישע, (ה) והוא היה אז באותה שעה מספר אל המלך ענין השונמית, רוצה לומר שילדה בהיותה עקרה ואישה זקן למועד אשר דבר אליה איש האלקים, ושאחרי כן מת בנה והחיה אותה, וכאשר גחזי ראה את האשה אמר למלך זאת האשה וזה בנה, רמז לשני הנסים הנזכרים שנעשו אליה, ר"ל זאת האשה שהיתה עקרה וילדה בדבר איש האלקים, וזהב בנה שמת והחיה אותו אלישע:

פסוק ו

והאשה הסכימה עם מאמר גחזי וספרה הדבר כלו כאשר קרה לה עם הנביא, ואז שלח המלך סריס אחד, רצה לומר שר אחד עמה יצוהו שישיב אליה את כל אשר עזבה בארץ, וגם כל תבואות השדה מיום עזבה את הארץ עד עתה, לפי שמצאה חן בעיניו, וגם כן מפני שאלישע הטיב עמה תמיד היה מההשגחה שעל ידו ועל ספוריו תבא לה גם כן הטוב ההוא מאת המלך. ואולם מהבית לא צוה לתת לה שכרותו, ואמרו קצת המפרשים שזאת קצת ראיה שהדר בחצר חבירו שלא מדעתו אינו חייב להעלות לו שכר. וכבר ישאל שואל ואם מלך ישראל היה מכיר את אלישע ועשה לפניו נסים רבים, אם בבואו על מואב כשצוה עשה הנחל גבים גבים, ומה שיעד שיתן השם את ארם בידיו, ואם מה שרפא את נעמן מצרעתו כאשר בא אליו עם ספר מלך ארם, ואם כשהביא בשער שמרון סוסים ורכב וחיל כבד ממלך ארם ושאלו האכה אכה אבי, ואם מה שעשה במחנה ארם ובשליש שהמלך היה נשען על ידו כמו שנזכר, איך אם כן היה שואל את גחזי ספרה נא לי את הגדולות אשר עשה אלישע? והנה המלך עצמו היה עד בדבר כמו גחזי, אבל תשובת זה מבוארת בעצמה, שהמלך כשראה גחזי שאלו על ענין צרעתו, וספר לו איך נדבקה בו צרעת נעמן בדבר הנביא, ועל זה נפלו הדברים ביניהם בנפלאות שהנביא היה עושה, ולפי שהיה גחזי נערו שאל ממנו על הדברים הגדולים שעשה שהמלך לא היה יודע בהם ולא ראה אותם, ולכן ספר לו ענין השונמית כי לא ראה ולא ידע המלך זה, ולהיות תחיית המת דבר גדול אמר גדולות, ובא אם כן הספור הזה בזה המקום, להיותו מענין הנסים שעשה אלישע, ושהיו מלכי ארץ מתבהלים מהם והיה הדבר נודע וגלוי ונתאמת לפני המלך, ובזה השלים הכתוב לספר הנסים שעשה אלישע:

והכלל העולה מספורי נפלאות אלישע, שהוא עשה אחר הלקח אליהו מעמו שמנה עשרה נפלאות, ועם היות שחז"ל מנו נפלאותיו בשש עשרה, הנה כפי פשט הכתובים הם באמת שמנה עשרה. האחד הוא בקיעת הירדן והעברתו בו ביבשה. השני רפואת מי יריחו עם המלח שנתן אל מוצא המים. השלישי מיתת הנערים על ידי הדובים שיצאו מהיער והמיתום מפני קללתו אשר קללם. הרביעי עשה הנחל גבים גבים, ומבלי רוח וגשם נמלא הנחל מים. החמשי לאשת עובדיה שמאסוך שמן מלא כלים רבים רקים. הששי הולדת השונמית בהיותה עקרה ואישה זקן. השביעי תחיית בנה אשר מת. השמיני מה שרפא המות אשר היה בסיר עם הקמח שצוה להשליך שם. התשיעי מה שכלכל העם בני הנביאים מאה איש בעשרים לחם ויאכלו ויותירו. העשירי רפואת נעמן מצרעתו עם הרחיצה שבע פעמים בירדן. הי"א בהדבק צרעת נעמן בגחזי ובזרעו על אשר

קבל הכסף והבגדים מנעמן. הי"ב שהברזל אשר נפל בימי הירדן הציפו למעלה בדברו לפי שהיה שאול. הי"ג שעל ידי תפלתו ראה נערו סוסי אש ורכבי אש סביבות אלישע להסיר פחדו מעליו. הי"ד שהכה עיני הגוים בסנורים ולא ראו דבר מהדרך ומהעיר עד שהכניסם בשמרון. הט"ו ויי' השמיע את מחנה ארם קול רכב קול סוס קול חיל וינוסו. הט"ז במה שרמסו העם בשערי שמרון את השליש אשר המלך נשען על ידו ומת, על אשר דבר כנגד נבואת אלישע. הי"ז הרעב אשר קרא על הארץ שבע שנים. הי"ח היה הנס אשר יזכור אחר זה שעשו עצמותיו אחרי מותו כשהשליכו בקברו איש אחר ויגע בעצמות אלישע ויחי ויקם על רגליו, וזכרתי אותו בכאן להשלים מספר נפלאותיו: ואמנם מה שניבא מהעתידות, כמו אמרו לשלשת המלכים (בסי' ג' י"ח) ונקל זאת בעיני ה' ונתן את מואב בידכם וגומר, ומה שאמר כה אמר ה' כעת מחר סאת סלת בשקל וסאתים שעורים בשקל בשער שמרון, ומה שאמר לחזאל שימלוך אל ארם ומה שיעשה לישראל, ומה שאמר בשעת מותו אל מלך ישראל (בסי' י"ג ט"ו) קח קשת וחצים ורכב ידך על הקשת וגומר ירה ויור ויאמר חץ תשועה לה' בארם, אלה כלם לא מניתי אותם בכלל הנסים, כי הם הודעת העתידות ונבואתם ואין ראוי שיקראו נפלאות, עם היות כפי האמת כל נבואה נס ואין כל נס נבואה, כמו שכתבתי בספר מחזה שדי אשר לי. והנה הפלא והזרות בנסים כשנתבונן בענינם נמצאם באחת מארבע' בחינות, וכאשר נתבונן בנסים שעשה אלישע נמצאו בהם אותם הבחינות כלם: הבחינה הראשונה היא מצד עצמם, רוצה לומר כפי רבויים והפכיות' בפעולו', שזה מורה בלי ספק היותם ברצון מכוון מיוחד יפעל ההפכים ההם כלם, כמו מה שראינו במכות מצרים בנס הדבר (שמות ט' ז') וממקנה ישראל לא מת אחד, כי עם היות מאה צאן מצריות מעורבות בצאן אחת מן הישראלים, תשאר חיה האחת ההיא עם מות המאה, וז"ש לא מת אחד, ועם היה הסבה הממיתה עפוש האויר מהסבות הטבעיות המחייבות אותו, הנה היה אויר אחד לכלם ומרעה אחד ומצמח אחד תרעינה ואיך תתברכנה אלה מזולתם? וכן אמרו במכת החשך (שם י' כ"ג) ולכל בני ישראל היה אור במושבותם, ואיך ישב המצרי והעברי בבית אחת ואור לאחד וחשך לאחר כפי הטבע? ולהיות חלוף הפעולות והפכיותם מורה על מעלת הנס, אחז"ל בתנחומא (עיין ילקוט פר' בשלח כי בתנחומא לא תמצאנו) על (שמות ט"ז ד') הנני ממטיר לכם לחם מן השמים, משל לנחתום שהיה עומד על הכבשן, נכנס שונאו וחתה גחלים על ראשו, נכנס אוהבו ונתן לו פת חמה, שניהם מתוך כבשן אחד יצאו, כך מן השמים הורידו אש על הסדומיים ושרפה אותם ומן השמים הוריד לישראל מן לכלכלם, הוי אומר הנני ממטיר לכם לחם מן השמים עד כאן.

הנה יורה על הבחינה הזאת הראשונה אשר זכרתי. וכבר בא זה בנסי אלישע, כי הוא הסיר הצרעת מנעמן והדביק אותה בגחזי, פקח עיני נערו שיראה מה שלא היה, והכה עיני הגויים שלא יראו מה שהיה, הרג הנערים בביתאל, והציל בני הנביאים שאמרו מות בסיר, עשה עצירת גשמים ומלא את הנחל ואת הגבים מים, ונסים רבים אחרים חלוקים והפכיים בפעולותיהם מורים באמת כי יד ה' עשתה זאת: ואמנם הבחינה השני' הוא מעצמו' הפעולות ואופן מעשה כל אחת מהם בעצמה כאשר יהיו מגיעות על זולת הסדר הטבעי, כענין קריעת ים סוף (שם ט"ו ח') שנצבו כמו נד נוזלים, ר"ל שהמים שהיו נגרים למטה בטבעם היו עומדים בנס, וכהורדת האש מן השמים על המזבח, שהיה יורד מלמעלה למטה שהוא בהפך הטבע, ועל זה אמרו חז"ל בתנחומא (עיין ילקוט) גם כן, (תלים קנ"ה ו') כל אשר חפץ ה' עשה בשמים ובארץ, דרכן של שמים להוריד טל ומטר, שנאמר (דברים ל"ו כ"ח) אף שמיו יערפו טל, ודרכה של ארץ להוציא לחם, שנא' (איוב כ"ח ה') ארץ ממנה יצא לחם, וכשבקש משה הוריד את הלחם מן השמים, שנאמר הנני ממטיר לכם לחם מן השמים, והעלה הטל מן הארץ, שנאמר ותעל שכבת הטל. וכבר בא מזה גם כן בנסי אלישע, כשנפל לאחד מבני הנביאים הברזל בירדן וצעק אהה אדוני והוא שאול הציפו למעלה, ובהיותו גשם כבד מבקש הירידה למטה בטבע עשאו קל וצופה למעלה, והעץ שהשליך שמה שהיה קל צלל במים עד מקום הברזל, וכן היה תחיית בן השונמית ותחיית המת שנגע בעצמותיו, שהתנועע הגוף המת שאין בו נפש הוא כנגד הטבע: ואמנם הבחינה השלישית היא מה שיעשה הנביא בדבר שפתיו, לא בכלי ולא באמצעי כי אם בדבור ובמאמר בלבד, כי זה בודאי מורה על היכולת העצום וההתבודדו' הנפלא ושהוא למעלה מהטבע אחרי שיעשה באמירה, והוא כמאמר משה (במדבר ט"ז ל') ופצתה האדמה את פיה וגומר, ומאמר יהושע (יהושע ו' י"ג) שמש בגבעון דום וגומר, ולכוון לזה אחז"ל שיעקב נעשה שותף עם בוראו בכל דבר, א"ר פנחס ראה מה כתיב? (ירמיהו י' ט"ז) לא כאלה חלק יעקב כי יוצר הכל הוא וישראל שבט נחלתו, ומנין שהצדיקים שותפים עם האלקים כשהוא צר צורה? שנאמר (דברי הימים א' ד' כ"ד) המה היוצרים יושבי נטעים, שהם שותפים עם האלקים בכל בריה, עם המלך במלאכתו, הם יושבים ובורא' בריות, אמר השם יתברך לא דיין שאיני עושה דבר חוץ מדעתן אלא כל מה שאני פועל בעולם הזה ובעולם הבא הוא מתוקן להם, הה"ד (תלים ל"א כ') מה רב טובך אשר צפנ' ליראיך ע"כ. רמזו במאמר הזה להעיר על מעלת הנביאים וכחם על שנוי הטבעים אשר יצרם האל יתב' לבדו, כאלו יש להם שותפות עם בוראם ביצירות לשנותם כרצונם, ולכן באו בו לשונות שוים בענינם, אמר (תלים

ל"ג ו') בדבר ה' שמים נעשו, ובזה הלשון אמר בדבר הנביא אשר בשמרון, בדבר אלישע אשר דבר, ומזאת הבחינה תמצא לאלישע שבמאמרו וקללתו בלבד המית מ"ב נערים בביתאל, ובמאמרו באו המים אל הנחל והגבים לשלשת המלכים, והולידה השונמית ונדבק הצרעת בגחזי, ונסים אחרים רבים אשר עשה בזולת דבר אמצעי ולא כלי מה כי אם במאמרו בלבד: ואמנם הבחינה הרביעית היא במה שיפעלהו הנביא מהנפלאות לא במאמרו בלבד כי אם בכלי, כשיפעל הנביא בכלי פעולות שהיה מבואר מדרך אותו כלי שיפעל הפכים מדרך הטבע, והיה זה מופת כפול ונקרא נס בתוך נס, ולכוון לזה אחז"ל, (מכילתא פר' בשלח) א"ר יוחנן בן ברוקה ראה כמה גדולים נסים של הקב"ה מדת בשר ודם במתוק מרפא את המר, אבל הקב"ה במר מרפא את המר, שנאמר (שמות ט"ו כ"ה) ויורהו ה' עץ וישלך אל המים וימתקו המים, וא"ר יהודה עץ של זית היה, ורבי יהושע הכהן אומר עץ של ערבה היה, וי"א עקרי תאנה, וי"א עיקרי רמון שהם מרים מכלם, וכן הוא אומר בישעיהו (ישעי' ל"א כ"א) קחו דבלת תאנים וימרחו על השחין ויחי, והלא בזמן שנותני' שרף תאנים על הבשר מיד מתחבל? וכן הוא אומר (במדבר כ"א ט') והביט אל נחש הנחשת וחי, והלא כל מי שנשכו נחש ורואה נחש מיד מת? וכן הוא אומר באלישע (בסי' ב' כ"א) ויצא אל מוצא המים וישלך שם מלח ויאמר כה אמר ה' רפאתי למים ולא יהיה משם עוד מות ומשכלת. הורו במאמרם הזה הבחינה הרביעית בזה האופן אשר זכרתי, והביאו עליה ארבעה ראיות. הראשונה ממי מרה שהמתיקם משה רבינו עליו השלום על יד העץ אשר השליך שמה שהיה מר גם כן, לפי שהיו מלומדים במצרים עם חכמי הסגולות והטבעים, והיה צריך להוציאם מהחשד שהיה ממתיק את המים בדבר מתוק בטבעו, לכן עשאו על ידי דבר מר לפרסם יכלתו יתברך. השני מנסי ישעיה שעשה מריחת השחין בדבלת תאנים היבשים שהם מחממים בחום אשר להם, והיה יותר מזיק לשחין כפי הטבע. והשלישי מרפואת משה רבינו ע"ה לחלאי הנחש שצוה בהבטת נחש הנחשת אשר עשה, לפי שכבר כתבו בעלי הנסיון כי הבטת הנשוך בצורת המשיך יעורר כאבו, והוא ע"ה רפא אותם עם המזיק ההוא. והרביעי היה הנס שעשה אלישע ברפואת מי יריחו, שרפאם במלח שהוא בטבעו מסיר מתיקות המים ומעתיקם אל המרירות, לפי שהתחל' המליחות שריפת החלקים הדקים או ערובם בחלקים שרופים, וכשיתוסף השרפה יעתקו מהמליחות אל המרירות, ולכן היה הים מלוח ובקצת מקומות הארץ שפועלים בהם הגרמים השממיים השרפה יהיו המים מלוחים ורעים, ותקן ורפא אלישע המים ההם בהפכם שהוא המלח כדי לפרסם עוד אמתת המופת. הנה א"כ ארבעת הבחינות האלה שאפשר שיובחנו בגודל הנסים

ומעלתם כלם נמצאו במופתי אלישע ע"ה ואמנם במעלת נבואתו אין ספק שהכתובים יעידו עליו ועל מעלת אליהו הרבה בדבר אחד, והוא שנראה מספוריהם שהיה רוב נבואותיהם בהקיץ, ובהיותם מדברים עם בני אדם היתה הנבואה שורה עליהם, וגם יראה ממעשיהם שרוב מה שהיו עושים על דרך הפלא היה מעצמם שיגזרו על הדברים הטבעיים והיה מתקיים בדבריהם, ויקשה אם כן איך זכו הנביאים האלה להנבא בהקיץ ולפעול הנסים מבלי צווי אלקי? ומה שראוי שיאמר בזה הוא, שהנביאים כשהיו רואים בעצמם התעוררות נמרץ לעשות דבר היו מכירים כי מאת ה' הוא, ולכן היו עושים מה שימלאם לבם ויאמרו כי דבר ה' הוא, לפי שהיו יודעים כפי האמת כי אין אותו ההתעוררות כי אם מאתו יתברך, וכבר כתבתי בספר מחזה שדי שהנסים לא היו עושים אותם הנביאים ושלא היו הם הפועלים אותם אבל הבורא יתברך היה פועל אותם באמת כפי גזרתם, כי אליו לבדו יאות פעל הנס ולא לאחר, וכמו שאמר המשורר (תלים פ"ו י') כי גדול אתה ועושה נפלאות אתה אלקים לבדך:

פסוק ז

פרשת שתים עשרה תספר שאלישע משח את חזאל למלך אל ארם ואת יהוא למלך על ישראל, כמו שצוה השם יתברך אל אליהו בהר חורב, ותספר מלחמות חזאל שעשה בישראל ומכת חרב והרג ואבדן שעשה יהוא בבית אחאב ובכהני הבעל והאשרה ועובדי ע"ז. תחלת הפרשה ויבא אלישע דמשק וגומר, עד ועתליה אם אחזיה וגומר. והנה שאלתי בפרשה הזאת שש השאלות:

השאלה הראשונה היא במה שזכר שהביא חזאל מנחה בידו אל אלישע ולא זכר הכתוב אם לקח אותה מידו אם לא? ואם נאמר שלא לקחה היה ראוי שיזכור זה הכתוב כמו שזכרו בנעמן, ואם אמרנו שלקחה מידו יקשה מאד למה לא רצה לקבל מידי נעמן כסף וזהב ובגדים וקבל מחזאל מתנה כל כך גדולה שהיה כל טוב דמשק משא ארבעים גמל? השאלה השנית באמרו ובשנת חמש ליורם בן אחאב מלך ישראל ויהושפט מלך יהודה, ואיך היה אפשר שיורם ויהושפט מלכו בשנה אחת, ושהיה זה בשנת חמש למלכות כל אחד מהם? אחרי שכבר ידענו מהספורים אשר קדמו ששנת החמש למלכות יורם היתה שנת חמש ועשרים ליהושפט, ואיך אם כן השווה בזמן ההמלכה? השאלה השלישית באמרו בן עשרים ושתים שנה אחזיהו במלכו, והנה בדברי הימים אמר בן ארבעים ושתים שנה אחזיהו במלכו, וגם מה שנאמר שם הוא קשה, לפי שכל ימי אביו לא היו כי אם ארבעים שנה, שכן כתיב בן שלשים ושתים שנה במלכו ושמנה שנים מלך הרי ארבעים, ואיך היה אם כן בנו בן ארבעים ושתים במלכו? השאלה הרביעית במה שצוה

אלישע לאחד מבני הנביאים שיקח בידו פך השמן וילך למשוח את יהוא בן נמשי, וזה כי כבר הושרשנו בקבלתם ז"ל (הוריות י"א ע"ב) שאין מושחין למלכי ישראל כי אם למלכי בית דוד, שהם משיחי אלקי יעקב לא מלכי ישראל:

השאלה החמשית במה שאמר כאן ואחזיה מלך יהודה ראה וינס דרך בית הגן וירדוף אחריו יהוא ויאמר גם אותו הכוהו אל המרכבה במעלה גור אשר את יבלעם וינוס מגדו וימות שם, ובדברי הימים נאמר (שם כ"ב ט') והוא מתחבא בשמרון ויביאוהו אל יהוא וימיתוהו, ויש אם כן סתירה בספור הזה? השאלה הששית איך יהוא בהסירו הבעל והאשרה ובבערו הכהנים ועובדי הע"ז מן הארץ נמשך אחרי חטאת ירבעם בן נבט מהעגלים אשר עשה? והנה זה היה חטא עבודה זרה ואיך נכשל במה שהוכיח והעניש את אחרים? והנני מפרש הכתובים באופן יותרו השאלות האלה כלם אשר הערותי:

ויבא אלישע וגומר. ספר הכתוב שהלך אלישע דמשק, והיה זה למנות את חזאל למלך על ארם כמו שעשה. ואחז"ל (סוטה מ"ז ע"א) שהלך שם גיחזי כשנזפו אלישע, ולפי שהתנכר לשמים הלך שם אלישע כדי להחזירו למוטב ולא חזר. ולפי שהיה בן הדד חולה, כשהגידו לו שבא שמה איש האלקי' (ח) אמר אל חזאל קח בידך מנחה ולך אל איש האלקים ודרשת את ה' מאתו האחיה מחולי זה, (ט) והמנחה אשר הוליך חזאל אמ' שהיה בה כל טוב דמשק, וחז"ל (עיין רד"ק) אמרו שהיה בידו אבן טובה שהיתה שוה כל טוב דמשק. ולי נראה שלא היה במנחה הזאת כסף וזהב ובגדים ולא דבר יקר, לפי שכבר היה נודע אליהם מענין נעמן שלא יקחהו הנביא, אבל היה לבד אשר יאכל לכל נפש ומכל מיני מאכל טוב שהיה בדמשק, כי אותו יקח הנביא להאכיל את תלמידיו, ואמר על המאכל כל טוב דמשק, ע"ד אמרו (ישעי' א' י"ט) טוב הארץ תאכלו, ולזה היה משא ארבעים גמלים מלחם ובשר ויין ותרנגולות ופירות הכל רב כיד המלך, ולהיות זה ענין מאכל נראה שלקחו הנביא, כי בהיותו בא מן הדרך היה מהראוי שיתנו לו מנחה מדברים כאלו, ולזה לא זכר הכתוב שלא לקח המנחה, ולא היה מהדופי והגנות בלקיחתה להיותה דבר מאכל ובבוא הנביא מן הדרך, והותרה בזה השאלה הראשונה אשר הערותי:

פסוק י

וכאשר שאל חזאל לנביא על חולי בן הדד השיבו לך אמור לא חיה תחיה והראני ה' כי מות ימות, ולא, כתוב באל"ף וקרי בוי"ו, והכוונה בלא עם אל"ף, שלא יחיה, האמנם נדרש עם הוי"ו שהנביא גלה האמת לחזאל, ועם זה נתן לו עצה הגונה, כי הוא יעצו שילך ויאמר אליו כדי לנחמו שחיה יחיה, וזהו לך אמור לו חיה תחיה, וגלה לחזאל

שהיו אלה תנחומין של הבל כי הש"י הראהו במראה הנבואה שמות ימות ולא יחיה מזה החולי:

פסוק יא

ואחרי שהשיבו על שאלתו העמיד הנביא פניו לצד אחר כדי שיבכה ולא יראהו חזאל בוכה, עד שהתעכב בזה כ"כ שלא יכול להתאפק וירם את קולו בבכי, ומלת בוש הוא מגזרת (שמות ל"ב א') כי בושש משה, שהוא מלשון עכוב:

פסוק יב

וחזאל שאלו מדוע אדוני בוכה? ר"ל מה לך ממיתת המלך שתבכה עליו? והנביא השיבו שלא היה בוכה על זה, כי אם לפי שהיה רואה בנבואתו הרעה אשר יעשה חזאל עצמו לישראל, כי הוא ישלח באש מבצריהם, ויהרוג בחרב בחוריהם, ועולליהם ירטש אל הסלע או על הקרקע לרמוס אותם ברגליהם, והרותיהם יבקע באכזריות גדול, (יג) וכאשר אמר חזאל מה עבדך הכלב כי יעשה הדבר הזה כל כך גדול? הודיעו אלישע כי הוא ימלוך על ארם.

פסוק יד

והוא הלך אל אדוניו ועשה כעצת הנביא שאמר לו שחיה יחיה, (טו) אבל לא היה כן, כי ביום המחרת בן הדד טבל המכב', והוא השמלה אשר עליו במים ופרש אותו על עיניו, לפי שהיה מתלהב בחום הנכרי וחשב להשקיט הקדחת בזה, והיא היתה סבת מיתתו, כי בצננו אותו נכנס הקדחת מלפנים ומהר למות. הנה בזה הדרך משח אלישע את חזאל למלך על ארם כמו שצוה יתברך אל אליהו בהר חורב:

פסוק טז

ובשנת חמש ליורם וגומר. כתב הרלב"ג כי מפני החתון שהיה ליהושפט עם אחאב היה יהושפט מולך ומנהיג מלכות ישראל אחרי שמת אחאב עם מלך ישראל, ושהתמיד זה כל ימי יהושפט שחי אחרי אחאב, כי היו חולקים לו כבוד בני אחאב מפני היותו זקן ושהתחתן עם אביהם, ושזהו שאמר בכאן בשנת חמש ליורם בן אחאב מלך ישראל ויהושפט מלך יהודה, שהיה משתתף עמו בהנהגת מלכותו, כאשר עברו חמש שנים להנהגת יהורם ויהושפט עמו, מלך יהורם בן יהושפט על יהודה. ובעל סדר עולם (פרק י"ז) כתב שמנה אלה החמש שנה ליהושפט ממלחמת רמות גלעד, כי אז היה ראוי יהושפט שיהרג כיון שהלך לעזור לרשע, וכשצעק אל ה' הוסיף לו שבע שנים, ולסוף חמש שנים מאותה שעה שהיו חמש שנים ליורם בן אחאב המליכו את יהורם בן יהושפט על יהודה ומלך שתי שנים בחיי אביו, ומה שאמר למעלה וימלוך יהורם בשנת שתים

ליהורם בן יהושפט שנראה שיהורם בן יהושפט מלך שתי שנים קודם יהורם בן אחאב, היה לפי שמלך בחיי יהושפט אביו ז' שנים, ומפני שהיה יהושפט ראוי ליהרג באותה שעה מנה משם והלאה המלכות לבנו יהורם, אבל לא המליכו כ"א ב' שנים קודם מותו. וכבר הקשה הרד"ק לדעת הזה, והביא נגדו דברים נכוחים יעויינו מדבריו בפירושו לזה המקום. ופירש הוא שבפסוק הזה חסר מלת מת, כאלו יאמר ובשנת חמש ליורם בן אחאב מלך ישראל ויהושפט מלך יהודה מת, ומלך יהורם בנו שנית כי כבר מלך, ר"ל הנהיג המלכות בחיי אביו ז' שנים ועתה כשמת אביו מלך מלכות שלמה, כי הרג את אחיו והתחזק במלוכה כמו שנזכר בד"ה (דה"ב כ"א ד'), ואין לתמוה מאשר יחסר בכתוב מלת מת, כי הענין מובן מהפסוק, וכמוהו (משלי כ"ח ט"ז) נגיד חסר תבונות ורב מעשקות, שפירוש ימות, אבל שונא בצע יאריך ימים, וכן הוא באמרו ויהושפט, כאלו יאמר ויהושפט מת, והותרה בזה השאלה הב':

פסוק יז

(יז-יח) וזכר הכתוב שהיה יורם בן יהושפט בן ל"ב שנה במלכו ושמלך ח' שנים, ושהלך בדרכי מלכי ישראל ככל פשעיהם, לפי שהיה לו לאשה איזבל בת אחאב והיתה עובדת ע"ז כאביה.

פסוק יט

ועם היות מהראוי שישחית הש"י את בית דוד אחרי שזרעו לא הלך בדרכיו, הניח למען דוד שהיה עבדו נאמן ולבלתי יכרת כסא מלכותו הניח לו ניר בירושלם כל הימים שישב יהודה על אדמתו, (כ) אך מפני חטאת יהורם פשע אדום בימיו והמליכו אדום עליהם מלך שלא היה עד הנה, שלא היו האדומיים ממליכים מלך אך מלכי יהודה היו מניחים שם נצבים מתחת ידם, (כא) ומפני זה עבר יורם אל צעירה שהיא עיר מאדום להלח' בה, ולא עשה מלחמ' עמה' ביום כמו שראוי, אבל קם יורם בלילה ויכה את אדום, רוצה לומר מהאויבים שהיו קרובים אליו במחנה, ונס מיד כל עם יהודה איש לאהלו, (כב) וכאשר ראה אדום חולש' בני יהודה פשע בו עד היום הזה שלא רצו להכנע עוד אליו כבראשונה, ואז תפשע לבנה גם כן מתחת מלך יהודה, וידמה שהיא היתה מארץ יהודה כמו שכתב רש"י ז"ל, והיתה סמוכה לארץ אדום ומרדה במלכה כמו שעשו האדומיים: ובדברי הימים (דברי הימים ב כ"א:ד') כתוב שהרג יהורם את כל אחיו בחרב וגם משרי יהודה, ושבא אליו מכתב מאליהו הנביא לאמר כה אמר ה' אלקי דוד אביך תחת אשר לא הלכת בדרכי יהושפט אביך ובדרכי אסא מלך יהודה ותלך בדרכי מלכי ישראל ותזנה את יהודה ואת יושבי ירושלם כהזנות בית אחאב וגם את אחיך הטובים ממך הרגת,

הנה ה' נגף מגפה גדולה בעמך וגומר, ואתה בחלאים רבים במחלה מעיך עד אשר יצאו מעיך מן החולי ימים על ימים וגומר. וספר שהעיר השם את רוח הפלשתים וגומר, ויעלו ביהודה ויבקעוה וישבו את כל הרכוש הנמצא לבית המלך וגם בניו ונשיו לא נשאר כי אם יהואחז קטן בניו, ואחרי זאת נגפו ה' במעיו לחולי לאין מרפא וגומר, ויהי לימים יצאו מעיו עם חליו וימות בתחלואים רעים וגומר, וילך בלא חמדה וגומר. והסתכל אמרו שבא אליו מכתב מאליהו, וידענו שכבר נלקח מעל אלישע, כי הנה אלישע ניבא בימי יהושפט, וידוע שבימי אליהו לא היה מתנבא אלישע כי הוא נמשח לנביא תחתיו ר"ל במקומו, אחרי הלקחו לא בחייו, וזה ממה שיורה שאליהו לא מת אבל שנלקח ברצון השם אל מקום מיוחד לשבת בו נצחי, ומשם כתב ליהורם על דרך נס המכתב הזה אשר זכר. והיה ענין המכתב כענין ראיתו שהיה נראה בבית המדרש כמו שהעידו חז"ל, כי רחוק הוא שנאמר שקודם הלקחו ניבא כל זה אשר יעשה אלישע ויכתב המכתב ויהיה ביד מי שנתנו אליו אחרי לקיחתו כפי הפרטים אשר בו, ולא מצינו שעשה זה בדברים אחרים גדולים מזה שקרו אח"כ ולא עשה עליהם מכתב, והדבר הזה לא זכרו הנביא כאן, אולי לא נתאמת אצלו הדבר ולכן לא זכרו, כי אין ראוי שנחשוב שהיה זה מפאת השכחה או הקרי:

פסוק כד

(כד-כו) וספר הכתוב שמת יהורם ושמלך אחזיהו בנו תחתיו ביהודה, ושמלך שנה אחת בלבד, לפי שהיתה אמו בת עמרי, והנה היה עמרי אבי אחאב אביו, וידמה שנתגדלה בבית עמרי ולכן יחסה אליו, לפי שבני הבנים הרי הם כבנים, וכמו שבן ירבעם מלך שנתים ובן בעשא שנתים ובן אחאב הראשון שנתים, כך בן יהורם מלך יהודה מלך שנה אחת, כי בעון אביהם היו מולכים בניהם ימים מעטים ורעים והיו כלם מתים בקצרות שנים. והנה אמר שהיה אחזיהו במלכו בן עשרים ושתים שנה, ובד"ה אמר (דברי הימים ב' כ"ב ב') שהיה בן ארבעים ושתים שנה, לפי שיהורם מלך יותר מארבעים שנה, ולא נמנו לו כי אם שמונה שנים בעבור שאות' השמונה שנים היו טובים ונתחזק בהם במלכותו, אבל מעת שנפל ביד הערביי' ונפל גם כן בחליים לא מנו לו ימי מלכות והמליך אחזיהו בנו בחייו, והיו בשנים המאוסים האלה עשרים שנה וכשהמליך אחזיהו בחיי אביו היה בן עשרים ושתים שנה, ומה שאמר ושנה אחת מלך בירושלם הוא אחרי מות אביו, כי בחייו מלך עשרים שנה, ובזה הדרך כשמת אביו היה אחזיהו בן ארבעים ושתים שנה, והמליכוהו פעם אחרת במות אביו ולא מלך אחרי מותו כי אם שנה אחת. ולדעתי בעל סדר עולם (פרק י"ז) מה שמנה בדברי הימים ארבעים ושתים שנה אינו

ללידת אחזיהו כי אם לצמיחת מלכות עמרי, אשר בעבור היותו מזרעו קרה לו שנהרג עם מלך ישרא' על ידי יהוא, וזה שלאחר שלשים ואחת שנה לאסא מלך עמרי על ישראל ומלך שש שנים, ואחאב בנו עשרים ושתים שנים, ואחזיהו בנו שנתים, ויורם אחיו מלך שתים עשרה שנה, הרי ארבעים ושתים שעמדה מלכות עמרי, ולדעת הזה נמשך ה"ר לוי בן גרשום, והותרה בזה השאלה השלישית:

פסוק כז

וספר הכתוב מאחזיהו מלך יהודה שהלך בדרכי אחאב ועשה הרע בעיני השם, ושבעבור זה היה מתחבר עמו לכל דבר, (כח) כי הנה הוא הלך עם יורם מלך ישראל למלחמה על חזאל מלך ארם ברמות גלעד, שלכדו אותה בני ישראל והיתה בידם, והארמיים באו עליה ויכו את יורם, (כט) ומפני מכותיו באו ליזרעאל להתרפא שם, וירד שמה אחזיהו מלך יהודה לבקרו בחליו כדרך האחים האוהבים. והנה ספר הכתוב זה הקדמה למה שיבא עליהם ושנהרגו שמה כמו שיזכור:

פרק ט

פסוק א

ואלישע הנביא וגומר. יספר הכתוב בכאן איך אלישע אחרי שמנה את חזאל למלך על ארם משח את יהוא למלך על ישראל, לקיים דבר ה' אשר דבר אל אליהו בהר חורב, כי לפי שהאריך השם יתברך אפו לאחאב עד ימי בנו לא יכול אליהו למשחם בעצמו וצוה אל אלישע שיעשה זה, ולכן לא באה נבואה על זה לאלישע, כי הוא מפני צוואת אליהו עשאו. ולפי שלא יכול ללכת אל רמות גלעד למשוח את יהוא, כי יחרד כל העם בבאו שמה ויתגלה הדבר, עשה הדבר ע"י שליח וישלח אחד מבני הנביאים שהיו לפניו, (ואחז"ל (סדר עולם פרק י"ח) שהיה יונה בן אמתי) למשוח אותו, וצוהו שיחגור מתניו, כדי שילך במהירות ולא יתעכב בדרך, אבל ילך במהרה אל רמות גלעד, כי שם היה יהוא ושאר השרים עמו לשמור את העיר מבני ארם, לפי שהמלך בא להתרפא ביזרעאל. ולכן הניח השרים במקומו ברמות גלעד לשמור העיר, כי זה היה מאת השם לשיעשה יהוא מה שעשה.

פסוק ב

ולכן צוהו שילך במהירות קודם שישוב המלך שמה, וצוהו שיעשה זה בהחבא חדר בחדר, כדי שלא יודע הדבר למלך ולא יוכל להמלט מידו, וכדי שלא יסתכן הנביא צוהו שמיד ינוס ולא יעמוד שם עוד:

פסוק ג
והנה צוה שימשח אותו, לא להיות המשיחה ראויה כפי הדין במלכי ישראל, כי לא היו נמשחים כי אם מלכי בית דוד, אבל מפני מחלקתו של יהורם הוצרך למשחו כדי לקיימו ולפרסמו בירושת המלכות וחזקתו. וכבר קבלו חז"ל (הוריות י"א ע"ב) שלא נמשח יהוא בשמן המשחה שהיה מיוחד למשיחת מלכי יהודה, אבל נמשח עם שמן אפרסמון. וכמו שאמרו (מגילה י"ד ע"א) שאול ויהוא שנמשחו בפך לא נתקיימה מלכותם, דוד ושלמה שנמשחו בקרן נתקיימה מלכותם, כי היה בפך שמן אפרסמון ובקרן היה שמן המשחה, והותרה בזה השאלה הרביעית: והנה קצר הכתוב מהדברים שצוה אלישע אל יהוא ומה שזכר שאמר לו הוא מורה שכן צוהו אלישע כי דבר ה' הוא, והם הדברים שנבאו עליהם אליהו ומיכיהו בן ימלא:

פסוק ו
וממה שאמר לו משחתיך למלך אל עם ה' אל ישראל, העירו שיכרת את עובדי עבודה זרה כלם, כי לא היה נמשח כי אם ליראי ה' ולחושבי שמו, (ז) ובמה שאמר והכית את בית אחאב אדניך, העירו שלא יחשוב שהיה עושה בזה פעל מגונה להיות אחאב אדוניו, כי השם יתברך היה מצוה עליו, ושומר מצוה לא ידע דבר רע. ולפי שלא ירפו ידיו בעבור אדוניו, (ח-ט) אמר ואבד כל בית אחאב והכרתי לאחאב משתין בקיר וגומר, ונתתי את בית אחאב וגומר, רוצה לומר על כל פנים גזור זה מלפני ויתקיים בהכרח, ואם לא תרצה אתה לקיימו אבחר איש אחר כלבבי לעשותו.

פסוק י
ולפי שהיה מדרך השרים לכבד את הנשים ובפרט הגבירות, אמר ואת איזבל יאכלו הכלבים וגומר, כלומר על מנת כן אני משחתיך למלך, והדברים האלה יתחייב בהכרח שיתקיימו ויצאו לפעל:

פסוק יא
וספר הכתוב שיצא יהוא אל שאר השרים אשר היו אתו, ושאחד מהם שאלהו השלום מדוע בא המשוגע הזה אליך? רוצה לומר האם הביא ייעוד טוב או רע? והיו קוראים אותו משוגע, לפי שבהתבודדותו היה נראה להם משתגע, לפי שלא היה משגיח בשאר ענינים והיה שוגה בהם, ויהוא לא רצה לכזב אבל העלים הענין באמרו אתם ידעתם את האיש ואת שיחו.

פסוק יב
וכאשר ראו שהיה מעלים מהם הענין, פצרו בו כל כך שהוא הגיד להם את כבוד מלכותו.

פסוק יג
והמה כששמעו זה מיד מהרו ויקחו איש בגדו וישימו אותו תחת יהוא, להגביהו למעלה בישיבתו, וזהו אל גרם המעלות, כלומר אל העליונה והעצומה מהמדרגות אשר יעשו למלכים לישיבתם:

פסוק יד
ויתקשר יהוא אל יורם, ר"ל שעשה קשר נגדו להחרימו ולהאבידו, כי בעת המלכתו שמה נשבע על זה והתאמץ בו. והיה הקשר עם השרים אשר שם, שנתקשרו כלם בהשגחת השם עם יהוא לעזרו בדבר הזה, ולכן נקרא המרד קשר, לפי שמתקשרין האנשים זה עם זה לעשות אותו פעל. והנה עזר מאד לעשות מעשהו שיורם קודם לזה היה שומר ברמות גלעד, רוצה לומר היה יושב שם לשמור העיר מפני חזאל, (טו) וישב יורם להתרפא ביזרעאל, ר"ל ששב ליזרעאל להתרפאת שם ממכותיו שהכוהו ארם, ונשארו השרים בשמירת רמות גלעד, ולכן אמר יהוא לשרים אשר אתו אם יש את נפשכם, כלומר אם תראה בעיניכם עצתי או אם אתם רוצים לעשות כראוי, שמרו את העיר שלא יצא ממנה פליט ללכת להגיד ביזרעאל:

פסוק טז
וקודם שיודע הדבר רכב יהוא על הסוס וילך יזרעאלה אשר יורם שוכב שם חולה והיה עמו שם מלך יהודה שבא לבקרו, (יז) ולפי שביזרעא' היה הצופה על המגדל, כאשר ראה שפע העם שהיה בא עם יהוא אמר שפעת אני רואה, רוצה לומר רבוי עם אני רואה שבא, ומלך יורם שלח רכב, כלומר משרת רוכב הסוס שהוא הנקרא רכב, לדעת אם היה שלום ומה היה ענין ביאתם? (יח) ויהוא כדי שלא יודע ענינו עד בואו על יורם לא השיב דבר אל השליח ראשון ושני ששלח המלך לקראתו כי אם מה לך ולשלום סוב אל אחרי, רוצה לומר מה לך במה שתשאל השלום האם נוגע בך הדבר? אל תחוש לדעת דבר מזה סוב אל אחרי ולך עמי בעבודתי.

פסוק יט
וכאשר ידע יורם שהרוכב הראשון וגם השני התחברו עם השפע הבא ולא שבו אליו דבר, (כ) והיה שהצופה הגיד לו שנראה אליו מנהג השר הבא כמנהג יהוא בן נמשי שהיה רוכב רכבו בשגעון ובחפזון בלי ישוב, (כא) אמר המלך לאסור את רכבו ויצא אליו הוא ואחזיהו מלך יהודה וימצאו את יהוא בחלקת נבות היזרעאלי, רוצה לומר השדה אשר נסקל בו נבות, אולי כי נתעכב שמה לעשות באותו מקום מה שעשה לזכרון חטאת אחאב בהריגת נבות, (כב) ולכן כששאלו יורם השלום יהוא? השיבו כמורד בו מה

השלום עד זנוני איזבל אמך וגומר, ר"ל מה השלום שיגיע עד זנוני איזבל אמך וכשפיה הרבים, כי הנה לא יאות שלום לך ולה.

פסוק כג

וכראות יורם שהיה ענין מרד הפך ידו האוחזת ברסן הסוס והפכה להסב פניו ולנוס, ואמר לאחזיהו שהיה זה מרמה ומרד וקשר השרים נגדו, (כד) אבל יהוא מלא ידו בקשת ויך בכל כחו את יורם בין שני זרועיו ויצא החצי מלבו וימות מיד, (כה) ואמר אל שלישו שהיה נקרא בדקר שא השליכהו בחלקת שדה נבות היזרעאלי, כי זכור אני ואתה את רוכבים צמדים, ויראה שנתן בדבר סבה בלתי ראויה אליו, אבל ענינו שאמר לשלישו שהוא בעצמו יקח את יורם וישליכהו בחלקת נבות, ושאל יתגאה בעצמו לומר איכה אשא בעצמי פגר מת? כי זכור היה יהוא ובדקר כאשר שניהם היו רוכבים צמדים, ר"ל מחוברים ומדובקים עם פרשים אחרים אחרי אחאב אביו, ולכן היה ראוי שיכבדו את גוף בנו. ואם ישאל בדקר ואם זכור אתה מזה למה הרגת אותו? כדי להשיב לזה אמר וה' נשא עליו את המשא הזה. וכדי לאמת שלא הרגו לקחת מלכותו כי אם לקיים דבר השם וגזרתו, אמר עוד (כז) אם לא את דמי נבות ואת דמי בניו ראיתי אמש נאם ה', ואין פירוש ראיתי ושלמתי על יהוא שראה זה וישלם אותו, אבל פירושו שהמשא אשר נשא עליו יתברך על ידי אליהו היה בזה הלשון שיזכור, אם לא את דמי נבות ואת דמי בניו (שגזל מהם נחלתם והמה חבקו אשפתות) ראיתי אמש נאם ה', כי השם יתברך אמר לאליהו כאשר שלחו אל אחאב לומר לו (מלכים א' כ"א ט') הרצחת וגם ירשת, שהיום הקודם אליו היו קול דמי נבות אשר הרג אחאב וקול דמי בניו שגזלם צועקים אליו מן האדמה. ועוד היה במשא שאמר יתברך ושלמתי לך בחלקה הזאת נאם ה', רוצה לומר וגם כן היה נאם ה' ומאמרו שישלם לו שכרו בחלקה הזאת אשר מת בה נבות, ומפני זה היה יהוא מצוה אל השליש שישא פגר יהורם וישליכהו אל החלקה ההיא בדבר ה'.

פסוק כז

ואחרי שזכר שהמית יהוא את יורם מלך ישראל, זכר שגם כן הרג את אחזיהו מלך יהודה שהיה נס והכוהו על המרכבה, ואז בהיותו מוכה נס אל עיר מגדו ושם מת, (כח) ומשם הוליכוהו עבדיו ירושלם לקברו עם אבותיו, כי זכה להקבר עמהם להיותו בן יהושפט שהיה ירא אלקים וסר מרע. ואמנם מה שאמר בדברי הימים (ד"ה ה' כ"ב ט') שהיה מתחבא בשמרון ושהביאו אותו אל יהוא וימיתהו, נראה כי בדרך הכה אותו, כמו שאמר להם הכוהו על המרכבה, והם הורו לו חצים והכוהו והוא נס מוכה אל מגדו ומשם הוליכוהו עבדיו אל שמרון להתחבא שם מפני יהוא ומשם הביאוהו אליו ואז המיתו

ביזרעאל, ואמרו כאן וימות שם, אין פירושו במגדו כי אם באותה מלחמה ובאותה צרה, ולא האריך הכתוב לספר זה בכאן ודי היה בהודיעו שהמית יהוא את שני המלכים יחד, ועזרא בדברי הימים כתב מקום מיתתו ושני הדרכים לדבר אחד יכוונו, והותרה השאלה החמשית:

פסוק כט

ובשנת אחת עשרה וגומר. אחרי שספר הכתוב שהרג יהוא את מלך ישראל ומלך יהודה, יספר עתה שהרג גם כן את המלכה איזבל אשת אחאב, ואחרי כן יספר שהרג את בניה ובני יהורם וכל אנשי בית אחאב, ושגם הרג אחי מלך יהודה כי כלם בגזרת עירין באו לידו לשלם את נשיים.

פסוק ל

והנה מיתת איזבל היתה ביזרעאל, כי אחרי שיהוא הרג את יורם בנה בא יזרעאלה ואיזבל בהיותה אלמנה ועם צער בנה המלך שנהרג באותה שעה שתה בפוך עיניה כדרך הזונות, ותיטב את ראשה ותשקף בעד החלון, (לא) ותאמר אל יהוא זמרי הורג אדוניו, כי לפי שהתבאר למעלה (מלכים א' ט"ז) שזמרי עבד אלה בן בעשא הרג את אדוניו ויהרגו אותו מיד, ראתה לכנות ולקרוא את יהוא בזה השם כנוי, בעבור שהרג יורם שהיה אדוניו, ובחשבה שיהיה כן סוף יהוא כזמרי כי ימיתוהו גם כן, (לג) ויהוא צוה שישמטוה וישליכוה מהחלון וירמסו אותה הסוסים. ומאשר אמר בלשון יחיד וירמסנה, אחז"ל (עיין רד"ק) שיהוא בעצמו רמסה.

פסוק לד

וילך יהוא לאכול ולשתות, ובהיותו אוכל צוה שיפקדו את איזבל הארורה ויקברו אותה, לפי שהיתה בת מלך ומהראוי הי' לכבדה אחר שכבר קבלה ענשה מאשר חטאת על הנפש, (לה) וכאשר הלכו לקברה לא מצאו ממנה כי אם הגלגולת והרגלים וכפות הידים, לפי שהשאר אכלו הכלבים ואותו הנשאר קברו במצותו לדעת חז"ל. (פ"ר אליעזר פרק י"ז).

פסוק לו

ויהוא הצדיק עליה את הדין באמרו דבר השם הוא אשר דבר ביד עבדו אליהו התשבי לאמר בחלק יזרעאל יאכלו הכלבים את בשר איזבל, כי החלון אשר נשקפה בו איזבל היה פתוח אל כרם נבות, כי הכרם היה אצל היכל המלך כמו שנזכר:

פרק י

פסוק א

ואמנם מיתת הבנים זכר שהיה בזה האופן, כי הם היו בשומרון והיו שבעים בנים של אחאב, ויכתוב יהוא ספרים לשמרון אל שרי יזרעאל שהיו נקבצים שמה, להיות שמרון ראש הממלכה, ואל זקני שמרון ואל האומנים, רוצה לומר אשר היו אומנים ומגדלים בני אחאב, (ב-ג) ויצו אותם שאחרי שהיו אתם כל בני המלך והרכב והסוסים, וערי המבצר שהיו ליורם היו ביד עבדיו, והנשק שהם כלי המלחמה גם כן, שיבחרו הטוב והישר מבני אחאב אדוניהם וימליכוהו וילחמו בעדו, כי כן ראוי שיעשו העבדים הנאמנים בעד כבוד אדוניהם, ושלח לומר להם זה כדי לנסותם ולדעת מה יעשו, (ה) והם שלחו אליו שלוחיהם, והיו השולחים אות' אשר על הבית, רוצה לומר אשר היה ממונה על בית המלך, ואשר על העיר, שהיה מנהיג העיר, והזקנים והאומנים בני המלך שהיו גדולי העיר כמו שיזכור, שכלם שלחו אל יהוא לאמר עבדיך אנחנו לא נמליך איש הטוב בעיניך עשה, (ו) ואז השיבם יהוא שיהרגו את כל בני המלך אחאב ויביאו אותם אליו יזרעאל, (ז) והמה מיד שחטו אותם ויביאו ראשיהם בדודים, רצה לומר בסלים, כמו שמביאים פירות הביכורים, (ח) ויהוא כאשר הביאו אותם אל יזרעאל צוה שישימו אותם בשני צבורים פתח שער העיר, ושיעמדו שם כל היום ההוא עד הבקר, (ט) והיה זה כדי שיראו אותם כל העם וכדי שישמעו כלם מה שאמר יהוא כאשר הלך לראותם, שאמר אל העם צדיקים אתם הנה אני קשרתי על אדוני, ר"ל אתם בני ישראל אשר ביזרעאל תחשבו שאתם צדיקים ואני רשע גמור לפי שקשרתי על אדוני והרגתיו, ועתה אמרו אלי ומי הכה את כל אלה? הנה גדולי שמרון ואשר גדלו אותם בבתיהם הרגו אותם ולא רצו להלחם בעדם, וכל זה מורה שאין אני רשע במה שעשיתי ולא הם גם כן במה שעשו, (י) אבל היה הדבר מאת ה' שלא יפול מדברו ארצה אשר דבר על בית אחאב ואם כן ה' עשה את אשר דבר ביד אליהו עבדו, ואני וזקני שמרון לא עשינו דבר כי הוא יתברך עשה מה שעשה כלו, (יא) ולהיות מחשבת יהוא זאת הכה כל הנשארים לבית אחאב וכל מיודעיו וכהניו עד בלי השאיר לו שריד, (יב-יג) וילך אל שמרון, ובהיותו הולך בדרך בבית עקד הרועים, שהיה בית אחת שהרועים היו גוזזים שם צאנם, מצא את אחי אחזיהו מלך יהודה, ובדברי הימים נאמר (דברי הימים ב' כ"ב ה') שהיו בני אחיו של אחזיהו, ונקראו אחיו כמו שנקרא לוט אחי אברהם (בראשית י"ד) בהיותו בן אחיו, ונראה שלא היו יודעים דבר מכל אשר נעשה ביזרעאל ובשמרון, ואמרו אל יהוא שהיו

באים לראות את שלום בני המלך אחאב ושלום הגבירה איזבל, (יד) ושחט אותם בתוך הבור אשר היה שמה.

פסוק טו

ולפי שמצא את יונדב בן רכב ויברך את יהוא, וישאלהו יהוא אם היה לבבו ישר עמו? והוא השיבו יש ויש, רצה לומר ישר ותמים אהבו, והעלהו יהוא עמו על המרכבה ויבואו שמרונה לנקום נקמת ה', ושם המית כל הנשאר בבית אחאב:

פסוק יח

ויקבץ יהוא את כל העם וגומר. אחרי שזכר הכתוב שהרג יהוא את המלכים ואת המלכה ואת בני המלכים וקרוביהם, יזכור בזה מה שהרג בכהני הבעל והעובדים אותו, ועשה בזה תחבולה והיא, שקבץ את כל העם ואמר אליהם שאחאב עבד את הבעל מעט, ואולי מפני זה מצאוהו צרות רבות ורעות, אמנם הוא יעבוד את הבעל הרבה, וכבר האשימוהו חז"ל על מאמרו זה, עם היות שאמרו במרמה, אמרו בפרק חלק (סנהדרין דף ק"ב ע"א) ברית כרותה לשפתים וגומר.

פסוק יט

והראה יהוא את עצמו רוצה לעשות זבח גדול לבעל ושיבאו אליו כל עובדיו וכל כהניו, וגם שם טעם שכל אשר לא יבא שמה לא יחיה, (כא) וישלח בכל ישראל ויבואו כל עובדי הבעל עד אשר נמלא כל הבית מפה ומפה. וכדי להבחין עוד האמת אתו, (כב) צוה לאשר על המלתחה שהוא שומר גנזי בגדי הכומרים ועובדי הבעל, שיוציא לבוש כל עובדי הבעל שילבישו אותן באופן שיהיו נבדלים משאר בני אדם במלבושיהם, (כג) וגם כן התרה בהם יהוא שלא ישב בתוכם אחד מעובדי ה' כי אם עובדי הבעל כלם, (כד) והכין שמנים איש בחוץ וזרזם שלא ימלט מידם איש אחד, ובהכינו כל זה צוה אותם שיבואו לעשות זבחים ועולות כדי להתפרסם אמתת העובדים ההם, (כה) ואחרי כלותם לעשות העולה צוה לרצים ולשלישים שיכו את עובדי הבעל כלם שלא ימלט איש אחד מהם, וישליכו הרצים והשלישים, רצה לומר שכבר השליכו הרצים והשלישים נבלת ההרוגים מבית הבעל בעת הכותם אותם, וילכו עד עיר בית הבעל, (כו-כז) ויוציאו את מצבות בית הבעל וישרפו אותם ונתצו המצבות ובית הבעל בכללותה וישימוהו למחראות עד היום, רוצה לומר לבתי כסאות להפנות שם לבזות הע"ז.

פסוק כח

(כח-כט) ובזה האופן השמיד יהוא את הבעל מישראל, אך אמנם מכל אשר עשה יהוא לשם ה' הנה לא עזב עגלי הזהב אשר עשה ירבעם שבהם החטיא את ישראל. והנה היה

זה לא לעבוד עבודה זרה, כי הם לא נתכוונו לכך כאשר נעשו כמו שכתבתי, (דף רמ"ה) אבל עשה זה להתמיד מלכות ישראל כדי שלא יעלו ישראל ירושלם ותסוב הממלכה למלכי בית דוד, ואין ספק שחטא בזה מאד יהוא אבל לא חטא לעבוד ע"ז, והותרה בזה השאלה הששית: ולפי שעברו לבית עמרי ארבעה מלכים, עמרי אחאב בנו אחזיהו בנו יהורם אחיו, (ל) לכן ראה השי"ת להבטיח גמול טוב אל יהוא, והיה זה ביד יונה בן אמתי כמו שזכרו בסדר עולם, (פרק י"ח) שהוא יעדו בשם השם שבשכר שעשה הישר בעיני ה' על בית אחאב לכן ישבו לו בני רבעים על כסא ישראל, שהם יהואחז יהואש ירבעם זכריה.

פסוק לא

והנה לא נמשך לו עוד המלכות לפי שיהוא לא שמר ללכת בדרכי ה' ובתורתו ולא סר מעל חטאת ירבעם מהעגלים כמו שזכר, וגם מפני חטאתיו, (לב) החל השם בימיו לקצות בישראל, רצה לומר להכרית, מגזרת (משלי כ"ו ו') מקצה רגלים חמס שותה, ויכם חזאל, רצה לומר שהכה חזאל את ישראל בכל גבול ישראל, ואמר זה גם כן להודיע שכמו שיהוא לקח את נקמת ה' מבית אחאב, ככה חזאל לקחה מישראל, כמו שנאמר לאליהו (מלכים א י"ט:י"ז) והיה הנמלט מחרב חזאל ימית יהוא והנמלט מחרב יהוא ימית אלישע, והשארתי בישראל שבעת אלפים כל הברכים אשר לא כרעו לבעל וכל הפה אשר לא נשק לו:

פרק יא

פסוק א

פרשה שלש עשרה תספר המשכות מלכות יהודה אחרי מות אחזיהו, ושעתליה אמו החזיקה במלכות ותאבד את כל זרע המלוכה, ושנמלט יהואש יונק בחמלת ה' עליו והמליכו אחרי כן יהוידע הכהן הגדול והמית את עתליהו בחרב, ושיהואש חזק את בדק בית ה' ומה שקרה ליהואש עם חזאל מלך ארם, ושמת יהואש בידי עבדיו שהרגוהו. תחלת הפרשה ועתליהו אם אחזיהו ראתה כי מה בנה וגומר, עד בשנת עשרים ושלש ליואש וגומר. והנה שאלתי בפרשה הזאת שש השאלות:

השאלה הראשונה במה שזכר שמשח יהוידע הכהן ובניו את יהואש מלך יהודה, כי הנה הוא היה בן אחזיהו מלך יהודה וכפי הדין (הוריות י"א ע"ב) אין מושחין מלך בן מלך, לפי שמשיחת האב תספיק לכל בניו ויוצאי חלציו והעומדים על כסאו מזרעו, ולא מצאנו שנמשחו שאר מלכי יהודה, ולכן יקשה למה משחו את יהואש? השאלה השנית

במה שזכר שכל כסף הקדשים והשקלים לקחו לחזק את בדק בית ה', ויקשה זה לפי (שקלים ריש פ"ד) שהתמידין היו עושים מהשקלים, ואם היה שהשקלים כלם וכל שאר הכסף המובא בית ה' לקחו לצורך הבנין והוצאתו, ישאר לשאול מאין הקריבו התמידין כל אותה השנה שעשו זה? השאלה השלישית במה שכתו' בכאן אך לא יעשה בית ה' ספות כסף מזמרות מזרקות חצוצרות כל כלי זהב וכלי כסף מן הכסף המובא בית ה', והנה בדברי הימים כתוב הפך זה שנאמר (דברי הימים ב' כ"ד י"ד) ויעשהו כלים לבית ה' כלי שרת וגומר, מורה שנעשו שם כלי בית ה' מאותו הכסף, והסברא תגזור עליו, כי הבית א"א שיעבדו בה מבלי כליה, ואם לא נעשה מכסף הקדשים לא ידענו מאין נעשו הכלים ההם? השאלה הרביעית במה שכ' בכאן מהמלחמה אשר עלה חזאל להלחם בירושלם, כי הנה מה שיספר כאן בזה אינו מסכים למה שזכר בד"ה מהמלחמה ההיא, לפי שכאן כתוב שעלה חזאל, ושם (שם כ"ג) כתוב שעלו חיל ארם ולא המלך. כתוב בכאן שלא נלחמו בירושלם, ושם כתוב וישחיתו את כל שרי העם. כתוב בכאן שהמלך יהואש נתן זהב וכסף הקדשים ואוצרות בית ה' מרצונו אל חזאל ושעלה מעליו, ושם כתוב שהארמיים שללו אותו ושלחו השלל אל המלך דמשק. כתוב בכאן שעלה חזאל מעל מלך יהודה, ושם כתוב שהכו אותו מכות רעות, וראוי שנדע במה תלוי הסתירה הנמצאת בדבר הזה בשני הספורים האלה? השאלה החמשית במה שכתוב בכאן שעבדי יהואש הכו אותו בית מילוא היורד סילא, ובדברי הימים (שם שם כ"ה) כתוב שהרגו אותו על מטתו, ומה שאומר בכאן מורה שהכוהו בהיותו בדרך, ומה שכתוב שם מורה שהיה על מטתו בירושלם:

השאלה הששית למה נהרג יהואש ולמה מרדו בו עבדיו? כי הנה לא עשו זה לקחת ממנו המלוכה אחרי שמיד כשמת הם עצמם המליכו את אמציה בנו, והנה יהואש עשה הישר בעיני השם, ועם היות שאחרי מות יהוידע עשה הרע בעיניו, הנה שאר המלכים הרעו ממנו ולא נתחייבו מיתה קשה ורעה כמותו:

והנני מפרש הפסוקים באופן יותרו השאלות והספקות האלה כלם:

ועתליה אם אחזיה וגומר. אחרי שהשלים הספור ענין בית אחאב וכל מה שעשה יהוא בן נמשי שמלך אחריו, נעתק לספר מה שהיה במלכות יהודה אחרי שמת אחזיהו מלך יהודה בידי יהוא, ואמר שעתליה אמו כיון שראתה בנה אחזיהו מת הרגה כל זרע המלוכה, כדי שלא ישאר איש יושב על כסא דוד והיא היתה המולכת ומנהגת כל הארץ בחזקה. וכבר זכרו חז"ל שהיתה אשה רעה ושזנתה עם איש אחר וילדה לו בנים, כמו שיבוא אחרי זה זכרונם.

פסוק ב

והנה יהושבע בתה אחות אחזיהו חרה אפה וירע בעיניה מה שעשתה אמה, ולכן בחמלתה על זרע אביה ואחיה לקחה את יהואש שהיה ילד יונק שדי מינקתו והוציאתו מתוך בני המלכים ההרוגים מבלי ידיעת עתליה אמה, ותחבא אותו ואת מנקתו בחדר המטות, כמו שיחביאו הדבר הגנוב, וזהו אמרו ותגנוב אותו וגומר ואת מניקתו בחדר המטות, שגנבתם והחביאתם שם. וחדר המטות היה בעזרת הלויים או הכהנים, וחז"ל (שיר רבא דף י"ג ע"א) אמרו שאלה הם התאים, והתחבאה הזאת היתה אז לצורך שעה מפני עתליהו שלא תמיתהו גם כן.

פסוק ג

ולפי שיהושבע היתה אשת יהוידע הכהן הגדול והיתה מפני זה יושבת תמיד במקדש, החביאתו בבית ה' שש שנים, ובשנה השביעית שלח יהוידע הכהן הגדול לאסוף את שרי המאות, שהם הלויים שהיו הממונים על כל הלויים והכהנים. ופירש מי הוא אשר שלח לקרוא אותם לקחת אותם ואמר לכרי ולרצים, כי אותם שלח לקחת את שרי המאות, או יהיה פירושו ששלח שרי המאות לקחת את הכרי ואת הרצים. ואחרי שקראו אותם ובאו בית ה' כרת אתם ברית אמת ובשבועה, כמו שיאמר אחרי זה. ואז הראה יהוידע הכהן אליהם את בן המלך שהיה נחבא שם, וצוה אותם על שמירתו מפחד עתליה שלא תמיתהו, (ה) ולזה אמר הדבר אשר תעשון השלישית מכם באי השבת, דרצה לומר שהשליש מהאנשים שהיו ממונים לשמירת המלך יהיו מבאי השבת, ושני השלישים יהיו מיוצאי השבת כמו שיזכור אחרי זה. וכבר ידעת שמימי דוד ושמואל החוזה היו משמרות קבועות בכהנים ובלויים כפי מה שתקנו אותם, והיה משמר אחד עובד השבוע ויוצא בשבת אחר הקרבת המוספין ונכנס המשמר האחר, ואמר להם יהוידע ששליש אחד מהממונים לשמירת המלך יהיה מהמשמרה הבאה והנכנסת, וזהו אמרו והשלישית מכם באי השבת, לפי שהשאר מהם יהיו עסוקים בעבודת המקדש, ושני השלישים האחרים יהיו מהמשמרה היוצאת שכבר לא היו עובדים והם הנקראים יוצאי השבת. והנה קבע מאלה שני השלישים, לפי שכבר היו פנויים מעבודת המקדש, ואמר שהשלישית שהיו מבאי השבת, רוצה לומר מהמשמרה הנכנסת ביום השבת יהיו שומרים משמרת בית המלך, שלא יכנס שם אדם שיוכל להזיק אל המלך, (ו) והשליש האחר יהיה בשער סור, והוא השער המזרחי שהיו טמאים בלתי יכולים להכנס שם, ולזה היה נקרא שער סור, כטעם (איכה ה' ט"ז) סורו טמא, ובדברי הימים (דברי הימים ב' כ"ג ה') נקרא שער היסוד, לפי שהיה היסוד הראשון מהקדושה. והשליש האחר

בשער אחר הרצים, ונקרא כן לפי שהיו שם רצי המלך, ואמר ושמרתם את משמרת הבית מסח, רוצה לומר שישמרו בפרט את משמרת הבית מהמקום אשר היה פרוץ, שפרצו אותו בני עתליה המרשעת, שהיו לה בנים מאיש אחר והיו פורצים המקדש, והזהירם שישמרו על אותו הפרץ פן יכנס בו אדם להזיק אל המלך, ונקרא מסח, מלשון (דברים כ"ח ס"ב) ונסחת' מעל האדמה, והוא שפרצו והסיחו מהבית אותו מקום, זאת תהיה משמרת השליש האחד שהיה מבאי השבת:

פסוק ז

ואולם שתי הידות שהם שני השלישים הנשארים שיהיו כלם מיוצאי השבת, רצה לומר מהמשמרה היוצאת, זכר שהמה ישמרו בכלל בית השם אל המלך, כלומר בעבור המלך שלא יבואו אויביו שם להרגו.

פסוק ח

וצוה לכלם שלא יסור איש מעל עבודתו וממשאו אבל כלם יקיפו על המלך סביב איש וכלי מלחמתו בידו, וכל אשר יבא אל השדרות, רצה לומר כל איש זר אשר יבא ויכנס אל הסדרים והמערכות שהיו מסדרים שומרי המלך שלא ברשותם יומת, כדי שישמר המלך תכלית השמירה, והשומרים האלה יהיו תמיד עם המלך בצאתו ובבואו. והנה לא הטריח יהוידע שאר המשמרות לעבודת המלך, לפי שהיה די באלו, ולא חלק איזה חלק יהיה כאן ולא איזה יהיה כאן, אלא שיחלקו באי השבת עם יוצאי השבת לשלשה חלקים, ויהיו באותם שלשה מקומות לשמור הנכנסים והיוצאים. (ט-י) והנה נתקיים הסדור אשר נתן יהוידע ויעשו שרי המאות כדברו, ויקחו איש את אנשיו שהיה ממונה עליהם, אם באי השבת ואם יוצאי השבת, ויתן להם הכהן הגדול את החניתים ואת השליטים, שהם בדמות מגינים שהיו בבית ה', (יא) וגם כן היו עומדים הרצים איש וכליו בידו להלחם מכתף הבית הימנית עד כתף הבית השמאלית, באופן שהיה נשמר כל הבית:

פסוק יב

וכאשר סדר כל זה הכהן הגדול אז הוציא את בן המלך ויתן נזר המלכות על ראשו ואת העדות, והנזר הוא הכתר שהיו מכתירים בו מלכי יהודה, והעדות הוא ספר התורה שנתן אצלו שנקרא עדות, להודיע שיקרא בו כל ימי חייו והיתה עמו כמו שנזכר בתורה (דברים י"ז י"ט), ובזה האופן המליכוהו ומשחו אותו שם יהוידע ובניו. ואחרים פירשו את העדות שהיו בגדי מלכות ודברים יפים מאבנים טובות שהם עדי המלכים, ומה שפירשתי ראשונה הוא היותר נכון. והנה משחו את יהואש בהיות שכפי הדין (הוריות

י"א ע"ב) לא היו מושחין מלך בן מלך, שמשיחת האב תספיק לכל באי חלציו ויושבים על כסאו, לפי שמקום שיש מחלוקת היה מהדין שימשחו המלך, לפי שבאותה משיחה היה המלכות מתקיים בנמשח ומתחזק עמו, ולכן מפני מחלוקת עתליהו הוצרכו למשוח את יהואש, והותרה בזה השאלה הראשונה:

פסוק יג

והנה ספר הכתוב שעתליהו שמעה את קול הרצין העם, ר"ל קול הרצים וקול העם שהיו כלם מריעים ואומרים יחי המלך, ותבוא בית השם לדעת מה זה ועל מה זה, (יד) וכאשר ראתה את המלך עומד על העמוד, רצה לומר שהיה עומד אצל העמוד כמשפט המלכים, או שהיה יושב במקום הראוי לשבת המלך, וכמו שנאמר בדברי הימים (דברי הימים ב' כ"ג י"ג) על עמדו, רצה לומר על מקום עמידתו, והיו השרים והעם סביבו, קרעה בגדיה ותקרא קשר קשר שהיו כלם מתקשרים נגדה, (טו) והכהן הגדול צוה את שרי המאות שיוציאו אותה אל מבית לשדרות ויהרגוה שם, ומי שיבא אחריה לעזרה להצילה ימיתו גם כן, ואמרו מבית לשדרות, רצה לומר שיוציאו אותה מבית ה' ותצא דרך מקום הסדרים והמערכות שהיו לשומרים כדי שלא יהרגוה בבית השם.

פסוק טז

והנה היא בחרה לצאת דרך מבוא הסוסים אל בית המלך והניחוה לצאת באותו דרך ושם הרגו אותה:

פסוק יז

ויכרת יהוידע וגומר. זכר הכתוב שיהוידע כאשר המליך את יהואש כרת ברית בין ה' ובין המלך ובין העם, אם בין ה' ובין העם והמלך שיהיה המלך והעם לייי' וילכו אחריו ולא ילכו אחרי הבעלי', וגם כן בין המלך ובין העם שישמרו אותו ויעבדוהו, והוא יחמול עליהם וישים נפשו בכפו על שמירתם.

פסוק יח

ומיד באו העם את בית הבעל ויתצו את מזבחותיו ואת כהן הבעל שהיה נקרא מתן הרגו לפני המזבחות, ואחרי כן שם יהוידע הכהן הגדול פקודות על בית ה', רוצה לומר שהכין המשמרות שהיו שם מתוקנות מתחלה והושיבם בסדר ראוי עתה, כי מפני שהיו בני יהודה עובדים לבעל, המלכים אשר היו להם לא חששו לזה, ולכן לא נשאר דבר על מכונו בבית ה', וכן נאמר בדברי הימים (שם י"ח) וישם יהוידע פקדות בית ה' ביד הכהנים הלויים אשר חלק דוד על בית ה' וגומר:

פסוק יט
ועם זה הביאו בכבוד גדול ובשמחה רבה את יהואש מבית ה' אל בית המלך והושיבוהו שם על כסא המלכים, (כ) ובזה שמח העם מאד ושקטה העיר, לפי שעתליה מתה, כי אם היתה בחיים לא היתה העיר בהשקט, כי תמיד היתה מסכסכת ומבקשת דברי ריבות:

פרק יב

פסוק א
(א-ב) והנה היה יהואש בן שבע שנים במלכו וארבעים שנה מלך בירושלים, והיה שם אמו צביה מבאר שבע, והיתה אשה טובה במעשיה ואליה נטה יהואש, (ג) כי עשה הישר בעיני ה' כל ימיו, אבל הסבה היותר עצמית בצדקתו וישרו היה הרב שלמדו שהיה יהוידע הכהן, ולכן התמיד בצדקתו בעוד שהורה אותו ולמדו יהוידע הכהן, והתנה בזה אשר הורהו יהוידע הכהן, לפי שאחרי מות יהוידע עשה יהואש הרע בעיני ה' כמו שנזכר בדברי הימים. וידמה שיחזור כנוי כל ימיו ליהוידע, וכן כתוב בדברי הימים כל ימי יהוידע הכהן כי בימיו של יהוידע מפני טוב למודו היה יהואש טוב וישר, (ד) עם היות שהבמות לא סרו ותמיד היו העם מזבחים בבמות אבל לשם ה'. ולפי שראה יהואש שהיה בית ה' פרוץ (לא מפני אורך הזמן אשר נבנה, כי מעת שבנאו שלמה עד שבדקו יואש היו קנ"ה שנה, כמו שנזכר בסדר עולם, (פרק י"ח) כי אם לרוע המלכים שהיו לפניו ולרשעת עתליה ובניה) (ה) דבר עם הכהנים שיאספו כל כסף הקדשים בכלל, והכריז על השקלים שיביאו אותם, כמו שנזכר בדברי הימים (דברי הימים ב' כ"ד ט') ויתנו קול ביהודה ובירושלם להביא בית ה' משאת משה עבד האלקים וגומר, ומשאת משה הוא כסף השקלים שצוה עליו בפרשת כי תשא, (שמות ל' י"ב) ולהיות המצוה באותה פרשה נקראת משאת. ושלשה כספים זכר הנה, האחת כסף עובר, והוא מחצית השקל, כמו שאמר (שם שם י"ג) זה יתנו כל העובר על הפקודים, והשני איש כסף נפשות ערכו, והם הערכים כאדם האומר ערכי עלי או ערך פלוני עלי, והג' כל כסף אשר יעלה על לב איש, והם הנדרים והנדבות ומכללם ההקדשות.

פסוק ו
וצוה שכל זה יקחו להם הכהנים איש מאת מכרו ומיודעו, והם יתחייבו לחזק את בדק הבית לכל דבר אשר ימצא שם בדק, רצה לומר שיצטרך אליו בדק ותקון. ומה ששאלתי אם כל כסף השקלים ושאר המתנות היו לבדק הבית, מאין היו להם התמידים שהיו לוקחים אותם בכל שנה מתרומת השקלים, כתב ה"ר דוד קמחי שהשנים אשר מלכה

עתליהו נתרשלו בני יהודה מתת השקלים והתרומות בבית ה' היו עובדים הבעלים ולא לבית ה', וכאשר יהואש העביר קול בכל יהודה וירושלם להביא משאת ה', הירא את דבר ה' הביאו שמה מה שהיו מחוייבים מהשנים שעברו, וממנו לקחו אותה שנה לעשות התמידים. ולי נראה שלא ייחדו לבנין ולבדק הבית כי אם הכסף המובא, וכאשר ידעו ישראל שזה כלו היה מוקצה לחזק את בדק הבית, היו מנדבים כבשים בני שנה להקריב תמידיהם, או היו נותנים מעות לשיקנו אותם, באופן שהיו נקרבים התמידים והיו משל צבור, כי המנדב היה נותן אותו בעד הצבור, כי בהיותם יודעים צורך הכסף היו מנדבים נדבות יספיקו להקרבת התמידים, והותרה בזה השאלה השניה:

פסוק ז

ויהי בשנת עשרים וגומר. ספר הכתוב שיהואש המלך ראה שעברו שנים רבות אחרי שהסכים עם הכהנים שיקחו כסף הקדשים לעצמם ושהם יחזקו את בדק הבית, שלא היו מחזקים דבר והיו לוקחים הכסף, (ח) לכן האשימם מדוע אינכם מחזקים את בדק הבית, ונראה שהכהנים היו שומרים הכסף בידיהם עד שיהיה רב מספיק לכל הבנין, כדי שאחרי כן יעשו אותו כראוי, והמלך חשד אותם שהיו לוקחים הכסף לעצמם, ולכן אמר אל תקחו כסף מאת מכריכם, אלא שמיד שיבוא לידיהם יתנו אותו לבדק הבית.

פסוק ט

ויאותו הכהנים ויישר בעיניהם לבלתי קחת הכסף מאת מכריהם, כדי שלא יהיו הם מחוייבים לחזק את בדק הבית, (י) ולהסיר הספק לקח הכהן הגדול ארון אחד ונתנו במבוא הבית מצד הימין ויקב חור בדלתו, באופן שהכהנים שומרי הסף והם שומרי כלי המקדש כלם ישליכו שם הכסף המובא בית השם מדרך אותו החור ולא יוכלו להוציא ממנו דבר בזולת פתיחת פי הארון, (יא) וכאשר היו רואים הכהנים שהיה כסף רב בארון, היה עולה סופר המלך והכהן הגדול והיו מונים הכסף ומשימים אותו בצרורות ושקים, כל צרור ושק במספר ידוע, ומשיבים הארון למקומו כמו שנזכר בד"ה (דה"ב כ"ד י"א), (יב) והיו נותנים הכסף המתוכן, ר"ל הנמנה, שהוא מגזרת (שמות ה' ה') מתכונת הלבנים, ע"י הממונים על עושי המלאכה לבית ה', והם יוציאו אותו לחרשי העץ, והם האומנים שהיו כורתים העצים בתמונה אשר ירצו, ולבונים בנין האבנים העושים בהיכל ובדביר לבית השם, (יג) ולגודרים, והם עושים הקירות והגדר לחצר הגדולה והעזרה, ולחוצבי האבן, שהם אשר היו חוצבים האבנים במחצב, ואף על פי שהיו שוכרים חרשי עץ וחוצבי אבן, הנה היו צריכים עוד לקנות עצי ברותים ואבנים נחצבים, וזהו ולקנות עצים ואבני מחצב:

פסוק יד
והודיע הכתוב שמהכסף הזה שהיו נותנים בארון לא יעשו בבית ה' ספות כסף, שהם הכלים המיוחדים לקבל הדם או יין הנסכים ומה שידמה להם, מזמרות, שהם כלי זמר, ומזרקות, שהם הכלים אשר ישתמשו בהם לקבול, הנקראים בלע"ז באצ"ינש, וחצוצרות, שהיו במקדש של כסף, וכל שאר כלי כסף וכלי זהב שהיו בבית השם לא עשו אותם מזה הכסף שהיו נותנים בארון, (טו) לפי שלבדק הבית בלבד היו נותנים אותו לחזק את בית ה'. ואמנם הכלים האלה ממה נעשו, נראה לי שהמלך והשרים התנדבו אותם, אמנם בדברי הימים כתוב (דברי הימים ב' כ"ד י"ד) ויעשהו כלים לבית השם כלי שרת. וחכמינו ז"ל הקשו (כתובות פי"ג דף ק"ו ע"ב) אלו הפסוקים מפה ומפה, ותרצו כאן שגבו והותירו, כאן שגבו ולא הותירו, ר"ל שמה שנאמר כאן אך לא יעשה בית ה' ספות כסף וגו', היה בתחלת הבנין, לפי שהיו נותנים הכל למלאכת הבנין, כמו שאמר כי לעושי המלאכה יתנוהו, ומה שנאמר שם, הוא שאחרי שהשלימו הבנין מאשר נותר מהכסף עשו הכלים ההם, וזה שנאמר שם ובכלותם הביאו לפני המלך ויהודע וגו', כי לא עשו זה בתחלה כי אם אחרי כלות המלאכה, והותרה בזה השאלה השלישית:

פסוק טז
ואמר שלא יחשבו את האנשים אשר יתנו את הכסף על ידם לתת לעושי המלאכה, רצה לומר שלא היו עושים עמהם חשבון לדעת אם נתנו כל הכסף הניתן או היה הנשאר בידם ממנו, כי הם היו עושים אומנותם באמונה ולא היו חושדים את הכשרים, כי כאשר מנו אותם ידעו כי היו אנשי אמונה, ולכן לא היה צריך לחשוב ולעשות עמהם חשבונות כי אם להסמך על מעשיהם הטובים.

פסוק יז
ולפי שאמר למעלה שכל הכסף המובא בית ה' היה לבנין הזה, הודיענו הכתוב שכסף אשם וכסף חטאות, והם כמו שפירשו חז"ל (תמורה סוף פ"ד) המפריש מעות לחטאו או לאשמו, וקנו הבהמות לחטאת ולאשם והותיר מן המעות, הנה אותו המותר לא היה מיוחד לבנין בית השם ולא היו נותנים אותו בארון, אבל היה לכהנים והם לוקחים ממנו עולות, והיה הבשר כלו כליל להשם והעור לכהנים:

פסוק יח
אז יעלה חזאל וגומר. בדברי הימים כתוב (דברי הימים ב' כ"ד ט"ו וכו') שמת יהוידע הכהן בן מאה ושלשים שנה ויקברוהו בעיר דוד עם המלכים כי עשה טובה בישראל ועם האלקים וביתו, ושאחרי מותו יואש המלך שמע אל שרי יהודה ויעזבו את בית

השם אלקי אבותיהם ויעבדו את האשרים ואת העצבים ויהי קצף על יהודה וירושלם באשמתם זאת, וששלח השם יתברך בהם נביאים להשיבם אל ה' ויעידו בם ולא האזינו, ורוח לבשה את זכריה בן יהוידע הכהן ויעמד מעל לעם ויאמר להם כה אמר האלקים למה אתם עוברים את מצות ה' ולא תצליחו כי עזבתם את השם ויעזוב אתכם, ויקשרו עליו וירגמוהו אבן במצות המלך בחצר בית ה', ולא זכר יהואש המלך החסד אשר עשה יהוידע אביו עמו ויהרוג את בנו ובמותו אמר ירא ה' וידרוש. וספר שם שאחרי שעשו בני יהודה והמלך יהואש את הדבר הרע הזה, לתקופת השנה עלה חיל ארם על יהודה וירושלם וישחיתו את כל שרי העם וכל שללם שלחו דמשק, כי אנשי מצער היו חיל ארם הבאים שמה וה' נתן בידם חיל לרוב מאד מבני יהודה כי עזבו את ה' אלקיהם, ואת יהואש עשו שפטים ועזבו אותו בחליים רבים וגומר. ומה שנאמר בכאן מהמלחמה הזאת אשר עלה חזאל לעשות ביהודה לא תסכים עם מה שכתוב שם בדברי הימים, ולכן נראה לי ששתי מלחמות היו, וכאן בספר מלכים זכר הראשונה, וזהו אמרו אז יעלה חזאל, רצה לומר אז כשעשו הרע בעיני ה' עלה חזאל על גת וילכדה, שהיא היתה למלכי יהודה כי דוד לקחה מיד פלשתים, וישם חזאל את פניו לעלות על ירושלם למלחמה, (יט) ויהואש ביראתו ממנו לקח את כל הקדשים אשר הקדישו אבותיו ואשר הקדיש הוא עצמו ואת כל הזהב הנמצא בית ה' וישלחם אל חזאל ויעל מעליו, ולתקופת השנה מהמלחמה הזאת הרגו את זכריה בחצר בית ה' במצות המלך, והיתה אחריו המלחמה השנית שנזכר בדברי הימים, ונראה שבמלחמה השנית שנזכר שמה לא עלה חזאל אבל חילו עלה על ירושלם והיו מתי מספר ונפלו בני יהודה לפניהם, ואז השחיתו כל שרי העם וכל שללם שלחו אל המלך דמשק, ואז הכו את יהואש במלחמה ונשאר עם חלאים רעים ונאמנים, (כא) ויתקשרו עליו עבדיו ויכוהו במקום אחד שהיה נקרא בית מלוא, שהוא בדרך היורד סלא, שהוא מקום אחר. והנה בדברי הימים כתוב ויהרגוהו על מטתו, והוא סתירה למה שאמר בכאן שהרגו אותו בדרך, אבל אמתת הענין הוא שהארמיים הכו אותו והיה שוכב על מטתו מהמכות ההם, והיתה שכיבתו במטה במקום אחד שנקרא בית מלוא, ולפי שהיה שם בית מלוא אחר זולת זה, רשם הכתוב שהיה בית מלוא זה הוא היורד אל סילא, ושם היה מושכב על מטתו אשר הרגוהו עליה, והותרו בזה השאלות רביעית וחמשית:

פסוק כב

ונזכר כאן שנקבר עם אבותיו בעיר דוד, ובדברי הימים כתוב ולא קברוהו בקברות המלכים, לפי שעיר דוד היא ציון ושם היו נקברים המלכים כלם, אבל המלך דוד ושלמה

בנו נקברו במערה אחת שנקראה קבורת המלכים, ולא נקבר יהואש שמה כי לא נתכבד במותו כמו שהיה בחייו, אולי כי מאת העם היה שלא כבדוהו לפי שראו שבשלו היה הרעה אליהם. ואמנם למה נהרג המלך יהואש ע"י עבדיו ולא ירד אל אבותיו בשלום, ולמה לא עשו לו כבוד במותו, הנה זה עם היות שלא נכשל בעבודה זרה, שהוא תמיד נטה אחרי ה', הנה נכשל בעוון רציחת זכריהו הנביא אשר נהרג בחצר בית ה' במצותו, ולא זכר החסד שעשה עמו יהוידע הכהן אביו, ולפי שהוא אמר במותו ירא העם וידרוש, דרש את דמו ממנו שצוה על הכאתו, ואח"כ דרש אותו מיד בני יהודה, כשבא (גטין נ"ז ע"ב) שר הטבחים אל בית ה' ויהרוג את הכהנים, והיה דם זכריה הולך וסוער ורותח למעלה כים נגרש עד אשר שר הטבחים צוה לשחוט עליו דמים רבים ודם כהני ה' עד בלי די, ומיתתו היתה אחת מהסיבות שהביאו לחרבן בית קדשנו ותפארתנו כמו שיבא אחרי זה, ולכן נאמר בדברי הימים התקשרו עליו עבדיו בדמי בני יהוידע הכהן, כי עבדיו קנאו קנאה גדולה על זה, ואולי ראו שבאותו עון היה לשמצה בקמיהם ולכן הרגוהו, לא לקחת את מלכותו כי הנה מיד המליכו תחתיו אמציה בנו, כי אם לנקום נקמת זכריה והמתים בעונו במלחמת בני ארם כמו שנזכר, ועל כיוצא בזה אמרה תורה (במדבר ל"ה ל"ב) ולארץ לא יכופר בדם אשר שופך בה כי אם בדם שופכו, ועל זה היה מקונן ירמיהו (איכה ב' כ') אם יהרג במקדש השם כהן ונביא, שהוא זכריה שהיה כהן והיה נביא להשם. והנה כתב שמות עבדיו שהרגו את יהואש ושמות אמותיהם, כי אמרו שמעת ושומר, הם שמות אמותיהם, וכן נאמר בדברי הימים בן שמעת העמונית ובן שמרית המואבית, ואמרו בדרש (רש"י מביאו מספרי) למה פירש שם אמותם? ללמדך שנפרע בו הקב"ה על ידי אנשים כיוצא בו, אמר יבא עמוני ומואבי כפויי טובה שכפו בטובתן של אברהם אבינו שעשה ללוט שנלחם עם המלכים להצילו, והם שכרו את בלעם לקלל בניו, ויפרעו מיואש שכפה בטובתו של יהוידע הכהן והרג זכרי' בנו. העירו בדבריה' אלה שהית' מיתת יהואש על ידי עבדיו מדה כנגד מדה. ואני אעיר על צדדי המדה. יהואש חלל את בית ה' וצוה להרוג את זכריה כהן ונביא בבית האלקים, ועבדיו גם כן חללו בית מלכותו ובחדר משכבו הרגו אותו. יהואש הטיל מעצמו עול מלכות שמים, ועבדיו הטילו מעצמם עול מלכותו. יהואש לא זכר החסד שעשה עמו יהוידע והרג בנו, ועבדיו לא זכרו החסד אשר עשה עמהם מלכם והרגוהו. יהואש לא חשש להיותו כהן בן נביא, ועבדיו לא חששו שהיה יואש מלך בן מלך. הנה אם כן היתה מיתת יהואש נענש על חטאיו במיתת זכריה כהן ונביא. ואמנם למה לא זכר הנביא ירמיה כאן בספר מלכים חטאת יהואש ועבדו ע"ז בסוף ימיו והריגת זכריה הנביא בבית ה' והעונש אשר נענש

המלך ובני יהודה עליו מיד על ידי הארמים כמו שנזכר בדברי הימים, הוא באמת דבר מתמיה מאד, כי ראוי היה הספור הזה להיות בכתובים על ספר בתוך ענייני המלכים ומעשיהם, אבל אני כבר כתבתי בהקדמת זה הספר (דף ק"ץ ע"ב וע"ג), שלא היה כוונת הנביא לספר כל ספורי המלכים מהצלחותיהם או צרותיהם בכלל, כי כבר היה זה בספרי דברי הימים, אבל כוון לבד להגיד הסתעפות המלכים והמשכותם זה מזה ושנות מלכותם כדי לעמוד מהם על ימות עולם שנות דור ודור, ולהיות זאת כוונתו העצמית, נסתפק בזכרון ראשי דברים מספורי המלכים ואת היתר ימצא כתוב בספריהם, והנה ביהואש אמר ויעש יהואש הישר בעיני ה' כל ימיו אשר הורהו יהוידע, ובזה העיר על שאחרי מות יהוידע לא עשה הישר בעיני ה' ויעבוד את הבעלים, אמר גם כן אז יעלה חזאל אל מלך ארם וגומר, ובזה העיר על המלחמות, ולפי שקצר בספוריו אמר ויתר דברי יהואש וכל אשר עשה הלא הם כתובים וגומר. והנה עזרא ראה שארכו הימים ואבדו הספרים, וכדי שלא ישתכחו הדברים כתב הדברים הרשומים אשר ראה אותם הכרחיים להבנת מה שכתב הנביא כאן בספר מלכים, וכאלו ספר דברי הימים אשר עשה עזרא הוא פירוש וביאור ענייני ספר מלכים. והכלל היוצא מכל הספור הזה הוא, שה"י מדד עם יואש מדה כנגד מדה, וכבר הודיענו הכתוב שמחסדי השם יתברך הוא היותו מודד מדה כנגד מדה, כדי שבני אדם יכירו וידעו היותו משגיח בעולם וכמאמר המשורר (תלים ס"ב י"ג) ולך ה' חסד כי אתה תשלם לאיש כמעשהו:

פרק יג

פסוק א

פרשת ארבע עשרה תספר ארבעת המלכים אשר מלכו בישראל יוצא חלצי יהוא בן נמשי, כאשר יעדו יתברך בני רבעים ישבו לך על כסא ישראל, והם יהואחז בנו ויואש בן יהואחז וירבעם בן יואש, שבימיו מת אלישע, וזכריהו בן ירבעם, ותספר בזה המלכים שמלכו ביהודה בימיהם, וגם כן המלחמה שהיה בין אמציה מלך יהודה ובין יהואש בן יהואחז בן יהוא מלך ישראל. תחלת הפרשה בשנת עשרים ושלש ליואש בן אחזיהו וגומר עד שלום בן יבש מלך וגומר. והנה שאלתי בפרשה הזאת שש השאלות:

השאלה הראשונה במה שאמר בשנת עשרים ושלש שנה ליואש בן אחזיהו מלך יהודה מלך יהואחז בן יהוא על ישראל, וזה כי כבר נכתב למעלה שבשנת שבע ליהוא מלך יהואש, ויהוא מלך עשרים ושמנה שנים, הנה אם כן בשנת עשרים ואחת שנה ליהואש מלך יהודה מת יהוא ומלך בנו יהואחז, לא בשנת עשרים ושלש כמו שאמר כאן:

השאלה השנית במה שאמר כאן בשנת שלשים ושבע שנה ליואש מלך יהודה מלך יהואש בן יהואחז על ישראל, ואם היה שיהואחז מלך יהודה מלך בשנת שלשים ושלש למלכות יהואש מלך יהודה וימלוך שבע עשרה שנה, אם כן בשנת הארבעים ליהואש מלך יהודה מלך יהואש בן יהואחז מלך ישראל לא בשנת שלשים ושבע:

השאלה השלישית במה שאמר בכאן ויתר דברי יואש וכל אשר עשה וגומר וישכב יואש עם אבותיו וגומר, ויקשה זה מאד מפנים. האחד שאיך השלים ספור יהואש וספר ממלכות ירבעם בנו ואחרי זה יספר כל עניני יואש ומלחמותיו? והיה ראוי שיגיד כל זה קודם ספור מיתתו וקבורתו. השני מאשר בא כל זה כאן בכפל, כי הנה אחרי זה כשהשלים מלחמת יהואש עם אמציה מלך יהודה באו הפסוקים האלה מלה במלה, ויתר דברי יהואש וגומר וישכב יהואש עם אבותיו וגומר. השלישי איך יאמר ויתר דברי יהואש וגבורותיו ואשר נלחם עם אמציה מלך יהודה הלא הם כתובים על ספר דברי הימים וגומר? והנה זאת המלחמה כתובה בכאן, ולמה יאמר הלא הם כתובים על ספר דברי הימים? השאלה הרביעית בענין החצים אשר צוה אלישע ליואש מלך ישראל שיורה לתשועתו בארם, כי אם היה רצון השם לחמול על עמו בזכות האבות ושלא יכלו בידי ארם, מה צורך היה בענין החצים כי אם להודיע שיתן את ארם בידיו כמו שעשה במלחמות אחרות שעשו מלכי ישראל עם ארם ואדום ומואב? ולמה התקצף איש האלהים על מלך ישראל שלא ירה כי אם שלש פעמים? והיה ראוי שיצוהו ירה עוד, כי לא היה תלוי הדבר במנין החצים אשר ירה מעצמו כי אם בגזרת האלקים ורצונו ועל החצים אשר יורה במצות הנביא:

השאלה החמשית בנס אשר עשו עצמות אלישע אחרי מותו שהחיה את המת שנקבר אצלו, וזה כי הנה הנביאים יפעלו הנסים והנפלאות בהדבקותם בו יתברך, כי אז יגזרו אומר ויקם להם, ואחרי שבמותם נפסק אותו דבקות איך יהיה אפשר שבזולת דבקות יעשו העצמות היבשות נס תחיית המתים כזה? הלא ראית שכאשר אליהו ואלישע בחייהם הוצרכו להחיות את המת הרבו בתפלותיהם ועשו מעשים רשומים בהשתטחם עליהם כמו שנזכר בספוריהם, ואיך מזולת כל זה יעשו עצמותיו אותו הנס עצמו? כל שכן שהיה הנס לבלתי תכלית, כי מה היה המונע שישכבו עצמות הנביא עם עצמות איש אחר? כי אם היות שיתחלפו בקדושותיהם ונבואותיהם כל זה הוא מצד נפשם, אבל מצד גופם יחד על עפר ישכבו ורמה תכסה עליהם:

השאלה הששית אם היה אמציהו בן יהואש מלך יהודה ירא אלקים וסר מרע ויהואש בן יהואחז מלך ישראל היה עובד עבודה זרה, וכמו שאמר ויעש הרע בעיני ה', למה אם

כן היה מענשו של אמציהו שנפל ביד יואש מלך ישראל וינגף יהודה לפניו, ותפש את אמציהו ויביאהו ירושלם שבוי ותפוס ויפרוץ חומת ירושלם ויקח כל הכסף וכל הזהב אשר מצא בבית ה' ובבית המלך? והנה ביואש כתוב ויעש הרע בעיני ה' ובאמציהו ויעש הישר בעיני ה'.

והנני מפרש פסוקי הפרשה באופן יותרו השאלות והספקות האלה כלם:

בשנת עשרים ושלש וגומר אחרי שספר הכתוב שמת יהוא בן נמשי ומה שיעדו השם יתברך שבני רבעים ישבו לו על כסא ישראל, יזכור איך נתקיים זה, ואמר שמלך יהואחז בנו על ישראל שבע עשרה שנה, ושהיתה המלכתו בשנת עשרים ושלש למלכות יהואש בן אחזיהו מלך יהודה. וכבר יקשה על זה מה ששאלתי, שהרי בשנת שבע ליהוא מלך יהואש, ויהוא מלך עשרים ושמונה שנה, הנה אם כן בשנת עשרים ואחת ליהואש מת יהוא ומלך יהואחז בנו, ואיך אמר כאן בשנת עשרים ושלשה? אבל תשובת זה כבר התבאר ממה שכתבתי למעלה, והוא שהיו שתי שנים מאלה מקוטעות, כי מה שאמר בשנת שבע ליהוא מלך יהואש הוא בתחלת שבע, ומה שאמר כאן בשנת עשרים ושלש הוא גם כן בתחלת אותו שנה, ולכן מנה אותם עשרים ושלש שהיו עשרים ואחת שלמים, והותרה בזה השאלה הראשונה אשר שאלתי:

פסוק ב

וזכר הכתוב שהמלך יהואחז הלך אחרי חטאת ירבעם בקיימו את העגלים בביתאל ובדן שבהם החטיא את ישראל, (ג) ושנתנם השם ביד חזאל וביד הדד בנו של חזאל.

פסוק ד

האמנם יהואחז עשה תשובה ויחל את פני השם וישמע אליו כי ראה את לחץ ישראל שהיה ארם לוחץ אותם, ויחמול על עמו כדי שלא יכלה על ידי ארם, (ה) ויתן להם מושיע, והוא יהואש בן יהואחז כמו שיזכור אחרי זה. ועם היות שאמר בכאן ויצאו מתחת יד ארם וישבו בני ישראל באהליהם, הנה לא היה זה בימים שמלך יהואחז, כי כל ימיו לחץ אותם כמו שיזכור, כי אם בימי יהואש בנו היה כמו שיתבאר, (ו) ונזכר בזה המקום להודיע שיהואחז חלה את פני ה' ושהשם יתברך לא נעתר אליו לצדקתו, כי הוא ועמו לא סרו מחטאת בית ירבעם, וגם האשרה היתה עומדת בשמרון שלא בערה יהוא מן הארץ כי אם הבעלים, ועם כל זאת בעבור שהיה ארם לוחץ לישראל, גזרה חכמתו יתברך בימי יהואחז לתת לו בן יושב על כסאו שיושיע את ישראל מידי ארם.

פסוק ז
וכדי שלא יתפאר ישראל שבחרבם ירשו ארץ וזרועם הושיעה להם מארם, גזר יתברך שלא ישארו למלך ישראל כי אם חמשים פרשים ועשרה רכב ועשרת אלפים רגלי, כי אבדם מלך ארם ויתנם כעפר לדוש:

פסוק י
וספר שאחרי זה בשנת שלשים ושבע ליואש מלך יהודה מת יהואחז מלך ישראל וימלוך בנו יואש תחתיו, וכבר יקשה בזה גם כן שאם היה כמו שנאמר למעלה שבשנת כ"ג ליואש בן אחזיהו מלך יהודה מלך אחזיהו בן יהוא והיה ימי מלכותו שבע עשרה שנה, הנה אם כן כשמלך יהואש בנו היה בשנת הארבעים ליהואש מלך יהודה, ואיך אמר כאן אם כן בשנת שלשים ושבע? ואף שנאמר שמלך יהואחז בתחלת שלשים ושלש שנה כמו שנזכר, היה ראוי אם כן שיהיה המלכת יהואש בן יהואחז בשנת ל"ט למלכות יהואש מלך יהודה, והיא השאלה השנית. אבל תשובת זה היא, שיהואחז מלך שבע עשרה שנה מקוטעין, ולכן היה המלכת יהואש בנו אחרי עבור ליואש מלך יהודה שלשים ושבע שנים שהיו לו שלמים, והיה זה אם כן בהתחלת שנת ל"ח. ואפשר לומר עוד בתשובת זה שמה שאמר למעלה במלכות יהואחז שהקים השם לו מושיע, שהוא יהואש בנו, אפשר שמלך בחיי אביו יהואחז שתי שנים, כי אחר שחל את פני ה' אלקיו ושמע ה' תפלתו מיד החלה התשועה אבל היתה על ידי בנו, ואולי שעל ידי מצות נביא המליכו בחייו, שאמר לו שתהיה התשועה על ידו, ומפני זה ספר בימי יהואחז ויתן השם לישראל מושיע ויצאו מתחת יד ארם, לפי שבימי יהואחז היה זה על ידי בנו שהמליך אותו בחייו, ועם זה נתישב היות המלכת יהואש בן יהואחז בשנת ל"ז, והותרה בזה השאלה השנית:

פסוק יב
ואמנם למה זכר בזה המקום סוף מלכות יואש והמלכת ירבעם בנו, עם היות שכתב אחרי זה ענייניו ומלחמותיו כלם, ולמה נשנו הדברים האלה ונכפלו, כי אחרי זה יזכור פעם אחרת סוף מלכותו ומיתתו ומלכות בנו בלשון אשר נזכר בכאן עצמו, והיא השאלה השלישית אשר שאלתי בפרשה, הנה הוקשה אצלי מאד התרתה. והרלב"ג לא התעורר אליה כלל. והרד"ק הרגיש בה הרגש חלוש, ואמר שירבעם מלך בחיי יואש אביו, אולי שהרגיש בבניו שהיה מגמתם לחלוק עליו במלכות, ולכן המליכו בחייו ושהיה זה שנה אחת, ולכן אמר כאן וירבעם ישב על כסאו ולא אמר וימלוך ירבעם תחתיו כמו שאומר למטה בספורו ובשאר המלכים כלם, ושהוא דעת בעל סדר עולם (פרק י"ט). אבל זה אפילו שנודה שכן היה כמו שאמרו, אינו ממה שיתיר הקושיא, לא בהגדת הדבר בזולת

מקומו ולא בהכפל הזר אשר בא בכתובים האלה. ומה שיכולתי דבר בענין הזה הוא, שכותב הספר ראה לזכור עניני יואש וספוריו בקצרה, אם מה שנלחם בארם, בהסמכו על מה שאמר למעלה בספורי אביו ויתן ה' לישראל מושיע ויצאו מתחת יד ארם וישבו בני ישראל באהליהם כתמול שלשום, שהיה יואש המושיע אותם, ואם מה שנלחם באמציה מלך יהודה ממה שאמר כאן בכלל, ויתר דברי יואש וכל אשר עשה וגבורתו אשר נלחם עם אמציה מלך יהודה וגומר, (יג) ולכן חתם ספורו באמרו וישכב יואש עם אבותיו וירבעם ישב על כסאו, רוצה לומר אחרי מותו, ויקבר בשמרון עם מלכי ישראל, (יד) ולפי שנעתק מזה לספר (י) בשנת שלשים ושבע ליואש לפמ"ש בפסוק א' שבשנת עשרים ושלש ליואש בן אחזיה מלך יהואחז בן יהוא שבע עשרה שנה א"כ כלו הארבעים ליואש, ומוכרח שיהואש מלך על ישראל שתי שנים בחיי אחזיה אביו שעז"א ויתן ה' לישראל מושיע, ועז"א (בס' י"ד) שבשנת שתים ליואש מלך אמציה, נמצא שמ"ש כאן ספור של יואש (שהוא כפול (בס' י"ד פ' ט"ו ט"ז) ששם מקומו, כי ספר מעשה יואש ועניניו) לא בא לגופו רק לפרש מיתת הנביא אלישע ומה שעשה, אם בשעת מותו ואם לאחר מותו. הוצרך לזכור ספור יואש שהלך אל אלישע כשחלה את חליו אשר מת בו, ושבכה על פניו ויאמר אבי אבי רכב ישראל ופרשיו, שהיה אלישע רבו ואביו ומנהיגו, שכל זה יובן משם אבי, ושהוא היה חוזק ישראל ופרשיו להצילם בעצתו ובתפלתו מידי האויבים.

פסוק טו

(טו-טז) וספר שהנביא התפעל מדבריו ורחם וחמל עליו, וצוהו שיקח קשת וחצים ושהרכיב המלך ידו על הקשת והנביא סמך ידו על ידיו להשפיע על ידיו, כדי שיצליחו במלחמותיו ויהיו ידיו רב לו, (יז) וצוהו שיפתח החלון קדמה, לפי שארם היה למזרחו של ארץ ישראל, כמו שאמר (ישעי' ט' י"ב) ארם מקדם, כאלו העירו בפתיחת החלון שהוא יתחיל במלחמה ושיורה חצים, והיה אומר הנביא על כל חץ שהמלך היה מורה חץ תשועה יהיה ליי' בארם, ויעדו שיכה את ארם באפק עד כלה, רוצה לומר כי בעשותם המלחמה באפק, שהיה אפק זה מארץ יהודה, ינצחו את ארם. ואפק הוא המקום שנלחמו בו ישראל בימי אחאב עם ארם והכו בארם מאה אלף רגלי ביום אחד, ואמר אלישע שאותו מקום שהיתה אז ממנו התשועה תהיה גם כן התשועה הזאת. ואין ספק שהיו שם חצים הרבה, והנביא חשב שמלך ישראל יורה חצים רבים עד שהוא אומר אליו עמוד, (יט) ומאשר ראה שהכה שלש פעמים ויעמוד נתקצף עליו איש האלקים, כי אם היה מכה ארצה עם חצים יותר עד חמש או שש חצים היה מכלה את ארם בהחלט, ועתה יהיו מספר ההצלחות שלשה כמספר החצים אשר ירה ארצה. וראוי שתדע שכפי

מספר שנות המלכים, אלישע פרנס את ישראל מי"ט שנה למלכות יהושפט עד מותו שהם ששים ושנה שנים:

פסוק כ

(כ-כא) וספר אחרי זה שאחרי מות אלישע יצאו גדודי ארם להתפשט בארץ ישראל, ויום אחד הלכו בני ישראל לקבור איש אחד חוץ לעיר, ובהיותם קוברים אותו ראו את גדודי האויבים, ועם המהירות כדי לנוס מפניהם טעו במערות ופתחו פי המערה שהיה שם אלישע, כי במערות היו קוברים שם, והכניסו את האיש המת במערת אלישע ונתגלגל האיש עד שנגע בעצמות אלישע, וזהו וילך ויגע בעצמות אלישע, ובנגעו בו חיה האיש ההוא הנקבר ויקם על רגליו, ויש בזה לחז"ל דעות. ומהם (פר' אליעזר פרק ל"ג) אמרו שהיה האיש הזה שלום בן תקוה איש חולדה הנביאה שהיה מגדולי הדור ועושה צדקות הרבה בכל יום, כמו שספרו מעניניו, ושקם על רגליו והלך לביתו, ושאחרי זה הוליד את חנמאל בן שלום הנזכר בספר ירמיהו (ירמיה ל"ב) וכן הוא בתרגום של התוספתא. ומהם (מדר' תלים מזמור כ"ו) אמרו שאדם רשע היה ושלא חיה עוד כי אם מה שקם על רגליו כדי שלא יקבר עם אלישע, הה"ד אל תאסוף עם חטאים נפשי, ודקדקו (סנהדרין דף מ"ז ע"א) ויקם על רגליו, על רגליו קם אבל לביתו לא הלך, כי לא היה תכלית הנס כי אם שלא יגע בעצמות אלישע ולא יקבר אצלו, וזהו הדעת היותר מתישב.

פסוק כב

(כב-כג) ומפני שזכר הדברים הנפלאים האלה שעשה הנביא, הוצרך לספר איך נתקיים יעודו בחצים, כי עם היות שחזאל לחץ את ישראל כל ימי יהואחז, השם יתברך רחם על ישראל בזכות אבותיו, (כד-כה) ועם זה מת חזאל שנמשח בדבר השם יתברך, ומיד יואש נלחם בארם ולכד כל הערים אשר חזאל לכד מאביו, ועשה מלחמות בתשועה רבה בארם שלש פעמים כמספר החצי' אשר הכה בדבר הנביא אלישע. וזכר הספור עם זה שאמציה מלך יהודה כששמע הנצחון אשר היה למלך ישראל מארם בא גם הוא ויך את אדום בגי מלך ותפש את הסלע בחזקה, ולפי ששניהם מלך ישראל ומלך יהודה התאמצו במלחמותיהם, התפארו בעצמם עד אשר מלך יהודה בקש ממלך ישראל שילחמו שניהם, וינגף ה' את בני יהודה לפני בני ישראל. הנה אם כן עניני אלישע הביאו המשך ספורי תשועת יואש, ונזכרו פה לא לספר דברי יואש (כי כבר חתם הכתוב בספורו) כי אם לספר ענין יעודי אלישע ואיך נתקיימו, ומזה נמשך המשך ספור מלך יהודה ומה שקרה לו עם מלך ישראל, ואחר שהשלים הכתוב ספור הענינים האלה המגיעים ליואש מלך ישראל, עם היות שספרם בבחינות אחרות מפאת אלישע הנביא

ואמציה מלך יהודה, הוצרך לעשות סיום אחר למלך יואש מלבד מה שעשה למעלה, בעבור שנמשכו עוד הדברים בו מהסבות אשר זכרתי. זהו מה שנראה אלי בהתר השאלה השלישית: ואמנם ענין החצים אשר צוה הנביא אלישע אל מלך ישראל שיכה ארצה ונתקצף עליו על אשר הכה ג' פעמים, כבר יקשה בו מה ששאלתי, כי אם הית' גזרת השם יתברך ורצונו שיעשה ישראל כליה בארם, למה זה נמנע זה מפני שמלך ישראל לא הכה כי אם שלש פעמים? ומה היה המונע שיצוהו הנביא הכה עוד, כל שכן שלא היה צורך באותה הכאה, כי אם השי"ת רחם על עמו בזכות אבותיו, מבלי הכאה כלל היה בידו לתת ארם בידי ישראל, כמו שעשה למואב כשאמר אלישע לשלשת המלכים ונקל עוד בעיני השם ונתן את מואב בידכם, ובשאר התשועות הגדולות שהיו בישראל ולא היה שם סימן ולא חצים. והנראה אלי בדבר הזה הוא, שהתשועות האלה שנעשו ליואש בארם היו בזכות אלישע הנביא, כי להיותו בעת מותו הלך אליו שיתן לו עזר בעניניו, ואלישע שאל מהשם יתברך שיעשה לו החסד הזה לתת אליו התשועה הזאת, ולכן היה שצוה שיורה החצים לאותו צד של ארם, כאלו היה זה התחלת המלחמה. ושם הנביא ידו על ידי מלך ישראל בקשת, להורות שהנביא עצמו היה הלוחם ואליו תהיה התשועה, ולפי שהיתה תפלתו על התשועה אשר תהיה בזה היה ענינה באותה פעולה שעשה מלך ישראל בלי הפסק, והיה כלו פעל אחד ותשועה אחת ובה נשלמה התשועה שיעשה השם יתברך לאלישע, ולכן נתקצף הנביא על מעוט החצים שירה, ולא ראה שנית לומר שירה עוד חצים כי אז יצטרך לתפלה אחרת ובקשה שנייה לעשות לשם יתברך ויהיה זה ככלב שב על קיאו. וכן תמצא (בסי' ד') באשה אחת מנשי בני הנביאים, שצוה לה הנביא ענין האסוך שמן, שמיד כשאמרו אין עוד כלי נפסק השמן, לפי שהיה הנס המבוקש בפעם אחת, ובהפסק היציקה נפסק הנס. הנה התבאר מזה מה צורך היה בחצים, כי זה היה תחלת מלחמה, ולמה נתקצף איש האלקים על שלא ירה עוד חץ, והותרה בזה השאלה הרביעית אשר הערותי בפרשה: וראוי שלא נתרשל מהתרת השאלה החמשית, והיא איך יעשו הנביאים נסים אחרי מותם, אחרי שפעל הנס הוא בהדבקות הנביא בשם יתברך ואז יגזור אומר ויקם לו, ואחרי שבמותם נפסק הדבקות איך יהיה אפשר שיעשו הנסים אחרי מותם? והנה זה הנס אשר עשו עצמות אלישע בהחיות המת אשר נגע בהם לא היה כבר בעת הדבקות, ואיך נעשה אם כן? גם כי לא יראה תכלית הכרחי ולא מועיל בנס ההוא, כי מה חפצו שלא יגעו עצמות אדם אחר אצל עצמותיו? כי הנה אלישע היה נבדל מאדם אחר בקדושתו ובנבואתו שהם כלם שלמיות נפשיים, אבל בגופו מקרה אחד לכל וישוב העפר אל הארץ כשהיה,

ומה היה הצורך בזה הנס? ואומר בזה שכבר כתבתי בספר מחזה שדי, שאין הנביא פועל הנס ולא השכל הנבדל, כי השם יתברך לבדו הוא פועל הנפלאות, אבל פעמים יעשה אותם באמצעות פעולות הנביאים ותחנוניהם, ופעמים יעשה אותם לכבודם מבלי שידעו בהם, כמו (בראשית י"ב י"ז) וינגע ה' את פרעה נגעים גדולים ואת ביתו על דבר שרי אשת אברם, ומה שהכה השם במחנה מלך אשור (בסי' י"ט) בעבור כבוד חזקיהו ודומיהם, וכן היה גם כן שאחרי מות הנביאים יעשה השם יתברך נסים בעבור כבודם, וזה ענין זכות אבות שאנחנו מזכירים תמיד שיעשה השם עמנו נסים ונפלאות בעבורם מפני כבודם, ולפי שהיה גוף הנביא ועצמותיו משכן הקדוש' והפרישות, לא היה ראוי שיתערבו עמהם עצמות אדם בלתי הגון שהיה שטוף בכל מדה מגונה, והגוף שבחייו היה מעון לשכינה לא היה מהדין שילין במחיצה אחת עם הגוף הנגוף שהיה מקום הזמה והחטא, וכמו שנבדלה מחיצתו בעולם הנפשות, ככה היה ראוי שיבדל קבור' גופו מאותו איש, ומפני זה הש"י עשה אותו נס לכבוד אלישע, כדי שלא יתערבו עצמותיו עם עצמות אותו האיש שנקבר אצלו. והותרה בזה השאלה החמשית הזאת:

פרק יד

פסוק א

(א-ד) בשנת שתים ליואש וגומר. עתה יספר הכתוב המשכות מלכי יהודה, ושאמצי' בן יהואש מלך בירושלם ועשה הישר בעיני ה' לא כדוד אביו, כי אם כמו שעשה יהואש אביו בימי יהוידע הכהן, ובימיו לא סרו הבמות מהיות העם מזבחים ומקטרים בהם לשם ה':

פסוק ה

(ה-ו) ואמציהו זה הרג את האנשים אשר הרגו את יהואש אביו, כי הם נשארו עם אמציהו ועבדיו היו ולא הרג את בניהם לפי שהתורה צותה (דברים כ"ד ט"ז) לא יומתו אבות על בנים אבל שימות כל איש בחטאו. ועם היות שקבלו חז"ל (סנהדרין כ"ז ע"ב ודף כ"ח ע"א) כי בכלל לאו זה עדות הקרובים, הנה אמציה דרש הכתוב כפי משמעותו:

פסוק ז

וגם כן עשה אמציה זה אומץ וגבורה אחרת שהכה את אדום בגי מלך עשרת אלפים איש ותפש את הסלע בחזקה, ובדברי הימים (דברי הימים ב' כ"ה י"ב) כתוב שגם כן שבו חיים עשרת אלפים אחרים ויביאום לראש הסלע וישליכום מראש הסלע וכלם נבקעו. ואפשר שהתעורר לזה מהמלחמות אשר ראה שעשה מלך ישראל בארם כמו

שביארתי. ובדברי הימים (שם) כתוב שאמציה קבץ חייליו ללכת על אדום, ושבאו אליו מבני אפרים מאה אלף גבורי חיל בשכר מאה ככר כסף אשר נתן להם, וגם זה מורה על היות אמתת הככר כמו שכתבתי למעלה, (דף רכ"א ע"ב) שהיו מאתי' ככרי כסף שוים מאתים אלף דוקאט"י זהב, שהיו שכר אל מאה אלף איש לכל איש מהם היו שנים דוקאט"י בעד אותו מעט זמן אשר ילכו במלחמה, ואיש האלקים בא אליו לאמר שלא יוליך מבני אפרים בחברתו כי אין ה' עם ישראל, וכאשר אמר לו אמציהו ומה לעשות למאת הככר אשר נתתי לגדוד ישראל? השיבו יש ליי' לתת לך הרבה מזה, ואמציהו עשה כדבר הנביא ושלח את בני אפרים שילכו לביתם, ועם היות שהיה כבר שכרם אתם חרה אפם מאד על אשר השיבם ויפשטו בערי יהודה ויכו מהם שלשת אלפים ויבוזו בזה רבה, (ח) ומפני זה היה מה שנזכר בכאן, ר"ל ששלח אמציה אל מלך ישראל לאמר נתראה פנים, ר"ל שיבאו שניהם להלחם, שהיה זה בעבור מה שעשו בני אפרים בערי יהודה.

פסוק ט

והנה מלך ישראל בזה בלבו את אמציה והשיבו ממשל משלים, החוח אשר בלבנון שלח אל הארז לאמר תנה את בתך לבני לאשה ותעבור חית השדה אשר בלבנון ותרמוס את החוח, והמשיל מלך יהודה בחוח קטן העצים ואת עצמו בארז שהוא גדול העצים, ומשל תנה את בתך, רצה בו שאפילו לדבר שלום ולהתחבר בחתון ואהבה לא יאותו, כי מיד באה חיה אחת מהלבנון ורמס את החוח, כ"ש לדבר המלחמה, (י) והיה הנמשל הכה הכית את אדום ונשאך לבך אל תהיה קל לראש, הכבד ושב בביתך ואל תתגרה ברעה אתה ועמך בני יהודה, כי באמת תפול מכבוד אם לא תעשה כעצתי.

פסוק יא

(יא-כו) ולא שמע אמציהו ובאו שניהם למלחמה וינגף יהודה לפני ישראל וינוסו איש לאהלו בני יהודה, ותפש מלך ישראל את מלך יהודה ויאסרהו במלחמה ויביאהו ירושלם, ויפרוץ בחומת ירושלם ארבע מאות אמה, ולקח כל הכסף והזהב הנמצא בית ה' ובבית המלך, ואת בני התערובות, שהם בני השרים שהיו ערבון ביד המלך כדי שלא ימרדו בו אבותיהם, לקח וישב לשמרון. וראוי שתדע שמה שספר כאן שפרץ יואש בחומת ירושלם ד' מאות אמה, לא היה זה כדי להשחית חיל וחומה בירושלם כי אם להתכבד, לפי שתפש את מלך יהודה והיה שבוי בידו בא ונכנס בירושלם ראש מלכותו. והנה היה מנהג הקסרים אשר ברומ"י, ועוד היום הוא מנהג במלכי אדום הגדולים, שכאשר ילכו למלחמה ויקנו בה תשועה גדולה ונצחון עצום, כאשר יכנסו לעיר לא

יכנסו בפתח העיר אבל יהרסו חלק מהחומה כדי שיכנסו באותה פרצה, להעיר שפרצו פרץ גדול באויביהם, ומפני זה יואש כדי לפרסם נצחונו בא בעיר אויבו ופרץ החומה להכנס שמה ולא נכנס בפתח העיר. ואמנם למה באה הרעה הזאת אל אמציה בהיותו עושה הישר בעיני ה' כמו שנזכר למעלה, הנה זה כבר התבאר בדברי הימים (דברי הימים ב' כ"ה י"ד) שאמציה אחרי בואו מהכות את האדומים הביא משם את אלקי בני שעיר ויעמידם לו לאלקים ולפניהם ישתחו' ולפניהם יקטר, ויחר אף ה' באמציהו וישלח אליו נביא ויאמר אליו למה דרשת את אלקי העם אשר לא הצילו את עמם מידיך, ויהי בדברו אליו ויאמר לו הליועץ המלך נתנוך חדל לך למה יכוך, ויחדל הנביא ויאמר ידעתי כי יעץ אלקים להשחיתך כי עשית זאת ולא שמעת לעצתי. הנה התבאר מזה שעשה אמציהו כמו שעשה יהואש אביו, שבבחרותו עשה הישר בעיני ה' ובאחריתו עבד ע"ז ולא שמע לנביא ולזה נענש, וזהו מה שנאמר שם ולא שמע אמציהו כי מהאלקים היה למען תתם בידו כי דרשו את אלקי אדום, והותרה בזה השאלה הששית: והנה לא זכר הנביא כאן בספר מלכים חטאת אמציהו וסבת מלחמתו עם מלך ישראל כמו שאמרתי, לפי שהנביא רצה לזכור מהספורים ראשי דברים כמו שזכרתי פעמים רבות, ונסתפק בזכרון הסתעפות המלכים ושנות מלכותם ויתר הדברים בקצרה נסמך על ספר ד"ה אשר היה ביניהם, ולפי שראה עזרא הדברים הולכי' אל ההפסד, הביא שאר הדברים בספר. ונראה שעברו דברים רבים באותה מלחמה שהיה בין שני המלכים, (טו) ולכן מלבד מה שזכר כאן בקוצר אמר ויתר דברי יואש וגומר הלא הם כתובים וגומר:

פסוק יז

והנה זכר שחיה אמציהו אחרי מות יואש חמש עשרה שנה, להעיר שנתגאה יואש כל כך על מלך יהודה ואמר ונפלת אתה ויהודה עמך, לכן מת קודם אמציה אותם חמש עשרה שנה. ויתבאר זה לפי שיואש מלך קודם אמציה שתי שנים, ולפי שיואש מלך שש עשרה שנה נמצא שמלך י"ד שנה בחיי אמציהו, ואחרי שידענו שמלך אמציהו עשרים ותשע שנה, יתחייב שמלך אמציהו חמש עשרה שנה אחרי מות יואש. האמנם היה אמציהו דומה אל יהואש אביו בכל הדברים, כי שניהם בבחרותם עשו הישר בעיני ה' ושניהם בזקנתם עבדו ע"ז ושניהם בזו הנביאים אשר נבאו עליהם בשם ה', ושניהם מפני זה נגפו במלחמותיהם.

פסוק יט

(יט-כ) וכמו שיהואש נהרג ע"י עבדיו, כך אמציה קשרו עליו קשר בירושלם וינס לכישה ושם המיתוהו על הסוסים, רוצה לומר על רכב הסוסים להקבר ירושלם, (כא) והקימו בנו עוזיהו תחתיו.

פסוק כב

והנה אמר שהוא בנה את אילת וישיבה ליהודה לפי שאילת היה מארץ אדום, כמו שאמר בתורה (דברים ב' ו') מאת אחינו בני שעיר מאילת ומעציון גבר, וכן אומר בד"ה (דברי הימים ב' ח' י"ז) אז הלך שלמה לעציון גבר ואל אילות על שפת הים בארץ אדום, ואולי שלקחה דוד מאדום, כי הוא היה מושל בכל ארץ אדום כמו שאמר (שמו' ב' ח' י"ד) וישם דוד באדום נצבים, ובימי יהורם בן יהושפט פשע אדום מתחת יד יהודה ואילות שלקחה דוד שבו ולקחוה האדומיים, ועתה לקחה אמציהו כאשר הכה את אדום והרס חומותיה, ועוזיה בנו בנה אותה להשיבה ליהודה, כדי שתהיה תמיד בידיהם, ולזה אמר וישיבה ליהודה, כי במה שבנה חומותיה ומגדל בתוכה השיבה ליהודה, כי בהיותה עיר פרוצה אין חומה לא היה חזקה עליה לא ליהודה ולא לאדום. ואמרו אחרי אשר שכב המלך עם אבותיו, אינו חוזר למלכות עזריה כמו שחשב ה"ר דוד קמחי, אבל חוזר לבנין חומת אילות שזכר ולהשבתם ליהודה, יאמר שהוא בנה אותה ומפני הבנין שעשה בה השיבה לבני יהודה אחרי מות אביו, כי עם היות שאביו לכדה הנה לא יאמר שהשיבה לבני יהודה, אחרי שלא היה להם כח חוזק להתקיים בה כי אם עתה בבנין חומתה:

פסוק כג

(כג-כד) בשנת חמש עשרה שנה וגומר. ישוב הכתוב לספר ממלכי ישראל, באמרו שאחרי יואש בן יהוא מלך ירבעם בנו ועשה הרע בעיני ה' וילך בחטא' ירבעם בן נבט, כי כמו שלקח שמו לקח ג"כ חטאתיו.

פסוק כה

והגיד שירבעם זה השיב את גבול ישראל מלבא חמת עד ים הערבה, שאעפ"י שיואש אביו השיב ערי ישראל אשר לקח חזאל, הנה ירבעם בנו השיב ולקח עוד ארץ אחרת רבה שהיה מגבול ישראל ולקחו אותה שאר מלכי הגוים מלבד חזאל, והשיב כל זה ירבעם כדבר ה' אשר דבר ביד יונה בן אמתי עבדו, ונבואה זו שנתנבא יונה על זה לא נכתבה. וחז"ל (יבמות פי"א דף צ"א ע"א) פירשו הפסוק באופן אחר כדבר ה' אשר דבר ביד עבדו יונה בן אמתי, שנהפך לנינוה מרעה לטובה כך בימי ירבעם בן יואש נהפך להם לישראל מרעה לטובה. הנה עשה הש"י החסד הזה לישראל להשיב גבולם לא מפני

חסידותם ותשובתם, כי הם תמיד היו מחזיקים בחטאתיהם, (כו) כי אם לפי שראה את עני ישראל מרה מאד, ר"ל (כפי ה"ר דוד קמחי) שהיה משתנה ומתחלף מרעה אל רעה. והוא מגזרת תמורה, או הוא מלשון מרי כדברי הרלב"ג, שראה ה' את עני ישראל אעפ"י שהיה ישראל סורר ומורה במה שעזבו את בריתו. ויותר נכון לפרשו מגזרת מרירות, שכלה משרש אחד, כאלו אמר את עני ישראל המר והנמהר מאד, ושראה ג"כ שאפס עצור ואפס עזוב, ר"ל שסרו קניניהם בבית והעזובים בשדה, (כז) ולכן לא רצה השם למחות את שם ישראל מתחת השמים ויושיעם ביד ירבעם.

פסוק כח

ומלבד מה שזכר שהשיב ירבעם את גבול ישראל, הנה עוד זכר שהשיב ג"כ את דמשק ואת חמת ליהודה בישראל, וידמה שהיה זה לפי שדוד כאשר נלחם בארם והכה בהם מכה גדולה עד שהיו לו עבדים שם נציבים בדמשק וגם בחמת, ואח"כ לקחו אותם ארם כשמרדו במלך יהודה, והשיבם עתה ירבעם ליהודה בכח גבורי ישראל, וזהו אמרו בישראל:

פרק טו

פסוק א

ואחרי שזכר המלכת ירבעם על ישראל זכר המלכת עזריה בן אמציה על יהודה שהיה בשנת עשרים ושבע לירבעם, והמספר הזה קשה מאד, שהרי מלך ירבעם בשנת חמש עשרה לאמציהו, ומלכות אמציהו היה עשרים ותשע שנה, נמצא כי עד שנת ארבע עשרה לירבעם מלך אמציהו, ואיך אמר כאן שבשנת עשרים ושבע לירבעם מלך עזריהו? אבל אמתת הענין בפשט הוא, שאין פירוש בשנת כ"ז לירבעם מלך עזריה שבשנת כ"ז להתחלת מלכות ירבעם היה זה, כי אם שהיו כ"ז שנה עתידין לעבור ממלכות ירבעם כאשר מלך עזריה. ובסדר עולם (פרק י"ט) אמרו בשנת עשרים ושבע לירבעם מלך עזריה, וכי אפשר לומר כן? והלא ירבעם ועוזיהו מלכו כאחד? אלא שמלך מלכות מנוגעת וכו'. ודעתם זה אין לו על מה שיסמך, לפי שאם היו הכ"ז שנה מימי מלכות עזריה, שהיה חצי זמן מלכותו בנגע הצרעת וחציו בבריאות, היה לו לומר בשנת כ"ז למלכות עצמו מלך מלכות מנוגעת, ולא היה לו ליחסו למלכות ירבעם ולא לתלות נגעתו בירבעם. וגם כן אמרו חז"ל (עיין רד"ק) יותם לא נולד לעוזיהו אלא בימי חלוטו, שהנה בן כ"ה שנה היה במלכו כשמת אביו, הנה שנה אחת היה לו לעוזיהו שנצטרע כשנולד יותם, אם כן שמש מטתו בימי חלוטו, ולמדו מזה שמותר למצורע לשמש מטתו בימי

חלוטו, ומה שאמר הכתוב וישב מחוץ לאהלו שבעת ימים בימי ספורו הוא. הנה אם כן הסכימה דעתם כדעת בעל סדר עולם, שירבעם ועוזיהו מלכו כאחד ולא ידעתי מאין בא להם זה? כי הפסוקים לא יסבלוהו, אם לא שיאמרו שמלך עוזיהו בחיי אמציה אביו ארבע עשרה שנה מה שלא נזכר בכתוב, וכבר הביא ה"ר דוד קמחי נגדם טענות אחרות מהפסוקים ישרים למוצאי דעת יעויינו משם. ולכן היותר מתישב הוא מה שפירשתי כפי פשט הכתובים, שהיו הכ"ז שנה שמנה אותם שלא עברו למלכות ירבעם, ויהיה המנין על העתיד לא על העבר כשאר המנינים. ואחרי שכתבתי זה ראיתי בדברי רש"י בפירוש זה הספר, בפסוק הוא בנה את אילת וישיבה ליהודה אחרי שכב המלך עם אבותיו שכתב וז"ל, אחרי שכב המלך עם אבותיו, אחרי מות אמציה אביו, מכאן אתה למד שמלך בחיי אביו, ומ"מ לא נתנה אילת בידו עד לאחר מות אביו, שאם לא מלך בחיי אביו למה לו לומר אחרי שכב המלך עם אבותיו? וכשאתה מונה ימי הבית על פי שנות המלכים, אם אינך מחסר ט"ו שנים הללו שנמנים לאמציה ולעוזיה, תמצא שעמד ארבע מאות ועשרים וחמש עכ"ל. ומזה נמשך חלוף הדעות בחשבון שני בית ראשון, כמו שכתבתי בהקדמת זה הספר:

פסוק ג

(ג-ד) וספר הכתוב שעשה עזריה הישר בעיני השם כאמציה אביו, והעם היו מזבחים ומקטרים בבמות לשם השם, ושנגעו השם ית', רוצה לומר שבהשגחת השם יתברך היה מצורע עד יום מותו וישב בבית החפשית, ודרשו חז"ל (הוריות י' ע"א) שהמלכות עמל וטורח רב ועבודה מופלגת למלכים, כאלו הם עבדים לעבדיהם, ולכן כאשר עזריה נצטרע ועזב הנהגת המלכות אל בנו יותם שהוא היה על הבית, כלומר נוהג כבוד הבית וגדולת המלכות והיה שופט את העם, הנה היה עזריה בזה חפשי מאותו עמל וטורח, וזהו בית החפשית. ועוד אמרו (עיין רש"י) שעשה לו בית בבית הקברות, כמו שנאמר (תהלים פ"ח ו') במתים חפשי. ובדברי הימים ספר גבורות עזריהו והמלחמות אשר עשה בנצחון גדול עם פלשתים ועם ערביים, וסדור ביתו וסדור פרשיו וכלי הקרב אשר הכין והבנינים אשר עשה מהמגדלות ודברים אחרים הרבה, ואמר שבחזקתו גבה לבו עד להשחית וימעל בייי' אלקיו ויבא אל היכל ה' להקטיר על מזבח הקטורת, ויבאו אחריו הכהנים ויאמרו לו לא לך עוזיהו להקטיר כי לכהנים בני אהרן המקודשים להקטיר, צא מן המקדש כי מעלת ולא לך לכבוד מיי' אלקים, ויזעף עוזיהו ובידו מקטרת להקטיר ובזעפו עם הכהנים והצרעת זרחה במצחו לפני הכהנים בבית ה' מעל למזבח הקטורת וגומר. הנה התבארה בזה סבת צרעת עזריהו ושהיתה בהשגחה מהשם יתברך, ואחז"ל

(עיין רד"ק ועיין רש"י) כי למשה נרמז זה, וזה שאמר במחלוקת קרח (פרשת קרח במדבר י"ז ה') כאשר דבר ה' ביד משה לו, כשנלקה יד משה בצרעת רמז לו כי כל החולק על הכהונה ילקה בצרעת. והנה לא זכר כאן כותב הספר סבת צרעתו מהסבה אשר זכרתי, שכוון לספר לבד הסתעפות המלכים ושנות מלכותם ושאר הדברים בקצור, וסמך על ספר דברי הימים שהיה אצלם אז:

פסוק ח

(ח-ט) ואחרי ספור עזריהו מלך יהודה נעתק הכתוב לספר ממלכות ישראל, שאחרי מות ירבעם בן יואש בן יהואחז בן יהוא מלך זכריה ששה חדשים בלבד לא עוד, לפי שעשה הרע בעיני ה' ככל חטאת ירבעם, ונתקשר עליו שלום בן יבש ויכהו קבל עם וימיתהו, ומלת קבל עם פירושו נגד, כי תרגום נגד קבל, וכאלו אמר שהכה אותו נגד העם ובפניו, ולכן מלך תחתיו, ועם זה נשלמו ארבע' המלכים אשר אמר ה' שיהיו מזרע יהוא על כסא ישראל, שהם יהואחז בנו ויואש בן יהואחז וירבעם בן יואש וזכריה בן ירבעם, וגם הוא המורה שהיעודים הטובים על כל פנים נתקיימו, וכמאמר המשורר (תלים ל"א כ"ד) אהבו את ה' כל חסידיו אמונים נוצר ה' ומשלם על יתר עושה גאוה, ובעבור זה צוה שיבטחו בשם חסידיו, וזהו אמרו (שם שם כ"ה) חזקו ויאמץ לבבכם כל המיחלים לה':

פסוק יג

פרשת חמש עשרה תספר המלכים שמלכו בישראל אחרי שתמו מלכי בית יהוא, שהם שלום בן יבש, ואחריו מנחם בן גדי, ואחריו פקחיה בן מנחם בנו, ואחריו פקח בן רמליהו, ואחריו הושע בן אלה, ותספר איך הגלו עשרת השבטים בימי הושע בן אלה, ושהוליכם מלך אשור ויושב אותם בחלח ובחבו' נהרי גוזן ונהרי מדי עד היום הזה, ותספר עם זה ממלכי יהודה יותם בן עזריהו ואחז בן יותם ועניניו. תחלת הפרשה שלום בן יבש מלך בשנת שלשים ותשע וגומר, עד ויהי בשנת שלש להושע בן אלה מלך ישראל מלך חזקיהו בן אחז וגומר, והנה שאלתי בפרשה הזאת שש השאלות:

השאלה הראשונה במה שאמר ויקשור קשר הושע בן אלה וגומר בשנת עשרים ליותם בן עוזיהו, ואיך יהיה זה? כי הנה יותם לא מלך כי אם שש עשרה שנה, ואיך מנה לו אם כן עשרים שנה למלכותו? השאלה השנית במה שאמר שיותם בנה את שער בית ה' העליון, כי הנה אותו השער שלמה ע"ה בנאו, ובהמלכת יהואש (דברי הימים ב' כ"ג כ') נאמר ביהוידע הכהן ויורד המלך מבית השם ויבאו בתוך שער העליון וגומר, וזה מורה שכבר היה שם אותו השער, ואיך אמר שבנאו יותם המלך? השאלה השלישית במה שאמר בכאן שעלה רצין מלך ארם ופקח בן רמליהו מלך ישראל על אחז ולא יכלו

להלחם בו, וכזה גם כן נאמר בנבואות ישעיהו (ישעי' ז' ג', ד') צא נא לקראת אחז וגומר ואמרת אליו השמר והשקט אל תירא ולבבך אל ירך משני זנבות האודים העשנים האלה וגו', ובדברי הימים נאמר סותר לזה ששם (דברי הימים ב' כ"ח) ספר מכת חרב והרג ואבדן ושלל מופלא שעשה והוליך רצין מערי יהודה, ושמלך ישראל הרג מאה ועשרים אלף איש בחור מיהודה ביום אחד, וגם בן המלך אחז ומשנה המלך ושרים אחרים הרג ומאתים אלף נשים בנים ובנות ושלל גדול הוליך לשמרון והיא סתירה גדולה:

השאלה הרביעית במה שאמר כאן שבשנת שתים עשרה לאחז מלך יהודה מלך הושע בן אלה, והנה הושע מלך תשע שנים וששה שהם היו בימי חזקיהו כמו שיזכור, ולפי זה בשנת הרביעית או הג' לאחז מלך הושע לא בשנת שתים עשרה כמו שאמר בכאן:

השאלה החמישית במה שספר שהכשדיים באו להתישב בארץ ישראל, לפי שלא ידעו משפט אלקי הארץ היה השם משלח בהם אריות ויהרגום, ויקשה זה מאד כי הנה בני ישראל שהיו יושבים עליה לא היו יראים את השם ולא היו שומרים מצותיו בהיותם בעלי בריתו ולא היו הורגים אותם האריות, ואיך יהיו מחוייבים הכשדיים בדבר שהישראלים לא היו שומרים אותו? והנה העממים שהיו בארץ קודם שירשוה בני ישראל לא ידעו את השם ולא יראו ממנו ולא היו הורגים האריות אותם, ולכן יקשה מאד מפני מה היה ה' יתברך משלח האריות להמית הכשדיים? השאלה הששית במה שאמר שבא כהן ביניהם ושלמד אותם ירא אלקים באופן שנצולו מהאריות, ושאת השם היו יראים ואת אלהיהם היו עובדים כמשפטם הראשונים בארצם, וזה דבר קשה מאד אמרו, כי אך ישוער שהיו יראים את ה' אם היו עובדים ע"ז? והנה אין היראה דבר כי אם ההשתדלות בשמירת מצותיו וההתבוננות במעלתו ועשיו המיועדים לעוברים על רצונו, ואם היה הדבר הזה בכשדיים לא היו אם כן עובדים לאלהיהם, ואם היו עובדים לאלהיהם כבראשו' בהיותם בארצם לא היו אם כן יראים את השם, כי שני הדברים והם היראה את השם והעבודה לאלקים אחרים הם סותרים זה את זה:

והנני מפרש פסוקי הפרשה באופן יותרו השאלות והספקות האלה כלם:

שלום בן יבש וגומר. ספר הכתוב שבשנת שלשים ותשע לעוזיהו מלך יהודה שהוא הנזכר, כי פעמים יקראהו עזריהו ופעם יקראהו עוזיהו, בזמן ההוא מלך שלום בן יבש, ולא מלך כי אם ירח ימים, לפי שנענש מדה כנגד מדה, הוא הרג את זכריהו ומנחם בן גדי הרג אותו, (טז) ומיד שנמלך הכה את תפסח ואת כל גבוליה שהיה מארם, כמו שכתוב (מלכים א' ד' כ"ג) כי הוא רודה בכל עבר הנהר מתפסח ועד עזה, ונראה שהיה לתרצה מלחמה עם תפסח, ולפי שמנחם בן גדי היה מתרצה מיד כשמלך קרא לשלום

אל תפסח, ונראה שלא פתחו לו ומפני זה עשה מתרצה מלחמה עזה אל תפסח והכה אותה וכל גבוליה, וז"ש מתרצה כי לא פתח וגם כל ההרותיה בקע, ר"ל שכל הנשים ההרות שהיו בתפסח בקע והמיתם שמה באכזריות גדול:

פסוק יז

(יז-יט) והנה מנחם מלך עשר שנים ועשה הרע בעיני ה', ולפי שבימיו עלה על הארץ פול מלך אשור, נתן לו מנחם מנחה אלף ככרי כסף כדי שיחזיק את הממלכה בידו, ומלך אשור כאשר קבל הכסף חלף הלך לו אל ארצו ולא נתעכב שמה להציל את ישראל משאר אויביו:

פסוק כב

והנה קם אחרי מות מנחם בן גדי במלוכה בנו פקחיה תחתיו, ואבות ובנים כלם היו רעים וחטאים ליי' מאד, ומפני כן לא מלך פקחיה כי אם שנתים כיתר בני המלכים אשר קדמו שהיו חטאים בנפשותם, ובניהם הקמים אחריהם לא האריכו ימים על מלכותם ורובם היו שנתים או שנה אחת או פחות מזה ברשעת אביהם, (כה) כי הנה פקח בן רמליהו קשר על פקחיה ויכהו בשמרון בארמון בית המלך, ועמו הרג את ארגב ואת האריה, שהיו שני גבורים שהיו עומדים תמיד סביבו שהיו שמותיהם כן, ומלבד אלה היו עמו, ר"ל עם פקחיה חמשים איש מבני גלעדים, ועם כל זה המיתו פקח בן רמליהו וימלך תחתיו. ואפשר לפרש שהיה הקשר שקשר פקח עם ארגב. שהוא היה הממונה על כל ארץ ארגב ועם שר אחר שנקרא אריה והיו עמו חמשים איש וכלם נקשרו להמית את המלך, והיה זה מהמשפט האלקי כי מנחם אביו גם כן הרג את שלום בן יבש, ולכן בעון אביו המרצח ובעון עצמו הרג אותו.

פסוק כח

(כח-כט) והנה היו כל המלכים האלה פושעים יודעים את רבונם ומכוונים למרוד בו ולכן היו הולכים מרעה אל רעה, כי הנה גם כן בימי פקח בן רמליהו, שהיה גם כן עושה הרע בעיני ה', בא תגלת פלאסר מלך אשור והגלה הראובני והגדי וחצי שבט המנשי שהיו מעבר הירדן כמו שנזכר בדברי הימים, ויקח את עיון ואת אבל בית מעכה וכל שאר ארץ נפתלי ויגלם אשורה, וזה היה הגלות השני אשר היה לאומתינו כמו שאזכור בסוף הספר, (ל) וכאשר ראו העם הרעה הגדולה הזאת שבא בימי פקח בן רמליהו, היו שונאים אותו כל כך שקשר עליו הושע בן אלה ויכהו וימיתהו, (לא) והנה אמר הכתוב שהיה זה בשנת עשרים ליותם, והוא מהקושי איך מנה לו עשרים שנה והוא לא מלך כי אם שש עשרה שנה? ובסדר עולם (פרק כ"ב) אמרו שהיה גזרה גזורה בימי יותם, וחז"ל

אמרו שרצה הכתוב למנות ליותם בקבר ולא לאחר בחיים. והנראה אלי בזה הוא, שלפי שפקח בן רמליהו החל בימי יותם להתגר בו מלחמה, עם היות שעשאה בפעל בימי אחז בנו, שבעון הדבר הזה הרגו על ידי הושע בן אלה, ובעבור זה כשזכר הכתוב מיתתו אמר שהיה זה עשרים שנה אחרי שנמלך יותם, כי עם היותו כבר מת ארבעה שנים ייחס זה אל שנותיו לפי שנעשה בשבילו. ואולי כוונו לזה במה שאמרו בסדר עולם שהיה הגזרה גזורה בימי יותם, ועם זה הותרה השאלה הראשונה:

פסוק לב

וכו' בשנת שתים וגומר. עתה יספר הכתוב' ממלכי יהודה, וראשונה מיותם בן עוזיהו שעשה הישר בעיני השם ככל אשר עשה עוזיהו אביו, הוא בנה את שער בית השם העליון, ועם היות שמצאנו שכבר היה אם אותו השער שהיה בין בית השם לבית המלך, שהרי שלמה בנה אותו, וכמו שכתוב ביהואש (דברי הימים ב' כ"ג כ') ויורד המלך מבית השם ויבא בתוך שער העליון בית המלך, הנה אמר ביותם שבנה אותו, לפי שעשה עליו בנין נכבד וגדול ממה שהיה, והותרה בזה השאלה השנית:

פסוק לז

וזכר שבימיו החל ה' להשליח ביהודה, רוצה לומר להתגרות בו את רצין מלך ארם ואת פקח בן רמליהו מלך ישראל, כי שניהם החלו בימי יותם לקחת איבה ושנאה עמו כדי להלחם בו, עם היות שלא עשו בימיו המלחמה כי אם בימי אחז בנו שמלך אחריו:

פרק טז

פסוק א

(א-ב) וכו' כי בשנת שבע עשרה שנה לפקח בן רמליהו מלך אחז בן יותם, שהיה רע מעללים ועשה הרע בעיני השם וגם בנו העביר באש ויזבח ויקטר בבמות ותחת כל עץ רענן, ולכן העיר השם את רוח שני המלכים האלה להלחם בו, (ה) וזהו אמרו אז יעלה רצין מלך ארם ופקח בן רמליהו מלך ישראל ירושלים למלחמה ויצרו על אחז ולא יכלו להלחם בו ובד"ה (דברי הימים ב' כ"ח) כתוב בפירוש שהיה זה מאת השם יתבר' על חטאת אחז שהכעיס את השם במעשיו הרעים, ושמלך ארם ומלך ישראל עלו ביהודה וצרו על ירושלם ולא יכלו להלחם בה כי חמל השם על יהודה ולא אמר להשחיתו:

פסוק ו

וספר עוד שבעת ההיא השיב רצין מלך ארם את אילת לארם, והיא אילת אשר בנה עזריה וישיבה למלכי יהודה כמו שנזכר למעלה, וינשל את היהודים, ר"ל שהשליך רצין

את היהודים שהיו דרים באילת מן העיר וגרש אותם, והביא האדומיים שמהם היה העיר לשבת שם. ונשאר לאדום עד היום הזה. (ז-ט) ושאחז מלך יהודה כשראה שני המלכים מלך ארם ומלך ישראל לוחמים עליו, שלח אל מלך אשור כל הכסף והזהב הנמצא בית ה' ובביתו, כדי שיצילהו ממלך ארם וממלך ישראל, ושמלך אשור שמע אליו וילך על דמשק ויתפשה ויגלה קירה, רוצה לומר שהעם שהיה בדמשק הגלה אל קיר שהיה מאשור, כמו שאמר (עמוס א' ה') וגלו עם ארם קירה, והמית את רצין מלך ארם, (י) והלך אחז לראות את תגלת פלאסר בדמשק, ולפי שראה שם מזבח אחד וישר תבניתו בעיניו, שלח דמות אותו מזבח אל אוריה הכהן לעשותו בבית ה' כתבניתו.

פסוק יא

ואוריה בנה את המזבח קודם שיבא אחז מדמשק, כי בבאו משם כבר מצאו בנוי.

פסוק יב

ויקרב המלך על המזבח, רוצה לומר שהקריב עליו את קרבנותיו והעלה עולותיו, או יהיה ויקרב פעל עומד, שנתקרב המלך אל המזבח בעת שהיו מעלין עליו:

פסוק יד

ואמרו ואת מזבח הנחשת אשר לפני ה', רוצה לומר שהמזבח הזה אשר בנה נתן אותו עם אותו המזבח אשר לפני ה' שבנה המלך שלמה, והקריב המזבח הזה הנבנה יותר לצד הבית ונתן אותו בין מזבח הנחשת ובין בית ה' על ירך המזבח לצד צפון, כי היה המזבח השני הזה יותר קרוב אל פני ההיכל אלא שלא היה מכוון לפני הבית כי אם אצל המזבח צפונה. ואפשר שעשה זה המזבח לצד צפון, להיותם עובדים לכל צבא השמים, והכוכבים הצפוניים הם היותר חזקים בפעולותיהם בזה העולם כפי מה שסדר השי"ת מענינם, ולזה תמצא פעל השמש יותר חזק במזלות הצפוניים.

פסוק טו

ולהיותו המזבח השני הזה גדול מהמזבח שבנה שלמה, קראו אחז המזבח הגדול, ולכבדו צוה את הכהן הגדול שיעלו עליו הקרבנות כלם, ומזבח הנחשת יהיה לו לבקר, רוצה לומר יהיה מוטל עליו לבקרו להעלות עליו עולה בזמן מה כפי מה שיעלה על רוחו.

פסוק יז

והיה כוונתו בבנין המזבח הזה להכעיס את השם, ולהורות שכלי הבית לא נעשו כי אם מפאת הרצון כפי מה שרצה שלמה, ושכן היה הוא עושה גם כן, ולכן קצץ את המסגרות המכונות, ר"ל מסגרות המכונות, והסיר מעליהם את הכיורות, וגם כן הוריד הים מעל י"ב בקר הנחשת אשר עשה שלמה ויתן אותו על רצפת האבנים, (יח) ואת מסך השבת

אשר בנו בבית, שהוא בנין עשוי לאנשי משמר היוצא שהיו יושבים בו אותו היום שהיו הולכים להם הורידו, וגם כן סתר וסתם מבוא המלך החיצונה, ר"ל שמפני יראתו ממלך אשור סתם מבוא ביתו מבחוץ והיו נכנסי' בבית המלך מדרך בית ה'. והנה עשה כל מה שעשה אחז בבית ה' דרך בזיון והשחת' והכעסה אליו יתברך, ולכן עשה מזבח שני בהיות מהדין שיהיה מזבח אחד מפני אחדות הש"י, ועשה מזבחו השני ההדיוט עקר ומזבח ה' טפל, וכן נזכר בדברי הימים (דברי הימים ב' כ"ח) שכבה הנרות וסגר דלתות בית ה', כדי שלא יכנס אדם שם להקריב, ועשה מזבחות בכל פנה בירושלם, ולכן הוריד הים והכיורות על רצפת האבנים, לסימן שבימיו תהיה הירידה לאומה ומהרה יפסד העם והבית כפי מעשיהם. והנה נשאר בספור אחז לספק, כי יראה ממה שנאמר כאן ויצרו על אחז ולא יכלו להלחם, שלא עשו מלך ישראל ומלך ארם רעה לאחז, וכן כתיב בנבואת ישעיהו (ישעי' ז' ד') שאמר לו אל תירא ולבבך אל ירך משני זנבות האודים העשנים האלה בחרי אף רצין וארם ובן רמליהו, וסותר לזה כתוב בדברי הימים (דברי הימים ב כ"ח:ה'), ויתנהו ה' אלקיו ביד ארם ויכו בו וישבו ממנו שביה גדולה ויביאו דרמשק, וגם ביד ישראל נתן ויך בו מכה גדולה, ויהרוג פקח בן רמליהו ביהודה מאה ועשרים אלף ביום אחד הכל בני חיל בעזבם את ה' אלקי אבותם, ויהרוג זכרי גבור אפרים את מעשיהו בן המלך ואת עזריקם נגיד הבית ואת אלקנה משנה המלך, וישבו בני ישראל מאחיהם מאתים אלף נשים בנים ובנות וגם שלל רב בזזו מהם ויביאו את השלל לשמרון וגומר, הנה אם כן יש סתירה בספורים האלה, כי בספר מלכים ובספר ישעיהו נאמר שעלו רצין ובן רמליהו על אחז ולא יכלו להלחם עמו, ובדברי הימים כתוב שכל אחד מהם עשה מכת חרב והרג ואבדן ושללם לבוז, והיא השאלה השלישית אשר הערותי בפרשה. ואמתת הענין הוא, שהם דברים שונים ומלחמות מתחלפות, ראשונה נלחם רצין מלך ארם בערי יהודה וישבו ממנו שביה גדולה ויביאו דרמשק, וגם מלך ישראל נלחם ביהודה ויך בו מכה גדולה כמו שנזכר כל זה בדברי הימים, אבל לא באו שני המלכים רצין ובן רמליהו יחד למלחמה ולא עלו על ירושלם, כי כל אחד מהם היה נלחם בעצמו עם בני יהודה, אמנם אחרי כן נועצו לב יחדיו בראותם המכה רבה שעשו בבני יהודה לעלות שניהם יחד ללקחם ולהמלי' מלך בתוכה וזה היה בפעם אחרת, ולא רצה השם ית' לתת את ירושלם בידיהם, ומזה אמר כאן אז יעלו רצין מלך ארם ופקח בן רמליהו ירושלם למלחמה וגו', וממנה ספר כל מה שספר בספר ישעיהו והוא האמת, והותרה בזה השאלה השלישית. והנה לא נזכר כאן בספר מלכים לפי שהנביא בחר בקצור הענינים, ולכן כוון הסתעפות המלכים ושנות המלכתם כמו שזכרתי פעמים:

פרק יז

פסוק א

בשנת שתים עשרה לאחז וגומר. יחזור הספור לכתוב ממלכי ישראל, ואמר שבשנת שתים עשרה לאחז מלך בשמרון הושע בן אלה, וגם במספר השנים האלה יש קושי רב, (א"ה ראיתי והנה קושית הרב והתרה מבולבלים ומסופקים יותר מהחשבון עצמו, ולכן ראיתי להרחיב ולבאר הספק הנמצא בחשבון זה והתרתו כפי סדר עולם וכפי המפרשים, והנה הספק הוא בשנות הושע בן אלה, כי הכתוב אומר כאן שמלך בשנת י"ב לאחז ומלך ט' שנים, וכפי החשבון האמיתי משנות פקח תמצא שמלך הושע משנת ד' לאחז עד שנת שש לחזקיה שנלכדה שומרון שהוא יותר מט"ז שנה, ולהתיר ספק זה אמרו שהתשע השנים שנמנו כאן הם נמנים ממרדו במלך אשור, כי קודם זה לא היה מלך כ"א עבד למלך אשור וכו'. ועיין מזה בסדר עולם פרק כ"ב ורש"י ורד"ק לזה המקום): כי הנה הושע בן אלה מלך תשע שנים ושש מהם היו בימי חזקיהו, וכפי זה הנה מלך בארבעה לאחז לא בשנת י"ב שאמר כאן, ולתקן זה אמרו בסדר עולם שהיו תשע שנים למרדו, כי הוא מלך בשנת ארבע לאחז עד שנת שש לחזקיהו, ובשנת שתים עשרה לאחז שהיה שנה שמינית להושע מרד במלך אשור, ומשעה שמרד עד סוף מלכותו היו תשעת השנים שזכר הכתוב והותרה בזה השאלה הרביעית:

פסוק ב

והנה ספר הכתוב שעשה הרע בעיני ה' אבל לא כשאר מלכי ישראל שהיו לפניו, וחז"ל (גטין פ"ט פ"ח ע"א) אמרו שהעביר כל אותם פרדסיאות, רצה לומר שומרים שהושיב ירבעם בן נבט על התחומין שלא יעלו לירושלם כדי שיעלה מי שרוצה לעלות, ושעשה זה בחמשה עשר לחדש אב, ולפיכך היו ישראל עושים יום טוב בחמשה עשר באב.

פסוק ג

(ג-ד) ושבימי הושע בן אלה זה עלה עליו שלמנאסר מלך אשור, והושע נשתעבד אליו והיה נותן אליו מנחה שנה בשנה, ולפי שהושע קשר בשלמנאסר ושלח מלאכים אל מלך מצרים להשלים עמו נגד שלמנאסר, ולכן חדל לשלוח אליו מנחה כמנהגו, עלה שלמנאסר מלך אשור שמרון ויצר עליה, ואז תפש את הושע מלך ישראל ויאסרהו בית כלא. ואפשר לומר שקודם עלות שלמנאסר על שמרון עצר ואסר בבית כלא את הושע המלך, אולי הלך אליו או מצאו באחת הערים, (ה-ו) ואחרי היות הושע בידו עלה מלך אשור על שמרון ויצר עליה שלש שנים, ובשנה התשיעית למלכות הושע, לכד מלך אשור

את שמרון והוליך את ישראל גולי' לאשור ויושב אותם בחלח ובחבור נהרי גוזן וערי מדי, וזה היה הגלות השלישי שגלו ישראל והגלו בו עשרת השבטים על ידי שלמנאסר, כי כאשר לכד את שמרון לכד את כל שאר ערי ישראל, (ז) ולכן ספר הכתוב בזה על מה עשה ה' ככה לארץ הזאת ולמה נתן למשסה יעקב וישראל לבוזזים, ואמר שהיה זה לפי שבני ישראל חטאו לה' אלקיהם המעלה אותם מארץ מצרים מתחת יד פרעה, ולכן היה מדה כנגד מדה שישובו בגלות אחר בארץ יותר רחוקה ממצרים ותחת יד מלך אשור שהיה קשה מפרעה ויתמידו בגלות זמן יותר רב מגלות מצרים. והיה מסכלותם שהיו יראים את אלקים אחרים אשר לא יוכלו להרע להם וגם הטיב לא ידעו ולא היו יראים מהאל יתברך אשר הם בידו כחמר ביד היוצר.

פסוק ח

ולפי שהם הלכו בחקות הגוים אשר הוריש ה' מפניהם, היה משורת הדין שיענשו גם כן והוא שתקיא הארץ אותם כאשר קאה את הגוים אשר לפניהם. ואמרו ומלכי ישראל אשר עשו, רוצה לומר שהלכו גם כן בחקות מלכי ישראל שתקנו ועשו לעבודה זרה:

פסוק ט

ואמר עוד ויחפאו בני ישראל דברים אשר לא כן על ה' אלקיהם, רצה לומר שהיו אנשים מהם מסלקים ממנו יתברך הידיעה בעניני בני אדם, והיו אומרים (יחזקאל ח' י"ב) אין ה' רואה אותנו עזב ה' את הארץ, והיה זה בחשבם שמפני עונותיהם לא היה משגיח בהם והיו נעזבים להנהגת המשרתים, ולפי שזה הוא הפך האמת אמר אשר לא כן, וגם בזה היה להם העונש מדה כנגד מדה, כי אם הם אמרו שהשם לא היה רואה אותם, כן קרה להם כשהסתיר פניו מהם והיו לאכול, עוד אמר ויבנו להם במות בכל עריהם ממגדל נצרים עד עיר מבצר, רצה לומר שהיו כל כך אדוקים בעבודה זרה שבכל מקום היו בונים במות לעבדה, והקטון שבמקומות שהוא מגדל נוצרים, רוצה לומר המגדל שכל אדם היה עושה בכרמיו ופרדסיו לשמור ממנו הפירות, שלכן קראו מגדל נוצרים ושומרים, שם היו גם כן עושים במות, עד עיר מבצר, שהוא המקום הגדול, כי בכל מקום כקטון כגדול היו בונים במות לעבוד עבודה זרה, (י-יא) ולא די מה שהיו עושים בתוך הערים אבל גם מחוץ להם בשדה היו מציבים מצבות ואשרים על כל גבעה ותחת כל עץ רענן, והיו מקטרים שם כמו שהיו עושים הגוים אשר הגלה ה' מפניהם, והיו עושים כל הדברים הרעים האלה כדי להכעיס את רבונם ומכונים למרוד בו, (יב) והראיה על זה שעבדו הגלולים, שהם דברים מתועבים ונמאסים בעצמם, לא לתכלית אחר כי אם בעבור אשר אמר השם להם לא תעשו את הדבר הזה, כי זו היא ההכעסה אשר זכר.

וגם בזה קבלו ענשם באותה מדה, הם טמאו הערים והמגדלות הגבעות והשדה, והיה מענשם שלא ישאר להם דבר לא עיר ולא מקום בבית ובשדה, וכמו שהם הכעיסו את השם, כך אמר וימאס ה' בכל זרע ישראל.

פסוק יג

(יג-יד) ויעד ה' בישראל וביהודה, רצה לומר שהתרה והעיד השם יתברך בהם ביד נביאיו לומר שובו מדרכיכם הרעים ושמרו מצותי, ולא שמעו ויקשו את ערפם כערף אבותם, אותם שלא היו מאמינים בה' אלקיהם, כתרח ונחור שלא היו משערים דבר מהאמונה האמתית וכעובדי העגל ושאר הממרים, וגם בזה קבלו ענשם באותה מדה, כי כמו שהם לא שמעו בקול ה' ככה לא שמע השם אליהם כאשר קראוהו בעת צרתם.

פסוק טו

ואמר עוד וילכו אחרי ההבל, להגיד שזבחו לשדים לא אלוה, שהבל המה מעשה תעתועים, וגם הם החטאים בנפשותם ספו תמו מן בלהות ונעשו הבל:

פסוק טז

עוד זכר שעשו להם מסכה שנים עגלים, והמסכה הם הצורות שעושים בחכמת התכונה הנקראות טלסמאות, ואולי שהעגלים נעשו גם כן בזה האופן להתמיד המלכות והעבודה, ולזה סמך אליו ויעשו אשרה וישתחוו לכל צבא השמים, כי היה כל זה להוריד להם רוחניות הכוכבים לפי מחשבתם, ויעבדו את הבעל, שהיא העבודה לשמש, (יז) ולהיותו המאור הגדול בזה העולם השפל נקרא בעל כמו שפירשתי, (דף רנ"ו ע"א) ולכן היו מעבירים את בניהם ואת בנותיהם באש, לפי שהשמש הוא גובר ביסוד האש. ואמר ויקסמו קסמים וינחשו, להגיד כי היו משתדלים באלה התחבולות שאין בהם ממש כדי לדעת העתידות והיו עוזבים ומואסים דברי הנביאים העומדים בסוד ה' מודיעים הדברים בשלמות', וכלל כל דרכיהם הרעים באמרו ויתמכרו לעשות הרע בעיני ה' להכעיסו:
ולפי שהכתוב ספר בכאן דרכים רבים מעבודה זרה, ראיתי לעיין בהם כדי לכלול מיניהם ותמונתם. ואומר שהנה הרמב"ן בפירוש התורה בפרשת וישמע יתרו (דף נ"ט ע"ב), כתב שכפי מה שיורו הכתובים בענין עבודה זרה היו שלשה מינים. כי הראשונים החלו לעבוד את המלאכים שהם השכלים הנבדלים, בעבור שידעו להם שררה על האומות כענין שכתוב (דניאל י' ט"ז) שר מלכות יון ושר מלכות פרס, וחשבו שהיה להם יכולת להטיב או להרע, ואלה הם הנקראים בתורה ובנביאים אלקים אחרים מאלקי העמים, כי המלאכים נקראים אלקים, כמו שאמר (דברים י' י"ז) הוא אלקי האלקים, (תלים צ"ז ו') וישתחוו לו כל אלקים, (שמות י"ח י"א) כי גדול השם מכל האלקים, ואף על פי

שהיו העובדים מודים שהכח הגדול והיכולת הגמורה לאל עליון, וכך אמרו רבותינו (מנחות פי"ג דף ק"י ע"א) דקרו ליה אלהא דאלהיא, עכ"ז היו עובדים את הנבראים האלה, ועל זה אמר הכתוב (שמות כ"ב י"ט) זובח לאלקים יחרם: והמין השני בע"ז הוא שחזרו לעבוד לצבא השמים לשמש או לירח או למזל מן המזלות, כי כל אחת מהאומות ידעה כח המזל המושל בה כפי משטרו על הארץ שלהם, וחשבו כי בעבודתו יגבר המזל ויועיל להם, ואלה האנשים הם שהחלו לעשות הצורות בפסילים ואשרים וחמנים בשעות אשר להם הכח כפי מעלתם והיו נותנים בעם כפי מחשבתם כח והצלחה, והיו לכל אלה הכתות נביאי שקר מגידים להם העתידות בחכמת הקסם והניחוש: והמין השלישי בע"ז הוא מה שחזרו אחרי כן לעבוד את השדים שהם רוחות, לחשבם כי גם מהם יש ממונים על האומות להזיק לצריהם, כמו שנתפרסם זה בחכמת ניגרומנציא"ה גם בדברי רז"ל, ועל זה נאמר (דברים ל"ב י"ז) יזבחו לשדים לא אלוה, כלומר שאינם כמלאכים שנקראים אלוה, והם חדשים לפי שלמדו ישראל זה מן המכשפים במצרים, והנה התורה אסרה כל עבודה בלתי ליי' לבדו, ולכן הזהיר (שמות כ' ג') לא יהיה לך אלקים אחרים על פני, לרמוז למלאכים שהם לפני השם, ואמר לא תעשה לך פסל וכל תמונה אשר בשמים ממעל, כנגד המין השני שהוא מצבא השמים, ואמר ואשר בארץ ואשר במים מתחת לארץ, כנגד השדים שהם מתחת מים ושוכניהם, וכך אמרו ז"ל (מכילתא פר' יתרו דף כ"ה ע"ד) לרבות את הבוביא (פי' דמות אדם נברא במים) ועל כלם אמר לא תשתחוה להם ולא תעבדם, זהו דעת הרב והוא אמתי כפי הוראת הכתובים. אך אמנם הודיע הדבר בדרך כולל בסוגיו, וגם השמיט מינים אחרים מהע"ז שלא זכר, ולכן ראוי לפרט בו עוד המאמר ולבאר כמה מינים מהע"ז נמצאו בקדמונים כפי עדות הכתובים ודברי חז"ל, כדי שתראה שכלם הגיד הכתוב בכאן שהיו עבדים ישראל איש לא נעדר. ואומר שכאשר נחפש הענין הזה היטב, נמצא העבודות הזרות שהיו עושים נכללות בעשר' מינים: המין הראשון הוא הראשון שזכר הרמב"ן ז"ל, שהיו עובדים למלאכים, לחשבם שהם היו שרי האומות ושהם היו מטיבים לעובדיהם, ועל זה אמר בכאן בספרו חטאות ישראל, ויראו אלקים אחרים, שהמלאכים נקראים כן כמו שנזכר: המין השני הוא השני גם כן שזכר הרב, שהוא העבודה לצבא השמים כוכבים או מזלות, ויעבדום בחשבם שיש להם מבוא גדול בעניני הארץ וצאצאיה, כענין שכתוב (ירמי' ח' ב') ושטחום לשמש ולירח ולכל צבא השמים אשר אהבום ואשר עבדום וגו', וכמו שאמר בתורה (דברים ד' י"ח) ופן תשא עיניך השמימה וראית את השמש ואת הירח ואת הכוכבים כל צבא השמים ונדחת והשתחוית להם ועבדתם אשר חלק השם אלקיך

אותם לכל העמים תחת כל השמים, וכנגד זה המין גם כן נאמר בכאן וישתחוו לכל צבא השמים. ולפי שהשמש הוא הפועל הגדול והתחלת ההויו' כלם והיו אומרים שאין צור כמוהו, אמר עליו בפרט ויעבדו את הבעל ויעבירו את בניהם ואת בנותיהם באש, לפי שזאת היתה עבודת השמש להיותו גובר ביסוד האש: המין השלישי הוא העבודה לצורות והטלסמאות שהיו עושים בשעות ידועות כדי שידברו ויגידו העתידו', ועם היות שזה היה להם הורדת רוחניות הכוכב על אותה הצורה, הנה מניתי אותו מין בפני עצמו לפי שאנשי המין השני הם העובדים למזלות לא לצורות, כי אם להם בהיותם בשמים ממעל, וזה המין השלישי הוא מין אחר מהאנשים שהיו עובדים אותם הצורות, בחשבם שהיה בהם כחות לעשות מה שירצו, וכנגד המין השלישי הזה אמר בכאן ויעשו להם מסכה שני עגלים ויעשו אשרה, כי העגלים והאשרה היו אצלם צורות וטלסמאות: המין הרביעי מהעבודה היא עבודת הצלמים המיוחדים לגדול הצמחים ולעבודת האדמה, והיה ענין אנשי המין הזה מיוחד בצמחים ונקראה מלאכתם עוננות ובעליהם מעוננים, ולפי שהיה תכלית ענינם בחירת השעות המועילות להרבות תנובות הארץ ולחרוש ולזרוע כדי שתצליח התבואה, וכנגד זה אמר בכאן ויציבו להם מצבות ואשרות על כל גבעה גבוהה ותחת כל עץ רענן: המין החמישי הוא צורת התרפים אשר יאמינו עושיהם שיורו גם הם באותות יצאו מאתם להגדת העתידות, ויאמרו השואלים בהם אם אצלח במה שאני רוצה לעשות, אראה במחזה או בחזיון לילה בתולה יפה ונר דלוק בידה, ואם לא, אראה כושי עם אבוקה כבה בידו, כאלו צורות התרפים היו סבה בעבודתם שיבוא בחלום או במחזה הסימן אשר ישים השואל לתשובתו, ועל המין הזה אמר הנביא (זכריה י' ד') התרפים דברו און, (יחזקאל כ"א כ"ו) שאל בתרפים, ולמה שהיה כפי מחשבתם הוראתם דומה להוראת האורי' והתומים, אמר (הושע ג' ד') אין אפוד ותרפים, וההבדל ביניהם כהבדל הדבר המוחש האמתי לצורות המדומות הכוזבות, וכנגד המין הזה אמר כאן ויעשו דברים רעים להכעיס את השם, כי היו מכעיסים אותו בעשותם התרפים בדמות הכלים המקודשים, ר"ל האורים והתומים: המין הששי מהעבודה הוא מה שהיו עובדים בעל חי אחד, לחשבם שהיה בו רוחניות מהעליונים, וכן היה ענין העשתרות, וכמו דגון שקוץ פלשתים, וכמו שתעו הכשדים בתנין הגדול שאחז"ל (במעשה בל) שהמית דניאל, והכשדים אשר באו להתישב בארץ ישראל אנשי בבל עשו את סכות בנות, ואמר רב יהודה בפרק ארבע מיתות, (סנהדרין דף ס"ג ע"ב) שהיו עובדים תרנגולות, ואנשי כות עשו את נרגל שהוא התרנגול, ואנשי העוים את נבחן ואת תרתק, שהיו כלב וחמור כמו שזכרו חז"ל במקום הנזכר. ולפי שהיה פחתות ולגלוג גדול

שאנשים בעלי שכל יעבדו לבעלי חיים בלתי מדברים, אמר כאן כנגד המין הזה ויעבדו הגלולים אשר אמר השם להם לא תעשו את הדבר הזה: המין השביעי מהעבודה היא אשר היו עושים למתים או לעצמותיהם, בחשבם שהיה בהם ידיעה בעתידות וחלקו על מה שאמר שלמה (קהלת ט' ה') והמתים אינם יודעים מאומה, ומזה המין היה האוב והידעוני ודורש את המתים שכתוב בתורה (דברים י"ח י"א) וזה המין נקרא ביחוד קסם, ועליו אמר הנביא (ישעי' ח' י"ט) וכי יאמרו אליכם דרשו אל האובות ואל הידעונים המצפצפים והמהגים הלא עם אל אלקיו ידרוש בעד החיים אל המתים, וכנגד המין הזה אמר כאן ויקסמו קסמים: והמין השמיני מהעבודה הוא מה שהיו עושים לקיסרים ומלכים שהצליחו במלחמותיהם וכבשו ארצות רבות, אמרו שאין זה מבלתי כח אלקי, והיו עושים דמות צורותיהם להשתחוו' להם כי יאמרו שהאלקים שמם בארץ במקומו, וכזה היה ענין נבוכדנאצר שהיו חושבים אנשי ארצו כי בקבלם עליהם עבודתו וכוונתם אליו תעלה הצלחתם עם הצלחתו, וזה היה דעת פרעה כדברי רבותינו, (א"ה כל זה תמצא באריכות בתנחומא פר' וארא בפסוק ראה נתתיך לפרעה וכו' ודוק): וסנחריב שאמר (ישעי' י"ד ט"ו) אעלה על במותי עב אדמה לעליון, וחירם וחביריו שעשו עצמם אלוקות, וכנגד המין הזה אמר כאן כי קרע ישראל מעל בית דוד וימליכו את ירבעם בן נבט וידח ירבעם את ישראל מאחרי ה' והחטיאם חטאה גדולה: והמין התשיעי הוא מהאנשים השופטים כפי הדברים הנופלים במקרה שגם הם יחשבו לשפוט בעתידות כפי ההקדמות הכוללות אשר להם ישפטו מכחם את אשר יהיה באחרית הימים, וזה המין יקרא בייחוד ניחוש, ועליו אמר הנביא (יחזקאל כ"א כ"ו) קלקל בחצים שאל בתרפים ראה בכבד, ומזה המין היו הגורלות למיניהם, ולזה אמרו (סנהדרין דף ס"ה ע"ב) הפסיקו נחש או שועל בדרך, וכנגד המין הזה אמר הכתוב בכאן וינחשו: והמין העשירי מהעבודה הוא השלישי שזכר הרמב"ן, בתתם כח וממשלה לשדים הנמצאים לפי אמונתם באויר, מהם יחשבו שהם עצמים נבדלים ומופשטים מחמר, ומהם יאמינו שהם מורכבים מהאויר והאש, וחשבו להמשיכם בזבחים או בלחשים שלהם סגולה ולהביאם בזמן והמקום אשר ירצוהו, וזה המין יקרא בייחוד כשפים, ולהיותו יותר נמצא בנשים כפי חולשת דעתן אמר (שמות כ"ב י"ז) מכשפה לא תחיה, ומזה המין הוא החובר חבר, ועליו אמר (ויקרא י"ז ז') ולא יזבחו עוד את זבחיהם לשעירים, ואמר (דברים ל"ב י"ז) יזבחו לשדים לא אלוה, ולפי שאלה הנמצאים אין בהם ממש, אמר יתברך על זה (שם שם כ"א) הם קנאוני בלא אל כעסוני בהבליהם, וכנגד המין הזה אמר כאן וילכו אחרי ההבל ויהבלו, וכל העבודות האלה כלל הנביא באמרו ויתמכרו לעשות הרע בעיני ה', כי

העובד באיזה מין שיהיה מהם הוא מכעיס מקציף את השם מאזרי זיקות. הנה התבאר מזה שדרכי העבודות הזרות נכללות באלה העשרה מינים ושכלם נמצאו בבני ישראל, והנה לא זכרתי אותם בקדימה ואיחור כפי הפסוקים כי אם כפי מדרגותם, ועל אלה המינים נחלקו האמונות בקדמונים, והיו עושים בהם שרש מהמוחש, ר"ל מההצלחות אשר היו נמשכות אליהם ויחסום אל אלהיהם, כמו שאמר (ירמי' מ"ד י"ח) ומן אז חדלנו לקטר למלכת השמים חסרנו כל, גם אמר חבקוק (חבקוק א' ט"ז) על כן יזבח לחרמו ויקטר למכמרתו כי בהמה שמן חלקו ומאכלו בריאה, ואמר איוב (איוב י"ב ו') ישליו אהלים לשודדים ובטוחות למרגיזי אל לאשר הביא אלוה בידו, וכפי האמת מהעשרה מינים האלה השמנה האחרונים מהם המיוסדים על קו תוהו ואבני בוהו, לפי שהם דברים יוצאים מהאמת ומהמושכל, אמנם שני המינים הראשונים מהשכלים הנבדלים והכוכבים והמזלות יש להם מציאות בעצמ', אבל העבודה להם היא שגעון ותמהון לבב, לפי שהשכלי' הנבדלים והגרמים השממיים כוכבים או מזלות כחותיהם הם מוגבלות ולא יגיעו אלא על המוכן אליו, כי כמו שכח האש לחמם והמים לקרר, כן כח מאדים על דרך משל להשמיד ולהחריב, וכח צדק להצליח ולהעשיר, ואין בידם לשנות ההורא' ההיא ולהשפיע ההפך על המקבל בין שיעבוד עבודה או לא יעבוד אותה, כמו שאין כח במים לפעול בהפך טבעם, ואולם כשיכין המקבל עצמו לקבל השפע ההוא המגיע מצד טבע הכוכב, כמו לקבל הלחות מצד הלבנה והחמום על ידי האש ויקבלהו, אין זה ממה שיחייב שהפעל ההוא מגיע מצד הפקת רצון הכוכב, כי הוא פועל בטבע כפי ההכנה, וזהו שרש רוב הטעות בעובדי עבודה זרה שהיו חושבים שהשפע המגיע מהכוכב היה מצדו הפקת רצונו על ידי פעולה שהיו עושים לפניו, ולא שתו לב שהפעולות ההם לא יעשו דבר, או שבדרך טבע יתנו הכנה במקבל לפי שיכולת הכחות העליונות מוגבל והם פועלות כפי הטבע לא על צד הרצון, וזה כענין בעל פעור שהיה כחו לשלשל הלחות לפורעים לפניו, ואחז"ל (סנהדרין דף ס"ד ע"א) שהכומרים היו מאכילין אותו תרדין ומשקין אותו שכר ידוע ובזה היה המקבל מוכן, והיה הפעל נמשך מהפוער הן שיהיה צריך לכך או בלתי צריך. לפי שהיה פועל בטבע ולא על צד הרצון, ולזה לא תהיה התפלה והעבודה ראויה אליהם, אחרי שאין בהם יכולת לשנות את תפקידם ומעשיהם, כי אם לש"י שהוא פועל על צד הרצון ובדרך החסד הגמור בין שיהיה המקבל מוכן או בלתי מוכן כפי מה שירצה, ולזה אמר הנביא כמהביל עניניהם (ירמי' י' ה') אל תיראו מהם כי לא ירעו וגם הטב אין אותם, ואמר על הצורו' מה הועיל פסל כי פסלו יוצרו

מסכה ומורה שקר וגומר, ואמר (חבקוק ב' י"ח) לעשות אלילים אלמים ואמר (שם שם י"ט) האומר לעץ הקיצה עורי לאבן דומם וגומר, ופסוקים רבים אחרים מורים על זה:

פסוק יח

ויתאנף ה' מאד וגומר. אחרי שזכר הכתוב חטאת ישראל ופשעיהם, זכר ענשם באמרו שהתאנף השם מאד והסירם מעל פניו, והיה זה בגלות אשר הגלם מלך אשור ולא נשאר בארץ הנבחרת כי אם שבט יהודה לבדו, ר"ל מלכות יהודה שנכלל עמו בנימין ואנשים מבני שמעון שבאה נחלתם עם שבט יהודה כמו שנזכר בספר יהושע (יהושע י"ט:ט').

פסוק יט

ואמר שגם יהודה לא שמר מצות ה' אלקיהם והלכו בחקות ישראל, אבל לא הוגלו עמהם יחד, אם בעבור בית השם שהיה בתוכם והיה מגין בעדם, וגם לפי שמלכי יהודה לא היו רשעים כמלכי ישראל והיה חרבן ארץ ישראל בימי חזקיהו איש תם וישר ירא אלקים וסר מרע שזכותו הגין על ירושלם כמו שיתבאר, וגם עשה הקדוש ברוך הוא זה כדי שיראו בני יהודה בחרבן ארץ ישראל ואולי יתנו את לבם לשוב אל השם ולהסיר את אלהי הנכר מקרבם כדי שלא ילכו בגולה כאחיהם בני ישראל:

פסוק כ

ואמרו וימאס השם בכל זרע ישראל ויענם ויתנם ביד שוסים, אין זה אחר החרבן אבל הגיד איך היה ונתגלגל ענין החרבן שזכר, ולזה אמר שמאס השם בכל זרע ישראל ולכן ענה אותם ביסורים, כמו שאמר הנביא עמוס (עמוס ד' ו' ט', י' י"א) וגם אני נתתי לכם נקיון שנים בכל עריכם וחסר לחם בכל מקומותיכם ולא שבתם עדי נאם השם, הכתי אתכם בשדפון ובירקון וגו' ולא שבתם עדי נאם השם, שלחתי בכם דבר הרגתי בחרב בחוריכם עם שבי סוסיכם ולא שבתם עדי נאם ה', הפכתי בכם כמהפכת אלקים את סדום ואת עמורה ולא שבתם עדי נאם ה', הנה אם כן זכר הענוים והיסורין שבאו עליהם קודם החרבן בהדרגה, ועליהם אמר כאן ויענם ה' ויתנם ביד שוסים.

פסוק כא

וזכר שהתחלת רשעתם היה כסופם והראש והסוף היה אחת בהם, כי הם קרעו ממלכת בית דוד וימליכו את ירבעם, ועם היות שהשם יתברך גזר זה ויעדו על ידי נביאיו, הנה הם המליכוהו מעצמם לא על ידי נביא, כי לא שאלו את הנביא שיבחר ביניהם מלך כמו שעשו בזמן שמואל, אבל הם מעצמם בחרו אותו, וירבעם כשראה רשעתם בעזבם בית דוד לא האמין בהם, ולכן ירא פן יעזבוהו כמו שעזבו את בית דוד, ומפני זה הדיח את ישראל מאחרי ה' והחטיאם חטאה גדולה כדי להתחזק במלכותו, והמה החזיקו

ברשעתו ולא סרו ממנו. הנה אם כן סרו מהר מבית דוד שהיו מלכי צדק והחזיקו בבית ירבעם למלוך אדם חנף, ולכן היה משורת הדין שאחרי שהמה לא סרו מחטאת ירבעם בשנים רבות יסיר השם אותם מעל פניו לפי שראה כי כלתה אליהם הרעה, וזה היה סבה שגלה ישראל מעל אדמתו בדרך אשור עד היום הזה. וכבר יסופק על זה למה נחרבה ארץ ישראל בימי הושע בן אלה ולא נחרבה בימי שאר המלכים שהיו יותר רשעים ממנו? וכבר התעוררו אליו חז"ל במסכת גיטין פרק המגרש אמרו שם, (דף פ"ח ע"א) אמר ר' יהושע בן לוי, לא חרבה ארץ ישראל עד שעבדו בה שבעה בתי דינין ע"ז, ואלו הם ירבעם בן נבט, בעשא בן אחיה, ואחאב בן עמרי, ויהוא בן נמשי, ופקח בן רמליהו, ומנחם בן גדי, והושע בן אלה, שנאמר (ירמיה ט"ו ט') אומללה יולדת השבעה נפחה נפשה באה שמשה בעוד יומם וגומר, אמר ר' אמי מאי קראה? (דברים ד' כ"ה) כי תוליד בנים ובני בנים ונושנתם. אמר ליה רב כהנא ורב אסי לרב כתיב בהושע בן אלה ויעש הרע בעיני ה' רק לא כמלכי ישראל, וכתיב עליו עלה שלמנאסר מלך אשור? אמר להו אותן פרדסאות שהושיב ירבעם בן נבט על הדרכים שלא יעלו ישראל לרגל בא הושע ובטלן, אף על פי כן לא עלו ישראל, אמר הקב"ה אותם שנים שלא עלו ישראל לרגל ילכו בשבי וגומר. העירו בזה על שתי סבות. אחת מפאת המלכים ורשעתם, ושלא נחרבה הארץ בעבור רשעת הושע בן אלה לבדו כי אם בעון כל המלכים שקדמו אליו והוא עמהם, שאעפ"י שלא היה כמוהם ברוע, היה נתוסף רשעתו על רשעתם ונעשתה הסבה יותר חזקה, וקרה בזה כמו שקרה לאדם המורגל במאכלים רעים שיחלה או ימות פתאום לא מפאת המאכל ההוא אשר אכל באותו יום קודם חליו או מותו כי אם בהתחבר רוע הנהגתו בכל הפעמים, ואם כן היה החרבן בימי הושע לפי שנתמלא סאתם. והסבה השנית שהעירו הוא מפאת עם ישראל, שאע"פ שהיה הושע מעט חוטא מהמלכים אשר קדמוהו, הנה באמת היה העם יותר שטוף בעבודה זרה וביתר העונות ממה שהיה בכל הזמנים הקודמים, וכמו שזכר הנביא עמוס, ובסבתם בא החרבן, והושע נלכד בשחתותם, ועל הסבה השנית הזאת העירו גם כן באמרם, תנא דבי אליהו מה נשתנה הושע בן אלה שגלו עשרת השבטים בימיו? אלא עד עכשו היתה עבודה זרה קשורה ביחיד וקשה לפי המקום ברוך הוא להגלות את הצבור בעון יחיד, כיון שבא הושע עמד ובטל כל המשמרות ואמר כל מי שיעלה לירושלם יעלה, ועליו הוא אומר ויעש הרע בעיני ה' רק לא כמלכי ישראל, עלה שלמנאסר מלך אשור ושמט קולר מצוארו ונתנו לצואר הרבים, מכאן אמרו כל העושה מצוה ואינו גומרה מתחייב בנפשו. ביארו בזה שבחטא העם ורשעתו שנתגלה בימי הושע כאשר נתן להם רשות לעלות לירושלם ולא רצו לעלות נחרבה הארץ. וכבר ספר

הנביא עמוס, שמלבד העבודה זרה וגלוי עריות ושפיכת דמים שהיה בישראל, היו עוד ביניהם החמס והגזל ועליו נחתם גזר דינם להחריב ארצם, והוא אמרו (עמוס ב' ו') על שלשה פשעי ישראל ועל ארבעה לא אשיבנו על מכרם בכסף צדיק ואביון בעבור נעלים. הנה הסבות האלה כלם חייבו הגלות והחרבן, ואלה הקרנות אשר פזרו את ישראל:

פסוק כד

ויבא מלך אשור וגומר. ספר הכתוב שמלך אשור כאשר הגלה את ישראל מעל אדמתם, הביא מבבל ומשאר ארצותיו גוים רבים ויושיבם בערי שמרון תחת בני ישראל וישבו בעריהם, והנה לא זכר שהושיבם גם כן בשמרון אבל אמר וירשו את שמרון וישבו בעריה, שזה מורה שלא נתישבו בשמרון כי אם בערים הסמוכים אליה, והיה זה לפי ששמרון אחרי שמלך אשור בנה עליה מצור שלש שנים כאשר לכד אותה החריבה עד היסוד בה, כאשר ניבא עליה מיכה המורשתי (מיכה א' ו') ושמתי שמרון לעי השדה למטעי כרם, ומפני זה לא נתישבו בה הגוים ולא עשו בה ישוב כלל:

פסוק כה

וספר שכאשר התחילו להתישב בארץ ישראל אותם הגוים אשר באו בה, לפי שלא היו יראים את השם היה השם יתברך שולח בהם אריות שהיו הורגים אותם, (כו) ויאמרו למלך אשור הגוים אשר הגלית, רוצה לומר הגוים אשר הגלית והוצאת אותם מארצם להושיבם בערי שמרון לא היו יודעים משפט אלקי הארץ וישלח בהם האריות ויהרגום, (כז-כט) ומלך אשור צוה שאחד מהכהנים אשר הלכו בגולה ישוב לארץ ישראל ויורם את משפט אלקי הארץ, ושבא הכהן שמה והיה מורה אותם איך יראו את ה', והיו הגוים עושים גוי וגוי מהם עבודת אלקיו הנכר והיו מניחים עבודה זרה שלהם בבתי הבמות אשר עשו בני ישראל השמרונים בהיותם על אדמתם בערי שמרון:

פסוק ל

וספר הכתוב שמות האלוהות אשר היו עובדים אותם הגוים, כי הנה אנשי בבל, עם היות שבזמן אחר היה שם העבודה זרה שלהם בל, כמו שאמר (ישעיה מ"ו א') כרע בל קרש נבו, הנה עתה עשו להם את סכות בנות, וכבר כתבתי שאחז"ל (סנהדרין דף ס"ג ע"ב) שהיה זה תרנגולת אחת או דמותה שהיו עובדים, ופירוש סכות בנות בלשונם תרנגולת עם אפרוחיה, ואנשי כות, שהיה עיר אחרת בארץ כשדים מהבאים להתישב בארץ, עשו להם את נרגל, שהוא התרנגול הזכר, ואנשי חמת עשו את אשימא, רצה לומר התיש שנקרא בלשון חז"ל ברחא קרחא, ופירוש אשימא אימרא, והעוים עשו את נבחז, שהוא הכלב שנובח בעזות, ואת תרתק, שפירשו בו צורת חמור, וכן אנשי ספרוים היו שורפים

את בניהם לאדרמלך וענמלך אלהיהם שהם הפרד והסוס, כמו שפיר' חז"ל (שם) כל זה בפרק ארבע מיתות הנזכר.

פסוק לב

והכלל הוא שהגוים האלה היו יראים את ה', ועם זה היו עושים במות וכהני הבמות היו להם והיו מקבצים שני הדרכים יחד, (לג) כי היו יראים את ה' ואת אלהיהם היו עובדים. ואמנם אמרו כמשפט הגוים אשר הגלו אותם משם, היותר מתישב שעל ישראל נאמר, שהכשדים האלה היו עושים כמשפט הגוים שהם בני ישראל השומרונים שהיו עושים בהיותם בארץ, וזהו אשר הגלו אותם משם, רוצה לומר אשר הגלו הכשדים אותם מארץ ישראל, (לד-לה) ועליהם אמר עד היום הזה הם עושים כמשפטים הראשונים, רוצה לומר שבני ישראל היו עדיין עושים, אם בגלות שהלכו שמה, ואם אותם שנשארו בארץ, כי לא הגלו כלם כמו שיראה מהספור בענין חזקיהו ששלח למה שנשאר שם, ועליהם אמר שהיו עושים כמשפטים הראשונים בענין העבודה זרה, אך לא בענין היראה שלא היו ישראל יראים את ה' כגרי האריות, כי הם לא היו יראים את ה' ואינם עושים כתורה וכמצוה אשר צוה השם ליעקב שהם נקראים ישראל על שמו וכרת השם עמהם ברית שלא יעבדו עבודה זרה כי אם את ה' האלקים אשר שמרו מצותיו כי עמו תהיה הצלחתם וטובם, ועם כל זאת לא שמעו וכמשפטם הראשון הם עושים גם היום בגלות אותם שהלכו בו ובארץ אותם אשר נשארו שם, ולא היה ענינם ככשדיים, שהם היו יראים את השם ועובדים פסיליהם, אמנם בני ישראל לא היו יראים את ה' והיו עובדים הפסילים כמו הם. והנה אמר שלשה פעמים בכאן לא תיראו את אלקים אחרים, בהיות די באחד מהם כפי צורך הספור ותכליתו, להודיע שאזהרת הע"ז שקולה כנגד כל המצות, ולזה אמר ויכרות השם אתם ברית ויצום לאמר לא תיראו אלקים אחרים וגומר כי אם את ה' וגומר, כלומר אם ה' עמכם אין ראוי שתיראו אלקים אחרים כי מה יעשו לכם? ושזה היה בתחלת הברית בעשרת הדברות בדבור לא יהיה לך אלקים אחרים על פני, וגם באמצע התורה כשצוה אותם את החקים ואת המשפטים והתורה והמצוה צוה גם כן ולא תיראו אלקים אחרים, רוצה לומר אם תעשו המצות אינכם צריכים אלקים אחרים להיותם אמצעיים ביניכם לבין אלקיכם להוריד עליכם את הטוב. כי המצות הם האמצעיים האמתיים בזה, וגם אחרי חתימת התורה כשעשה יתברך הברית (והם הקללות שפרשת כי תבא (דברים כ"ה) שיעדם לעובר עליה שנקראו ברית, כמו שאמר (שם כ"ט א') אלה דברי הברית וגומר, והזהירם שלא ישכחו הברית אשר כרת עמהם) אמר גם כן ולא תיראו אלקים אחרים, הנה אם כן הזהיר על העבודה הזרה בתחלת

התורה ובאמצעיתה ובסופה ועם כל זאת לא שמעו וגומר, זהו קשור הפסוקים ויישובם: ואחרים פירשו כמשפט הגוים אשר הגלו אותם משם, שהכשדיים שבאו להתישב בארץ היו עושים כמשפט הגויים גויי הארצות אשר הם באים משם, רוצה לומר מבבל ומשאר הארצות שזכר, כי לא היו עובדים את ה' כי אם את אלהיהם כמו שהיה משפטם בארצם, ולכן יראתם את ה' לא היתה יראה שלמה, שאם היו יראים ממנו לא היו עובדים ע"ז, אבל היו יראים את האריות ומפחדם היו יראים את השם המשלחם בהם, ולכן נקראו גרי אריות, וזהו אמרו אינם יראים את ה' ואת אלהיהם היו עובדים רצה לומר שלא היתה יראתם אמתית לשם, אחר שהיו עובדים אלהיהם והיו עושים כמשפטם הראשונים ולא היו עושים כחקות התורה ומשפטיה אשר צוה ה', שהיה עליהם לקבל הכל כיון שהתגיירו, כל שכן בראותם שישראל גלו מהארץ ההיא לפי שלא עשו כתורה וכמצוה, והפירוש הראשון הוא היותר מתישב בפסוקים. וכבר זכרו חז"ל (בתנחומא פרשת וישב) שגרי האריות האלה הם הנקראים בלשונם שמרונים מפני שנתישבו בערי שמרון, והם הנקראים כותיים לפי שבאו מכותה, וכאשר עלה עזרא וזרובבל בן שאלתיאל מבבל באו עליהם הכותיים ק"פ אלף ובקשו להרוג נחמיה במרמה, שנאמר (נחמיה ו' ב') לכו ונועדה יחדיו, עד שבטלו מלאכת השם שתי שנים, מה עשו עזרא וזרובבל ויהושע בן צדוק? קבצו כל הקהל אל היכל ה' והביאו שלש מאות תינוקות ושלש מאות ספרי תורה בידם, והיו תוקעין והלויים משוררים ומזמרים ונדו והחרימו את הכותיים בשם המפורש הנכתב על הלחות, ובחרם בית דין התחתון ובחרם בית דין העליון, שלא יאכל אדם מישראל פת כותי כאלו אוכל בשר חזיר, ואל יגייר אדם מישראל כותי, ואל יהא להם חלק בתחיית המתים וחלק ונחלה בישראל, ושלחו את החרם אצל ישראל שבבבל, והם הוסיפו עליו חרם על חרם, והמלך כורש קבע להם חרם על חרם, שנאמר (עזרא ו' י"ב) ואלהא דשכין שמיה תמן, כמו שבא כל זה בפרקי ר' אליעזר (סוף פר' ל"ח): והנה נשאר עתה להשיב לשתי השאלות האחרות ששאלתי בפרשה, והם למה שלח השם יתברך את האריות בכשדים להמיתם? אם על שלא היו יודעים משפט אלקי הארץ ולא היו מקיימים מצות התורה? הנה הם לא היו מחוייבים בזה ולא ענש הכתוב אלא א"כ הזהיר, והעממים שהיו בארץ קודם שירשוה ישראל שלא היו גם כן יודעים משפט אלקי הארץ לא היו נהרגים על ידי האריות, וגם ישראל שהיה עם ה' והיו מחוייבים בשמירת המצות לא היו יראים אותו והיו עוברים על כל מצותיו כמו שזכר הכתוב בכאן ולא נהרגו על ידי האריות, ולמה אם כן נהרגו הכשדיים על ידם? גם מה שאמר שאחרי שלמדם הכהן היו יראים את ה' ועובדים לאלקיהם יקשה מאד, כי איך יתכן זה? והם

דברים סותרים אי אפשר שיתקבצו יחד, רוצה לומר היראה אל השם הנכבד ועבודת אלקים אחרים, ואם הכשדיים היו יראים את השם איך היו עובדי עבודה זרה? והנה אין ענין היראה כי אם הזריזות אל קיום מצותיו והפחד מענשו, ואם זה יאמין האדם בשלמות היה בהכרח יעבוד הש"י ולא יעבור על מצותיו. ומה שראוי שנאמר בהתרת כל זה הוא, שמשפט אלקי הארץ היה האמונה באלהותו ויכלתו הבב"ת, ושהוא סבת הסבות כלם והוא המשפיע על כל הדברים הטוב והשלמות ואינו מקבל דבר מזולתו, ושהוא משגיח בארץ ישראל השגחה פרטית, ועם היות שהעממים אשר היו בארץ מקדם לא היו משערים דבר מזה, הנה כאשר באו אליה בני ישראל וקבלו התורה והמצות ושמעו אל דברי הנביאים ודבקה ההשגחה והדבוק האלקי בארץ יותר ממה שהיה בימי קדם בסבת ישראל, שכבר נתאמתה אצלם הפנה הזאת בחלקיה, כי עם היות הרשעים שבהם עובדים עבודה זרה לא היו מכחישים באלקותו יתברך ויכלתו והשגחתו, אבל היו חושבים שהאלוהות ההם אשר היו עובדים היו אמצעיים להוריד השפע ממנו יתברך על עמו, לא שיחשבו שהיו הם הסבה הראשונה הפועלת, ולכן גם מהמלכים הרשעים היו מבקשים פני השם יתברך בעת צרתם, כמו שתראה בירבעם בן נבט כאשר שלח ידו לתפוש את הנביא אשר קרא על המזבח ויבשה ידו אמר (מלכים א' י"ג ו') חל נא את פני השם אלקיך, כי יודע היה שעמו עוז ותושיה להטיב ולהרע ולא חשב שהיה ענין ידו מקריי, וכשחלה בנו שלח את אשתו לדרוש את השם מאחיה השלוני, ואחאב הסכים עם אליהו בענין נביאי הבעל וחרד אל דבר הנביא שאמר לו (שם כ' מ"ב) והיתה נפשך תחת נפשו, וכשיעדו אליהו על כרם נבות היזרעאלי חרד וקרע את בגדיו וצם ושכב בשק, ויהורם אמר (בסימן ג' י') אהה כי קרא ה' לשלשת המלכים האלה לתת אותם ביד מואב, וזה כלו מורה שהיה יראת אלקים בקרבם ושהיו מאמינים שמפי עליון תצא הרעות והטוב, אף על פי שהיו בהם כופרים שהיו אומרים לא ייטיב השם ולא ירע עזב ה' את הארץ, לפי שהיו חושבים שמפני רשעתם נסתלקה מהם ההשגחה ונשארה הנהגת העולם למשרתים מידו יתברך, וגם זה היה לפושעי ישראל לא לכלם כי אם למקצתם, ולא שיכחיש אדם במציאות הסבה הראשונה ולא בידיעתו והשגחתו בבני ישראל אעפ"י שהיו עובדי עבודה זרה. וכבר ביארה התורה האלקית שאמונת האמצעיים היא אסורה והוא עון פלילי, ולכן צוה יתברך שלא ישימו אמצעיים בתפלותיהם, כמו שאמר (שמות כ' ג') לא יהיה לך אלקים אחרים על פני, רוצה לומר שיהיו בפני ויבקשו עליכם רחמים, ואמר (שם שם כ"ב) אתם ראיתם כי מן השמים דברתי עמכם, רצה לומר בעצמי מבלי אמצעי, ולכן לא תעשו אתי אלקי כסף ואלקי זהב, רצה לומר אמצעיים ביני לביניכם,

וזהו אמרו אתי ולכם. ואין ספק שהאומות עם היות שחכמיהם היו משערים מציאות הסבה הראשונה, כמו שאמר (מלאכי א' י"א) ממזרח שמש ועד מבואו גדול שמי בגוים, ואחז"ל (מנחות פי"ג דף ק"י ע"א) דקרו ליה אלהא דאלהיא, הנה היו כלם חכמים והמונם פה אחד מסלקים ההשגחה ממנו יתברך והיו מאמינים שהנהגת השפלים בהחלט היה בכח הגרמים השמימיים, והיו גם כן מאמינים בשאר עניני העבודה זרה אשר זכרתי, וגם היה ההמון בכלל מאמין שהצורה הנעבדת היא היתה האל העליון, כי לא היו ההמון משערים בסבה הראשונה יתברך דבר ולא היה עובר עיונם מאותה הצורה המוחשת הנעבדת, ומפני זה כאשר באו הכשדיים להתישב בארץ ישראל היו האריות הורגים בהם, לפי שהיו בלתי יודעים משפט אלקי הארץ שהוא הסבה הראשונה יתברך, שלא היו משערים ממנו יתברך ולא מיכלתו ולא מהשגחתו בארץ ההיא דבר. ולא היו האריות הורגים בבני ישראל בהיותם בארץ לפי שהם היו שלמים באותם הפנות כלם עם היותם עובדי עבודה זרה, להיותם נמשכים לעבודת האמצעיים ההם כמו שזכרתי, ולכן הוצרכו הכשדיים לירא את ה' ושהכהן הישראלי ילמדם ליראה, רוצה לומר שיודיעם מציאות האלוה יתברך גבוה מעל גבוה, ושהוא על כל אלקים ושיכלתו בב"ת והשגחתו דבקה בארץ ההיא, כי זהו משפט אלקי הארץ, ועם היות שהיו עם זה עובדים העבודה זרה שלהם, היתה עבודתם על דרך אמצעיים לא על דרך אלוה עליון, והיה אם כן מדרגתם בזה כמדרגת בני ישראל בהיותם בארץ ולא כמדרגת הכשדיים אשר בארצם. וכבר ידעת שיראת האלקים היא משני מינים, כי יש ממנה יראת העונש, ועליה אמרו במסכת סוטה (פ"ג כ"ב ע"ב) במנין הפרושים פרוש מאהבה פרוש מיראה, וביאר רש"י מיראה שעושה המצות מיראת העונש, וזהו העובד הבלתי שלם והיראה שאינה לשמה, עם היות שעליה בא באזהרות (ויקרא י"ט י"ד) ויראת מאלקיך אני ה', ואמר שלמה (קהלת ג' י"ד) והאלקים עשה שייראו מלפניו, ואמר משה עליו השלום (דברים כ"ח נ"ח) אם לא תשמור לעשות את כל דברי התורה הזאת הכתובים בספר הזה ליראה את השם הנכבד והנורא הזה את ה' אלקיך והפלא ה' את מכותך ואת מכת זרעך וגומר, כי הוא מין היראה מהעונש אשר זכרתי. והמין השני מהיראה הוא יראת המעלה, כי ישער האדם דלות ושפלות ערכו בערך האלוה יתברך שהוא רם ונשא וגבה מאד יחרד ממנו, לא בהתבוננות שיגיע ממנו נזק כי אם בהתבוננות יתברך ורוממות מעלתו, וזו היא היראת האמתית שהיא יראת המעלה האלקית, ולכן ראוי שיעשה האדם מצותו ושלא יעבור על דבריו ושיבוש מזה כמו שיתבייש אדם מעשות דבר בלתי הגון לפני שר ונכבד ונשוא פנים, וזאת היא היראה המשובחת אשר טבע השכל יכסוף אליה, לפי שכל דבר ישתוקק

לשלמותו, ובה נשתבח אברהם אבינו כשנאמר לו (בראשית כ"ב י"ב) עתה ידעתי כי ירא אלקים אתה, ועליה צוה (דברים ו' י"ג) את השם אלקיך תירא ואותו תעבוד, ואמר (שם י' י"ב) מה ה' אלקיך שואל מעמך כי אם ליראה, ולהיות היראה הזאת מיוסדת על אדני החכמה וההתבוננות במעלות האלקיות אמר שלמה (משלי ט' י') תחלת חכמה יראת ה', (איוב כ"ח כ"ח) הן יראת ה' היא חכמה, (משלי ב' ה') אז תבין יראת ה' ודעת אלהים תמצא, ויעד המשורר בשכר היראה הזאת באמרו (תלים ל"א כ') מה רב טובך אשר צפנת ליראיך, ועליה הזהיר (שם ב' י"א) עבדו את השם ביראה וגילו ברעדה, לפי שהיראה הזאת תביא עמה הידיעה והשמחה, ואמר שהאושר נתלה בה (שם קי"ב א') אשרי איש ירא את ה' במצותיו חפץ מאד, כלומר שיתחבר עמה שמירת המצות, ועליה אמר גם כן (משלי י"ט כ"ו) יראת ה' לחיים ושבע ילין בל יפקד רע. והנה איוב כלל שני מיני היראה אשר זכרתי, באמרו (איוב ל"א כ"ג) כי פחד אלי איד אל ומשאתו לא אוכל, כי זכר הפחד על יראת העונש, ושאת הוא יראת המעלה, ואמר גם כן על שניהם (שם ט"ז י"א) הלא שאתו תבעת אתכם ופחדו יפול עליכם: ואין ספק שהכהן הישראלי הי' מלמד לכותיים מעלת השם ית' ורוממותו, ושהוא אל עליון גבוה מעל גבוה וששאר האלקות היו אמצעיים בינם ובין הבורא, והורה אותם עם זה שישמרו עצמם מהתועבות הגדולות מטומאת הגוף, כמו שאמר הכתוב (ויקרא י"ח כ"ז) כי את כל התועבות האל עשו אנשי הארץ אשר לפניכם ותטמא הארץ, והיה מישר אותם בהודאת האלוהות, ושלא יטמאו את הארץ וישמרו שבע מצות בני נח שכל זה היה משפט אלקי הארץ, ובזה היו נמלטים מהאריות. ולפי שמצוה גוררת מצוה, היה מה שנמשך מזה שהכותיים אחרי היראה נמשכו לשמירת קצת המצות, כמו שנודע גם היום מענינם, לפי שהיראה מביאה האדם אל השלמות, כמאמר החכם (קהלת י"ב י"ג) סוף דבר הכל נשמע את האלקים ירא ואת מצותיו שמור כי זה כל האדם:

פרק יח

פסוק א

פרשת שש עשרה תספר מלכות חזקיהו מלך יהודה, ושעלה סנחריב על כל ערי יהודה ואחר כך רצה לעלות על ירושלם, והדברים אשר שלח ביד עבדיו לאמר לחרף את חזקיהו ולהמס את לבב העם, ומה שקרה לסנחריב על זה מהעונש. ותספר עם זה החולי שחלה חזקיהו ומה שנבא ישעיהו עליו, ונס צל המעלות ושאר הדברים שקרו בימיו. תחלת

הפרשה ויהי בשנת שלש להושע וגומר, עד בן שתים עשרה שנה מנשה במלכו וגומר.
והנה שאלתי בפרשה הזאת שש השאלות:
השאלה הראשונה במה שספר הכתוב שחלה חזקיהו ושבא אליו ישעיהו לאמר צו לביתך כי מת אתה וגומר, ולא מצינו שהקדוש ברוך הוא יצוה לצדיקים שיצוו אל ביתם כי הם מעצמם עושים זה, והנה אברהם בהיותו זקן בא בימים צוה על נישואי יצחק, ויעקב קרא לבנו ליוסף וצוהו על קבורתו, ודוד צוה לשלמה בנו והשם יתברך לא צוה את אחד מהם שיעשה צואתו, כל שכן שלא מצאנו שחזקיהו עשאה, ואם כן האבות שלא בא אליהם דבר השם על זה עשו צוואתם וחזקיהו שצוהו השם שיעשה לא עשה אותה אבל התפלל לשם יתברך זכור נא את אשר התהלכתי לפניך באמת וגו', והטענה הזאת אין כחה להצילו מהמות הטבעי', וכמה מהצדיקים עבדו את ה' ומתו כשהגיעה שעת פקודתם, וכמו שמצינו במשה רבינו עליו השלום:
השאלה השנית בדברי ישעיהו, אם במה שאמר והוספתי על ימיך חמש עשרה שנה, וזה כי למה הגביל ימי חייו ולמה היו בזה המספר חמש עשרה שנה לא פחות ולא יותר? והיה די במה שיעדו שירפא השם לו ושביום השלישי יעלה בית ה', כל שכן שעם הט"ו שנה הנה לא הגיעו ימיו כי אם לחמשים וארבע שנה כמו שאוכיח אחרי זה, ונשאר אם כן קרוב לכרת, ואם באמרו גם כן קחו דבלת תאנים וימרחו על השחין ויחי, וידוע שחזקיהו לא היה חליו השחין בלבד שהוא חולי נקל ובלתי מסוכן, ולא נאמר עליו חלה חזקיהו למות, אבל היה השחין מקרה החולי ומה היה הצורך לרפאת המקרה בהשאר החולי והסבה במקומה? וזה בין שיהיה דבלת תאנים תרופה נסיית כדעת חז"ל (מכילתא פר' בשלח דף י"ח ע"ג) או טבעיית כדעת הרלב"ג:
השאלה השלישית בדברי חזקיהו מה אות כי ירפא ה' לי, כי הנה ישעיהו היה נביא מוחזק ליי' ולא היה ראוי שישאלהו אות כי נאמן האיש לנביא, כל שכן בהיות המועד קרוב ליום השלישי. ויקשה עוד שהנביא יעדו בשלשה דרכים, האחד הנני רופא לך, רוצה לומר שלא ימות ויקבל רפואה, השני ביום השלישי תעלה בית ה', רוצה לומר שלא יתארך חליו, השלישי והוספתי על ימיך ט"ו שנה, וכאשר שאל חזקיהו האות לא רשם כי אם שני הדברים הראשונים, מה אות כי ירפא ה' לי ועליתי ביום השלישי בית ה', ומתוספת החמש עשרה שנה שהיה דבר יותר מופלא שיודיע השם לבן אדם מדת ימיו מה היא לא שאל עליה אות, והיה יותר ראוי לשאלו עליו, להיותו יעוד לימים רבים לא על היעוד שהיה לשלשה ימים:

השאלה הרביעית במהות הנס, שאם היה חזרת השמש לאחור עשר מעלות כפי מה שנראה מפשוטי הכתובים, יקשה מאד איך הסכים השם יתברך לעשות נס בגרם הגלגל לדבר בלתי הכרחי כזה, רוצה לומר שיאמין חזקיהו שירפאהו השם ביום השלישי? והוא לא שאל אות עליון כזה כי אם אות מה, והנה לנבואת משה במצרים הספיקו הפכת המטה לנחש והמים לדם, וכדי שיאמין חזקיהו ברפואתו נצטרך לשנות סדרי בראשית, והנה נס יהושע היה לסבות הכרחיות מה שלא היה בכאן כמו שאבאר אחר זה:

השאלה החמשית כי אם היה הנס הזה בתנועת הגלגל כמו שיור' פשט הכתובי', הנה לא יהיה צורך מה שנאמר ביהושע ולא היה כיום ההוא לפניו ולאחריו, אחרי שהיה זה הנס שנעשה לחזקיהו גדול ונפלא כנס אשר נעשה ליהושע, ואם אותו נס היה בתפלת יהושע בלבד גם כן היה הנס הזה בתפלת ישעיהו:

השאלה הששית במה שאמר חזקיהו נקל לצל לנטות עשר מעלות, וזה כי הוא יאמר כי נטיית הצל תהיה מצד תנועת השמש, ולפי תנועת השמש מעט מעט יטה הצל לנכחו, ובהיות הענין כן איך חשב חזקיהו שהיה נקל חזרת השמש בתנועתו לאחור, בהיותו המופלא שבנסים כיון שנשתנה בו סדר הגרמים השמימיים? והנני מפרש הפסוקים באופן שיותרו השאלו והספקות האלה כלם:

ויהי בשנת שלש וגומר. אחרי שנשלם ספור מלכי ישראל וגלות עמו, חזר הספור למלכי יהודה בעניניהם אשר נשארו בארצם, וזכר שחזקיהו בן אחז מלך בשנת שלש להושע, והיה המספר הזה למרדו כמו שפירשתי למעלה, (ג) ושחזקיהו עשה הישר בעיני ה' ככל אשר עשה דוד אביו, ובזה העיד על מדרגת שלמותו, שכל שאר המלכים לא הגיע אחד מהם אל מעלת דוד בחסידות ויראת שמים כי אם חזקיהו שהיה ישר וחסיד בכל דבר חסידות כדוד ונוסף עליו, שדוד חטא בדבר אוריה וחזקיהו לא חטא באשת איש ולא בשפיכות דמים, (ד) ולכן זכר שהסיר את הבמות שהיו מעלים עליהם ביהודה וירושלם לשם ה', כי עם היות שהמלכים אשר קדמו אליו אסא ויהושפט ויהואש עשו גם כן הישר בעיני ה'. היה נאמר בם עוד העם מזבחים ומקטרים בבמות, עד אשר בא חזקיהו והסירם כדי שלא יעלו עולה וזבח כי אם על מזבח ה'. וכן שבר את המצבות וכרת את האשרה שהיו בימי אחז אביו, וגם כן כתת נחש הנחשת אשר עשה משה במדבר (במדבר כ"א), לפי שישראל היו מקטרים לו בחשבם שהיה בו אלהות מפני שעשאו משה והיה כל הנשוך וראה אותו וחי, ומשה ע"ה הניחו לזכרון הנס כמו שהניח צנצנת המן, וידמה שבימי אסא ויהושפט לא טעו ישראל אחריו, אבל היה עומד לזכרון כפי מה שהונח ולכן לא ביערוהו בזמן אותם המלכים יראי ה' וחושבי שמו, אך בימי אחז שנמשכו העם

לעבוד ולקטר לפניו ראה חזקיהו לבערו ולכן כתת אותו, ואחז"ל (ע"ז מ"ד ע"א) שהיה שוחק וזורה לרוח להיותו אסור בהנאה, וקרא אותו נחשתן, רצה לומר שלא היה בו כח ולא אלהות אחר כי אם היותו נחשת בטבעו. ורבותינו ז"ל (חולין ו' ע"ב) אמרו אפשר בא אסא ולא ביערו בא יהושפט ולא ביערו? אלא מקום הניחו לו אבותיו להתגדר בו, ובמסכת ברכות (פ"א י' ע"ב) אמרו, תנו רבנן ששה דברים עשה חזקיהו, שלשה הודו לו ועל שלשה לא הודו לו, גנז ספר רפואות והודו לו, כתת נחש הנחשת והודו לו, גירר עצמות של אביו על המטה של חבלים והודו לו, ועל שלשה לא הודו לו, סתם מוצא מי גיחון ולא הודו לו, קצץ דלתות ההיכל ושגרם למלך אשור ולא הודו לו, עבר ניסן בניסן ולא הודו לו וכו':

פסוק ה

ביי' אלקי ישראל בטח ואחריו לא היה כמוהו, ר"ל שהיה בוטח ביי' בכל לבבו ובכל נפשו ולא סר מאחריו אבל שמר מצותיו כאשר צוה ה' את משה, וכל כך גדלה מעלתו בחסידות ויראת שמים שהעיד הכתוב שלא היה לפניו ולאחריו מלך ביהודה כמוהו, ואין צריך להתנות בזה חוץ מדוד ושלמה כמו שכתבו המפרשים, כי הוא נשתלם מהם בשהוא לא חטא כמו שחטא דוד ושלמה, והיה חסידותו מגיע אל חסידותם והותר.

פסוק ו

(ו-ז) ובעבור שהיה דבק בו יתברך היה ה' עמו ובכל המלחמות אשר היה יוצא היה משכיל, רצה לומר מצליח, ומפני בטחונו בתשועת השם היה שמרד במלך אשור ולא עבדו כמו שהיה עובד אחז אביו ששלח לומר לו עבדך ובנך אני, לפי שחזקיהו לא שם בשר זרועו.

פסוק ח

ולפי שלא יחשוב חושב שמפני חסידותו היתה נעדרת גבורתו, זכר שעשה מלחמות לפלשתים, ושהכה בהם כל עיר וכל מגדל, מן היותר קטן שבמגדלים שהוא מגדל נוצרים, המגדל שבונים בתוך הכרמים שיעמדו שם השומרים והנוצרים לשמור הפירות, עד העיר הגדולה שהיא עיר מבצר, הכל השחית והחריב, ובדברי הימים (דברי הימים ב' כ"ט, ול' ול"א) זכר הרבה מחסידותו, כי הוא (כמו שנזכר שם) בשנה הראשונה למלכותו פתח את דלתות בית ה' שאחז אביו סגר אותם כדי שלא יעבדו בבית המקדש עבודה לשם יתברך, ואסף הכהנים והלויים לרחוב המזרח, וצוה אותם שיתקדשו ויוציאו כל טומאה והנדה מהמקדש, רצה לומר כל דבר מרוחק ומנודה, ונתן הסבה באותה קדושה והזמנה באמרו כי מעלו אבותינו ועשו הרע בעיני ה' אלקינו ועזבוהו ויסבו פניהם ממשכן ה'

ויתנו עורף, גם סגרו דלתות האולם ויכבו הנרות וקטורת לא הקטירו ועולה לא העלו בקדש לאלקי ישראל, ושאר הדברי' הטהור' והנכבד' שאמר אליה' וטהרו כמצותו הבית, ושלח בכל ערי יהודה וגם אגרות כתב על אפרים ומנשה לבוא לעשות הפסח בבית ה' בירושל', כי נשארו מאפרים ומנשה ומאשר ומזבולון אנשים בארץ, ומהם היו משחקים ומלעיגי' ברצי חזקיהו שהיו הולכי' עם אגרותיו, ומהם הירא את דבר ה' באו לירושל' ועשו פסח שני בשמחה רבה, והעמיד חזקיהו מחלוקות הכהנים והלויים לשרת בבית השם כתקנת דוד עליו השלום, ועשה שהעם מיהודה ומישראל הביאו מעשרותיהם ותרומותיהם לבית ה' ככתוב בתורת משה, ובכל אשר החלו בעבודת בית האלקים וכתורה וכמצוה לדרוש לאלקיו בכל לבבו עשה והצליח. וכבר אחז"ל (סנהדרין פי"א צ"ד ע"ב) שבדורו של חזקיהו בדקו מדן ועד באר שבע ולא מצאו עם הארץ, והוא שנאמר (משלי כ"ד ל"ה) גם אלה משלי שלמה אשר העתיקו אנשי חזקיה מלך יהודה, שכלם היו חכמים, ולא נזכר כאן בספר מלכים דבר מזה מהסבה שזכרתי שבחר הנביא בקצור הספורים:

פסוק ט

(ט-י) וכו' ויהי בשנה הרביעית וגומר. ראוי שנעיין בפרשה הזאת דברים: ראשונה במה שספר הכתוב בכאן שעלה שלמנאסר מלך אשור על שומרון ויצר עליה וילכדה מקצה שלש שנים ויגל מלך אשור את ישראל על אשר לא שמעו בקול השם וגומר, והספור הזה כבר בא באריכות ופרטיות גדול למעלה, ולא כתבו המפרשים טעם למה נשנה במקום הזה. והנראה אלי בזה הוא שני דברים. האחד שלפי שבפרשה אשר עברה ספר הכתוב שעלה מלך אשור על ישראל ויגל השבטים וזכר שמה העונות אשר היו בהם שחייבום גלות, ראה הכתוב לסמוך אל זה ספור חזקיהו מלך יהודה ואיך עלה סנחריב להחריב את ירושלם ולגלות עמו, ושהש"י הצילם והכה בו ובעמו מכה רבה, כדי להודיע שאת זה לעומת זה עשה האלקים כי בימי הושע בן אלה מלך ישראל שהכעיס את השם בתועבותיו עלה מלך אשור וילכוד את כל הארץ ויגל ישראל מעל אדמתו, ובימי חזקיהו מלך יהודה שעשה הישר בעיני השם עלה סנחריב לעשות כזה בערי יהודה והגין זכות חזקיהו על עירו ועל עמו, ולכן נשנה זה הספור במקום הזה סמוך לספור סנחריב, כאלו אמר שבשנה הרביעית לחזקיהו שהיה בשביעית להושע בן אלה עלה על שמרון והחריב אותו והגלה ישראל, (יג) אמנם בשנת ארבע עשרה לחזקיהו עלה סנחריב בזדון גדול על ירושלם בחשבו לעשות שמה כמו שעשה בשמרון, ועשה השם יתברך נס גדול ושב אל ארצו עם מגפת עמו ושם הכוהו בחרב, זו היא הסבה הראשונה בזה. ואמנם השנית

היא, שלפי שרצה כותב הספר להודיע שעלה סנחריב מלך אשור על כל ערי יהודה הבצורות ויתפשם ושם פניו לעלות ירושלם להלחם בה, (יד) וחזקיהו שלח אל לכישה, שהיתה עיר אחת מערי יהודה שהיה מלך אשור יושב בה, לאמר חטאתי שמרדתי בך ולא שלחתי אליך מנחה, שוב מעלי ולא תבא ירושלם וכל אשר תתן עלי מדרך המס או העונש אשא ואסבול ואפרע אותו, ושהטיל סנחריב עליו מס כסף וזהב ושפרעו חזקיהו, (טז) ולקח את כל הכסף הנמצא בית השם ובאוצרותיו לתת לסנחריב, (יז) עד שקצץ את דלתות בית השם ואת האמנות, שהם מפתני הבית, שהיו כלם דלתות ומפתן מצופות זהב אשר צפה חזקיהו, כי הצפוי אשר עשה שלמה נראה שכבר היה מוסר ונפסד וחזקיהו עשה צפוי אחר בהם, ועתה הסירו לתת המס לסנחריב. ולפי שכבר ישאל שואל ולמה עשה זה חזקיהו ולא יצא להלחם בו? הנה להשיב לזה הקדים ספור חרבן שמרון אשר עשה מלך אשור, ושבאותו זריזות שנזדרז מפני ההצלחה והנצחון אשר קנה שמה בא אחרי כן על כל ערי יהודה ומפני כן פחד חזקיהו, כי היה שמרון עיר מבצר ובית מקדש מלך בירושלם ועמד במצור שלש שנים, והיו בני יהודה חטאים לה' מאד כבני ישראל, ומדאגה פן יקראהו כאשר קרה אל מלך ישראל הוכרח להשלים עם סנחריב ולתת לו ככל היוצא מפיו, ולפי שזה שקרה למלך ישראל היה מה שהניע לחזקיהו לעשות מה שעשה, לכן נזכר כאן זה הספור ללמוד ממנו כמו שזכרתי:

וראוי שנעיין עוד בדבר שני והוא, כי אם חזקיהו אמר אל סנחריב חטאתי שוב מעלי את כל אשר תתן עלי אשא, וישם מלך אשור על חזקיהו שיתן לו שלש מאות ככר כסף ושלשים ככרי זהב, שהיו שוים שש מאות אלף דוקאדו"ש זהב, ונתנם חזקיהו אליו, איך אם כן אחר זה שלח רבשקה בחיל כבד על ירושלים לחרפו ולגדף אלהיו? הנה בדברי הימים לא ספר דבר מזה שנתן חזקיהו אל סנחריב, אבל אמר (דברי הימים ב' ל"ב) שעלה סנחריב על ערי יהודה ושחזקיהו סתם את מימי המעינות אשר מחוץ לעיר ובנה כל החומה הפרוצה ויחזק את המלוא והכין כלי מלחמה והפקיד שרי מלחמות ודבר לעם דברים טובים לחזקם, ואז ספר שבא רבשקה ודבר דבריו, ושהתפלל חזקיהו וישעיהו על זה ויצא מלאך השם ויך במחנה אשור וגומר, כי הנה עזרא לא זכר מחזקיהו כי אם גבורותיו והצלחותיו ולא רצה לספר המנחה והמס אשר נתן לסנחריב כי חרפה הוא לו, וכתבו המפרשים שסנחריב אחר שקבל המס והמנחה מחזקיהו שב לארצו, ושחזקיהו לא שלח לו אותה מנחה מדי שנה בשנה ולכן לאחר זמן שב סנחריב לארץ יהודה להלחם, וכל המסעות האלה לא נזכרו בפסו' לא כאן בספר מלכים, ולא בדברי הימים, וגם לא בספר ישעיהו, ולבד סמכו דעתם על מה שאמר רבשקה על מי בטחת כי

מרדת בי. והנראה אלי בזה הוא, שאחז היה עובד את מלך אשור ושחזקיהו בנו מרד בו כמו שהעיד הכתוב, ושסנח' בא ע"כ ערי יהודה וישם פניו לעלות על ירוש', ושחזקיה שלח לדבר לו רכות חטאתי שוב מעלי וכל מה שתתן עלי אשא, וסנחריב במרמה השיבו שיתן לו הכסף הנזכר בכתוב, וחזקיהו נתן לו הכל כמו ששאל, ואחרי שלקח הכל מידו שלח מיד רבשקה על ירושלם בחיל כבד ודבר מה שדבר, ולכן אמר על מי בטחת כי מרדת בי, ר"ל על המרד אשר מרד בו אחר מות אחז אביו כמו שנזכר, כי עשה סנחריב עם חזקיהו מרמה תחת מה שעשה עמו מהמרד, ולפי זה לא יחסר בכתוב דבר מה ויסכים הספור עם מה שנאמר בדברי הימים, שכאשר עלה סנחריב על כל ערי יהודה ויתפשם שלח רבשקה ירושלם והיה המגפה במחנהו: ומה שראוי שנעיין שלישית בזה הוא, אם היה חזקיהו טוב עם ה' ועם אנשים למה באה הצרה הזאת בימיו? ואומר שלא היה זה בחטאת חזקיהו כי אם בעון עמו, לפי שרבים מישראל היו מואסים במלכות בית דוד והיו מגמגמים כנגד חזקיהו, לפי שהיה שקט ושאנן והיה בעל תורה מתעסק בעיונה, והמון העם וגדולי מלכותו היו מיחסים שלמות תכונתו אל עצלה והתרשלות ומורך לב, לפי שהוא לא היה מתלהב ביצר הרע, עד ששבנא וסיעתו רצו למרוד בו על שלא היה חזקיהו כפי תכונתם הרעה, והיו אומרים שלא היה הגון למלכות, לפי שלא היה בוחר בשלחן מלכים והיה אוכל ליטרא של ירק ועוסק בתורה, והיה אצלם לשלמות מה שהיה פקח בן רמליהו אוכל ארבעים סאה גוזלות בקנוח סעודה כדבריהם ז"ל, (סנהדרין פי"א צ"ד ע"ב) ושזהו מה שאמר הנביא ישעיהו (ישעי' ח' ו' וכו') יען כי מאס העם הזה את מי השלוח ההולכים לאט ומשוש את רצין ובן רמליהו, ר"ל שהיו מואסים את חזקיהו שהיה כנחל ההולך לאט והיו ששים בביאת רצין מלך ארם ופקח בן רמליהו להמליך בתוכם, כי יבחרו במלך עריץ מעול וחומץ ולא באיש תם וישר ירא אלקים וסר מרע, ולכן היה מענשם הנה ה' מעלה עליהם את מי הנהר העצומי' והרבים את מלך אשור, כלומר אחרי אשר מאסתם את מי השלוח ההולך לאט יביא עליכם נהר עצום שהוא מלך אשור ועלה על כל אפיקיו והלך על כל גדותיו, וביאר הנרמז באפיקים ובגדות, באמרו וחלף ביהודה שטף ועבר עד צואר יגיע, רוצה לומר שיעלה על כל ערי יהודה ויתפשם ויגיע הצרה לתכלית האחרון, וזהו עד צואר יגיע, כמי הנהר כאשר יטבע אדם בהם ויגיעו עד צוארו שהוא אז קרוב למות, והמשיל א"כ ירושלם לראש הגוף, ושמי הצרה היו מגיעים עד הצואר כמעט שיעברו משם יטבע האדם, וכן היה ירושלם כמעט קרובה להכבש על ידי סנחריב, לפי שמטות כנפיו מלא רחב ארצך, רוצה לומר שנטיית מחנהו והתפשטותו יהיה מלוא רוחב ארץ ישראל כלה, ועכ"ז חסדי השם כי לא תמנו,

וזהו אמרו עמנואל, לפי שבאחרית הזעם נגפו השם ולא עלה על ירושלם. הנה ביאר בזה שביאת סנחריב היה עונש על פושעי ישראל מבני יהודה שהיו מואסים במלכות חזקיהו, ומפני זה בא עליהם סנחריב וכבש את כל הארץ ונמלטה ירושלם מפני שהיה חזקיה שמה, והוא המורה על צדקתו וזכותו, וזהו אמרו עוד (שם י"א, י"ב) כה אמר ה' אלי בחזקת היד ויסרני וגומר, לא תאמרון קשר לכל אשר יאמר העם הזה קשר, שאמר זה על שבנא הסופר וסיעתו שהיו בקושרים נגדו, וחתם הדברים את ה' צבאות אותו תקדישו והוא מוראכ' והוא מערצכם לא המלכים אשר בקשתם. ולפי שסנחריב היה מגמת פניו להלחם בירושלם ולעשות אל בני יהודה כאשר עשה שלמנאסר אל בני ישראל אשר בשמרון, (יז) לכן בהיותו נלחם בלכיש עיר מבני יהודה שלח את תרתן ורב סריס ואת רבשקה בחיל כבד על ירושלם ויבאו ויעמדו בתעלת הברכה העליונה, שהוא חריץ בנוי באבנים וסיד עוברים בו המים, והיה אצל המים ההם תעלה, ר"ל חפירה גדולה יתפשטו בו המים במסלת שדה כובס, היא הדרך הבא אל השדה שהאנשים והנשים רוחצים וכובסים הבגדים בתעלה וישטחו אותם בשדה, (יח) ויקראו אל המלך, ר"ל שקראו בעד החומה שיצא המלך לדבר אליהם, ואף על פי שהיו שלשה השרים הבאים יחדו, הנה רבשקה לחכמתו או לצחות לשונו סדר הדברים, ולזה בספר ישעיהו (שם ל"ו ב') לא זכר כי בא שמה בלתי רבשקה, ואמרו חכמים ז"ל (סנהדרין פ"ז ס' ע"א) שמשומד יהודי היה, ולפי שבאו מסנחריב שלשה שרים, שלח המלך חזקיהו לדבר עמהם שלשה ראשים מבני יהודה, והם אליקים בן חלקיה שהיה על בית המלך ושבנא הסופר אשר למלך ויואח בן אסף המזכיר, שהיו יודעים לדבר ארמית, לחשבם שהוא בארמית ידבר אליהם בדברי פשרה ומצוע להשלים עמהם:

פסוק יט

ויאמר אליהם רבשקה וגומר. חשב רבשקה כי בדבריו אלה יניא את לבב העם ויסיתם לצאת למלך סנחריב לקבל מלכותו, והיה תכלית דבריו לחרף את חזקיהו ואת אלקיו, ולכן אמר אמרו נא אל חזקיהו, ולא קרא אותו מלך להגיד שלא ימלוך עוד בירושלם כי יקח אותה מידו, כה אמר המלך הגדול מלך אשור, ר"ל אינו כמלך יהודה או כמלך ישראל שהיה כל אחד מהם מולך על ארץ מועטת ועם מעט, אבל הוא מלך גדול על כל מלכים, מה הבטחון הזה אשר בטחת? (כ) אמרת אך דבר שפתים עצה וגבורה למלחמ', ר"ל חשבת שהתפל' שהיא דבר שפתים, שאתה חסיד מאד ומתפלל כל היום היא העצה והגבורה הצריכ' למלחמ', או אמר זה על הדברים אשר שלח חזקיה לומר אל סנחריב חטאתי שוב מעלי, האם חשבת שהונאת דברים כזאת יהיה לך עצה וגבורה למלחמה?

עתה על מי בטחת, ר"ל הבטחון אשר בטחת כאשר מרדת בי על מי היה? כי לא ימלט מהיותו בכח אנושי או בכח אלקי שבטחת באלקיך, (כא) ואם היה הבטחון בכח אנושי ידמה שיהיה על מצרים, כי אין מלך אחר יחשוב לעזור אותך נגד מלך אשור כ"א מצרים שהוא אויבו, ואם עליו בטחת באמת על שקר אתה בוטח, לפי שמצרים הוא כמשענת הקנה הרצוץ שלא יועיל אבל יזיק, וזהו אמרו אשר יסמך איש עליו ובא בכפו ונקבה.

פסוק כב

ואם בטחת בכח אלקי ותאמרו אל ה' אלקינו בטחנו שיצילנו, גם זה בלתי ראוי, לפי שהוא האלוה אשר הסיר חזקיהו במותיו ואת מזבחותיו, ואמר זה לפי שחשב רבשקה שהיה זה אשר עשה חזקיהו חלול השם, לפי שבכל המזבחות והבמות ההם היו מקריבים לשם ה' ואזהרה לנותץ אבן מן המזבח, וחשב שעשה זה חזקיהו לכבודו ולהנאתו כדי שיבאו כלם לירושלם, וזהו אמרו ויאמר ליהודה ולירושלם לפני המזבח הזה תשתחוו בירושלם, והיה כלל המאמר איך תחשבו כי ה' יעזור אתכם ואיך תבטחו עליו ואתם מחללים אותו? ולפי שרבשקה עשה זה כנגד בטחון חזקיהו חלוק' הכרחי', שיהיה הבטחון או בכח אנושי או בכח אלקי כמו שאמר, ראה כי כבר ישיגהו ספק לכל אחד מצדדי החלוקה על מה שאמר והשתדל להסיר הספק הנופל בדבריו, והוא כי אלוי יהיה הבטחון בכח אנושי ולא יהיה בכח מצרים כמו שאמר כי אם בגבורת בני יהודה עצמם עם חזקיהו, ולהשיב לספק הזה אמר, (כג) ועתה התערב נא את אדני את מלך אשור, ר"ל הכנס עמו בערבות בזה אשר אומר לך אם תוכל לעשותו, והוא שאתנה לך אלפים סוסים אם תוכל לתת לך רוכבים עליהם, כי הנה לא ימצאו בכל ארץ יהודה אלפים אנשים ראויים לרכוב על סוסים, וכדי בזיון וקצף בזה, (כד) ובהיות זה כן איך תוכל אתה חזקיהו להשיב ולהלחם עם פחת אחד? ר"ל שר אחד מעבדי מלך אשור, וגם לא מהגדולים כי אם מהקטנים, כי הנה הקטן שבהם הוא גדול ממך, וזה ממה שיורה שאי אפשר שתשי' הבטחון בגבורתך, אבל האמת הוא מה שאמרתי שבטחת לך על מצרים לרכב ולפרשים וכבר אמר שהוא משענת הקנה הרצוץ. ולפי שג"כ היה יכול להשיבו על הצד השני מהחלוקה שזכר, ולאמר שהיה בוטח באלקיו ושמה שהסיר את במותיו ואת מזבחותיו היה במצות השם, ושמי הוא זה אשר עמד בסוד ה' ושמע ויגיד את דבריו? הנה להשיב לזה אמר רבשקה (כה) המבלעדי ה' עליתי על המקום הזה להשחיתו ה' אמר אלי עלה על הארץ הזאת והשחיתה, ר"ל אם אתה חזקיהו אומר שבמצות השם הרסת ונתצת את הבמות ואת המזבחות, גם אני אומר שבמצותו באתי על הארץ הזאת לשחתה, ואיך אם כן תבטח על השם שיצילך והוא אמר אלי להשחיתך?

ובאמת סגנון הדברים האלה מורה שהיה רבשקה משומד יהודי, ולכן היה יודע מענין הבמות שהסיר חזקיהו ומה שהיה אפשר להשיבו על זה שעשאו כפי המצוה האלקית, ואולי שגם כן שמע מה שניבא ישעיהו הנה ה' מעלה עליהם את מי הנהר העצומים והרבים את מלך אשור וגומר, ועליו אמר בשם מלך אשור השם אמר אלי עלה על הארץ הזאת והשחיתה:

פסוק כו

וזכר הכתוב שאליקים ושבנה ויואח אמרו אל רבשקה דבר נא אל עבדיך ארמית כי שומעים ומבינים אנחנו אותו ואל תדבר עמנו יהודית באזני העם אשר על החומה, וקשה עלי איך לא ראו אנשים חכמים ונבונים כחלקיהו וחביריו שהיה רוצה רבשקה שהעם ישמע את דבריו כדי שירפו את ידיהם מהמלחמה? ואיך אמרו אליו אם כן שלא ידבר יהודית בעבור היהודים אשר מעל החומה כדי שלא יחלש לבם? כי אותה היה מבקש ונראה לי שעם היות שזה היה כונתו ורצונו, הנה לא היו הדברים מסודרים לאותו טעם, אבל שהם אמרו אל רבשקה דבר נא אל עבדיך ארמית כי שומעים אנחנו, ואתה ארמי ומה לך לדבר יהודית? כל שכן באזני העם אשר על החומה, כי אין ראוי שידע העם עניני המלכים ודבריהם, ושגם כן לא היה ראוי שיראו לרבשקה מדבר לשון יהודית, כי יהיה בעיניהם כיהודי, כל שכן כפי דבריו שהיה מדבר בעניני הבמות כאלו היה חס על כבוד השם, ואמר גם כן שה' אמר אליו שיעלה להשחית, וכל זה מורה שעם היותו משומד היה מאמין באלהות השם יתברך, וזה אין ראוי לאדם שיצא מכלל הדת, לפי שהוא מראה עצמו ארמי ומדבר דברי יהודי, והמשומד בפני הגוים ראוי שישמור עצמו מן החשד, ואל זה רמזו באמרם ואל תדבר עמנו יהודית באזני העם אשר על החומה, כאלו היו חוששים לזה מפני כבודו:

פסוק כז

והוא השיבם העל אדונך ואליך שלחני אדוני וגומר, ר"ל אין הענינים האלו סודיים לבין המלכים, כי אני לא באתי לכבוד אדונך חזקיה כי אם להזהיר ולגלות האמת לאנשים היושבים על החומה שתכליתם לאכל את צואתם ולשתות את מימי רגליהם אם יעמדו עמכם בזה, לפי שמל' אשור יבנה מצור על העיר עד שמרוב הרעב יאכלו האנשים צואתם וישתו מי רגליהם שהוא השתן, והנה אמר בלשון יחיד העל אדוניך ואליך, כנגד אליקים שהוא היה מדבר אתו.

פסוק כח

ולפי שהם אמרו לו שישמור עצמו מן החשד ולא ידבר יהודית בפני היהודים אשר על החומה, עמד רבשקה וקרא בקול גדול יהודית שמעו דבר המלך הגדול מלך אשור, כאלו רצה לפרסם דבריו שהיו לעבודת מלך אשור ולא באופן אחר מההתיהדות, ושהיו דבריו בלשון יהודית כדי שיבינו אותו כל העם, (כט-ל) והיו דבריו אל ישיא לכם חזקיהו וגומר, ואל יבטח אתכם חזקיהו וגומר, ופירושו שלא יבטחם לא בכח אנושי ולא בכח אלהי כמו שאמר בראשונה, ועל הכח האנושי אמר אל ישיא לכם חזקיהו, כלומר בגבורתו, כי לא יוכל להציל אתכם מידי ושקר אם כן גבורתו, ועל הכח האלהי אמר ואל יבטח אתכם חזקיהו אל ה' לאמר הציל יצילנו ה' וגומר, (לא) וחזר לפרט הבטחון הראשון שהוא מענין האנושות, באמרו אל תשמעו אל חזקיהו לשבת בצלו ותחת מלכותו ולהנצל בגבורתו, כי כה אמר מלך אשור עשו אתי ברכה, ר"ל אם תבואו להשלי' עמי ולצאת אלי ולקבל מלכותי תעשו ברכה את בתיכם ותאכלו איש גפנו ואיש תאנתו ותשתו איש מי בורו, כי עתה מפני המצור לא היו יכולים לצאת מהעיר ולקחת המים מהבורות שהיו בגנות, (לב) עד בואי ולקחתי אתכם אל ארץ כארצכם, ר"ל אל תחשבו שתמיד עוד כל ימי הארץ תשבו במקום הזה, כי אני אוליך אתכם אל ארץ טובה כמו ארצכם ארץ שיש בה דגן ותירוש ושאר הדברים והפירות כלם, כי כן היה עושה מלך אשור לכל הגוים אשר היה כובש, היה מוציא אותם מארצם ומעביר אותם לערים אחרים ומביא מגויי ארצו להתישב בארץ תחתיהם, כמו שעשה לעשרת השבטים בערי שמרון, ובזה היה מניע ומבלבל האומות ומרחיק אותם מעוזריהם ומקרב אותם אליו ואל עמו כדי שלא יוכלו עוד למרוד בו. ואמר בסוף הטענה הזאת וחיו ולא תמותו, כלומר שאם ימאנו ימית אותם בחרב: ואחרי שהשלים הטענה הזאת הראשונה מהכח האנושי זכר השנית מהכח האלהי, (לג) והוא אמרו אל תשמעו אל חזקיהו כי יסית אתכם לאמר ה' יצילנו ההצל הצילו וגו', ר"ל שכחות האלהות כבר נפסדו ולא יעצרו כח בהנהגת הארץ, (לד) והביא עדים בדבר איה אלהי חמת וארפד, שלא הצילו הערים ההם. איה אלהי ספרוים הנע ועוה, שהם ערים אחרות, האם הצילו אלו המדינות מידי כי הצילו את שמרון מידי? וכאן חסר הנושא, ופירושו רוצה לומר, דלמא שהצילו אלהי שמרון את שמרון מידי? והנה הקיש ודמה השם יתברך לאלו האלילים אשר הם הבל ואין בם מועיל, (לה) ולכן זכר שמרון בכללם להגיד שהשם יתברך הוא כאחד מהם, ולכן אבד כחו כאשר אבדו שאר האלוהות את כחותם ולא יכול מפני זה להציל ארצו שמרון ושכן לא יציל את ירושלים. והתבונן שרבשקה בדברים הראשונים אשר דבר אל אליקים וחבירו לא דבר דבר כנגד

השם יתברך, והורה בדבריו שלהיותו מזרע היהודים היה חס על כבוד קונו, ולזה אמר כנגד חזקיהו הלא הוא הסיר את מזבחותיו כמתרעם עליו לכבוד השם, ואמר גם כן המבלעדי ה' עליתי על המקום הזה, ולכן מצא אליקים מקום לתפשו בדבריו ולאמר לו ואל תדבר עמנו יהודית באזני העם, שכוונתו בזה שמפני כבודו היו מיעצים אותו שלא ידבר יהודית פן יחשדוהו שהיה באמונתו כבן ישראל, וכדי להסיר רבשקה החשד הזה עמד וקרא בקול גדול הדברי' השניים כנגד העם, ובהם לא שמר כבוד המקום כמו שעשה בדברים הראשונים, אבל גדף את השם וחרף אותו באמרו שהיה ענינו וכחו כמו האלילים, וכל זה להסיר עצמו מן החשד, כי משומד יהודי היה, (לו) ומפני הדברים השניים האלה קרעו בגדיהם אליקים וחבריו, מפני מה שחרף וגדף את השם, עם היות שלא ענו אתו דבר כי כן צוה להם המלך:

פסוק לז

ויבא אלקים בן חקליהו וגומר. ספר הכתוב שאליקים בן חלקיה, שהיה ממונה על בית המלך ושבנא הסופר ויואח בן אסף המזכיר כאשר שמעו דברי רבשקה באו אל המלך חזקיהו קרועי בגדים והגידו לו הדברים כלם, והנה בספר ישעיהו אמר (ישעי' כ"ב ט"ו) לך בא אל הסוכן הזה על שבנא אשר על הבית, והורה ששבנה היה ממונה על הבית לא אליקים, ואולי בראשונה היה שבנא על הבית ואח"כ נתנו שררתו לאליקים. וחז"ל (סנהדרין פ"ג כ"ו ע"א) אמרו ששבנה וסיעתו מרדו, ושכתב שבנא כתב אחד והשליכו עם החץ שירה למחנה אשור והיה כתוב בו שבנה וסיעתו השלימו חזקיהו וסיעתו לא השלימו, וכאשר יצא עם סיעתו מירושלם ללכת לסנחריב בא גבריאל וסגר דלתות העיר בפני סיעתו, וכשבא שבנה אצל סנחריב אמר לו היכן סיעתך? א"ל חזרו להן לירושלם, נקבוהו בעקביו ותלוהו בזנבי הסוסים והיו מגררים אותו על הקוצים ועל הברקנים. והנכון הוא שמרדו היה מעת שבא מלך אשור על ערי יהודה אבל היה בסתר ולא היה מראה עצמו מורד, וכן במעשה הזה בא קרוע בגדים מראה עצמו עצב ולבו לא נכון, והנביא גלה דעתו לחזקיה והורידוהו מפקידותו ונשאר סופר המלך, והפקיד אליקים על הבית:

פרק יט

פסוק א

וספר הכתוב שחזקיה המלך קרע את בגדיו על מה שהגידו שחרף וגדף רבשקה את האל יתברך ונתכסה בבגדי שק לצער עצמו, כדי שירחם השם יתברך עליו ועל ירושלם,

ויבא בית ה' להתפלל שם, (ב-ג) ושלח את אליקים ושבנא וזקני הכהנים לאמר יום צרה ותוכחה ונאצה היום הזה כי באו בנים עד משבר וכח אין ללדה, ר"ל שהיום ההוא היה יום תוכחה שהוכיח רבשקה, ונאצה שנאף וגדף את הש"י, וכמו שאמר והוכיח בדברים אשר שמע ה' אלקיך, וגם כוון בזה שהיה יום צרה חזקה מפני שגזר מלך אשור להשחית את ירושלם, והודיעו שרפו ידי העם כל כך ונחלש כוחם בשמעם דברי רבשקה עד שלא היה בהם עוד כח להלחם, וזהו כי באו בנים עד משבר, שהמשיל הצרה ההיא לאשה הרה אשר יאחזוה חבליה ובא הבן עד המשבר, והוא פי הרחם מקום יציאת הולד, שאז החבלים יותר קשים כשהילד קרוב לצאת ואין כח ליולדה לחזק עצמה להוציי הולד, כאלו אמר כן אנחנו בצרה הגדולה הזאת ואין לנו כח לצאת ממנה אם לא יעזרנו האל. ואמר אולי ישמע, כמהתל, כאלו אמר מחוייב הוא שהש"י ישמע את דברי רבשקה וחרופיו, ולכן יאות שהנביא יעזור אל זה בתפלתו, וזהו ונשאת תפלה בעד השארי' הנמצאה, שהם בני יהודה וישראל אשר נשארו מעט מהרבה מחרבן עשרת השבטים:

פסוק ו

והנביא ישעיהו השיבם כה תאמרון אל אדוניכם כה אמר ה' אל תירא מפני הדברים אשר שמעת אשר גדפו נערי מלך אשור אותי, ר"ל הנה חזקיהו לא תבע כבוד השם מצד השם בלבד, אבל היה ירא מיכולת סנחריב שיבא על ירושלם, ולכן היה מבטיחו שלא ירא ממנו עם כל חוזק הדברים והגדופים אשר אמרו נערי מלך אשור, ר"ל עבדיו ומשרתיו אותו, שזה מורה יותר על זדונו ורוב חילו, (ז) כי הנה אני נותן לסנחריב רוח, ר"ל רצון ושמע שמועה ושב לארצו והפלתיו בחרב בארצו. והבן כמה דברים כללה התשובה הקצרה הזאת, שהם ארבעה גזרות. האחת הנני נותן בו רוח, ולא אמר זה על העתיד כי אם על מה שעבר, ופירושו מה שראית מחזקו ומגבורתו בשאר מלחמותיו וחפצו ורצונו לבא על ירושלם עתה מאתי היה זה כלו, כי אני נתתי בו אותו הרצון ורוח המושל, וכמו שאמר ישעיהו (ישעיה ח' ז') הנה ה' מעלה עליהם את מי הנהר העצומים והרבים את מלך אשור וגומר. והגזרה השנית היא באמרו ושמע שמועה, והשמועה ההיא היתה ששמע שתרהקה מלך כוש יצא להלחם אתו והצטרך סנחריב ללכת מלכיש שהיה יושב בה אל לבנה להלחם עם מלך כוש שמה, והיה זה מהש"י כדי שיסור מהמצור בזמן ההוא באופן שיוכלו בני ישראל להביא ולהכניס בעיר מה שיצטרך אליהם מהמזון ושאר הדברי' ההכרחיים מחוץ, וכל זה נכלל באמרו ושמע שמועה. והגזרה השלישית הוא אמרו ושב לארצו, ואמר ושב בלשון יחיד, לרמוז על המגפה אשר יגוף השם את מחנהו כמו שיזכור אחרי זה, באופן שימותו אנשיו וישוב כאלו הוא יחיד לארצו. והגזרה

הרביעית היא אמרו והפלתיו בחרב בארצו, ר"ל שאחרי שובו אל ארצו יפול בחרב שמה כי בניו יהרגוהו. הנה אם כן הנביא נתן בזה המאמר הקצר ארבע גזרות, והאחת כבר נתקיימה בביאת מלך אשור על ערי יהודה בגזרת עירין ומאמר קדישין, והשלשה היו יעודים עתידים להתקיים:

פסוק ח

(ח-ט) וזכר הכתוב שמיד נתקיימה הגזרה השנית שאמר ושמע שמועה, כי הנה רבשקה כאשר עשה שליחותו מהדברים אשר דבר בירושלם ושב אל אדוניו, מצא כי נסע מלכיש וילך על לבנ', ר"ל אצלה, שהיה עיר מבני יהודה, לפי ששמע שבא מלך כוש להלחם עמו, וסנחריב יצא לקראתו אל לבנה ושם נלחמו ונצח אותו סנחריב ומשם שב על ירושלם, ושלח מלאכים אחרים אל חזקיהו וספרים בידם ועליהם ככל הדברים אשר דבר רבשקה, אם לא שרבשקה האריך בדבריו נגד הבטחון אשר היה חזקיהו בוטח בחוזק אנושי, אם בגבור' עמו ואם במלך מצרים, וגם כן האריך פה והרחיב לשון בספרו אל העם הטובות אשר יעשה עמהם סנחריב אם יצאו אליו ויכנעו לפניו, וסנחריב מגודל מעלתו לא זכר מזה כלל, לא מבטחון מצרים כי מה יעשה אדם לו? וגם כן חשב לפחיתות לדבר על לב העם טובות כי אם להכניעם בהכנעה ובזיון, ולכן היו דבריו בלבד מכוונים אל חזקיהו שהיה מלך יהודה לא על העם כאשר עשה רבשקה כי חרפה היא לו, והיו דבריו כנגד האלוה יתברך, (י-יא) וזהו כה תאמרון אל חזקיהו מלך יהודה אל ישיאך אלקיך אשר אתה בוטח בו לאמר לא תנתן ירושלים ביד מלך אשור, הנה אתה שמעת וגומר.

פסוק יד

ולפי שהיו הדברים ההם כנגד השם יתברך, לקח חזקיהו הספרים ויעל בית ה' ויפרשהו, ר"ל הספר אשר היו בו אלו החרופים לפני השם, (טו) והתפלל אליו ואמר ה' אלקי ישראל יושב הכרובים, ר"ל שיזכר לפני כסא כבודו שהוא אלקי ישראל ולכן ראוי שיחמול עליהם, ועוד שהוא יושב הכרובים אשר היו בבית המקדש, ואם השגחתו וקדושתו שמה איך יבא סנחריב להשחית מקום מקדשו? ולפי שסנחריב קרא שמו המלך הגדול, אמר חזקיהו אתה הוא האלקים לבדך לכל ממלכות הארץ, ואין סנחריב מלך גדול כמו שאמר, כי לה' הארץ ומלואה, ועם היות גבורתו בדרך הטבע כפי רבוי חילו, הנה הש"י בדרך נס יוכל להשיבו אחור, כי מי שברא העולם בכללו אחרי האפס המוחלט, מה יהיה לפניו סנחריב ומחנהו? וזהו אמרו אתה עשית את השמים ואת הארץ. ומלבד הסבות האלה אשר זכר הביא עוד סבה שלישית, (טז) והיא אמרו הטה ה' אזניך ושמע את דברי סנחריב אשר שלחו, ר"ל ששלח את המלאך שהביא הדברים לחרף אלקים חי, ומפני

כבוד שמו ראוי שישיב גמולו בראשו כדי שלא יתחלל שמו, אע"פ שאין ישראל ראויים שתעשה להם נס. ואולי אמר אשר שלחו, על רבשקה, שבא ראשונה לחרף אלקים חי, ובספר ישעיהו (ל"ו ט"ז) כתוב אשר שלח לחרף אלקים חי מבלי כנוי. ונתן הסבה למה אמר אלקים חי, ואמר שהוא להבדילו משאר האלוהות שזכר סנחריב והשווה את כלם, (יז-יח) כי אמנם החריבו מלכי אשור את הגוים ואת ארצם אשר אמרו וגם נתנו את אלהיהם באש, היה כל זה לפי שהאלוהות ההם לא היו אלקים באמת, כי אם מעשה ידי אדם עץ ואבן ולכן היה להם היכולת לאבדם, ואין כאל ישורון, (יט) ולכן ה' אלוקינו הושיענו נא מידו, כדי שידעו כל ממלכות הארץ שאתה ה' אלקים ומלך עולם לבדך, ושאר האלוהות הבל המה מעשה תעתועים:

פסוק כ

וישלח ישעיהו בן אמוץ וגומר. עתה יספר הכתוב מה שהשיב ישעיה אל חזקיהו בשם ה' על תפלתו, (כא) והיו הדברים כאלו השם יתברך אומר אותם כנגד סנחריב ומדבר ומתוכח אתו, וזה אמרו בזה לך וגומר, רוצה לומר אתה סנחריב חשבת להפחיד ולהבהיל את ישראל בזדון דבריך, ידוע תדע שבתולת בת ציון בזה לך ובת ירושלם עשתה לעג ובזיון ממך, ולזה גם הניעה ראש אחריתך, כאדם הרואה את חברו עושה גוזמות גדולות ומיעד בגבורות אשר יעשה והוא יודע שביום ההוא ימות, שהנה הוא ישחק וילעג על דברי חלומותיו ועל דבריו, ואמר זה להגיד כי כן יהיה ענין ישראל עם סנחריב, וקרא מלכות יהודה בתולה, לפי שכמו שהבתולה לא ידעה אדם כן בת ציון היה ראוי שלא ידעה אלוה כ"א הש"י, הנה אם כן על מה שאמרת כנגד בת ירושלם אין ראוי להושיבך דברים בשמה, כי היא בזה לך לעגה לך ולא תשיב אמריה לך. ואמנם אצטרך להשיב על מה שדברת כנגדי, (כב) וזהו את מי חרפת וגדפת וגומר, לפי שהמחרף יעשה שלשה דברים רעים בחרופיו, האחד רוע הדברים בעצמם, ועל זה אמר את מי חרפת וגדפת, והשני באמרו אותם הדברים בקולות וברקים, כאלו הקול הוא יותר רע מהדברים, ועל זה אמר ועל מי הרימות קול, והשלי' בצורות והתנועות אשר יעשה המגדף בפניו, קורץ בעיניו מולל ברגליו מורה באצבעתיו, כי בזה יורה רשעת לבבו יותר, ועל זה אמר ותשא מרום עיניך על קדוש ישראל שהוא בתכלית הרוממות והמעלה, וכדי לחרף אותו יותר לא לבד חרפת אותו בעצמך, (כג) אבל גם ביד מלאכיך חרפת ה' שחשבת שעבדיך יוכלו לחרפו, ומלבד החרופים הנה עוד דברת כזבים ושגעונות הרבה, וזהו במה שאמרת כי ברוב גבורתך ורוב דבריך תעלה מרום הרים, שהיא ארץ ישראל הגבוה מכל הארצות, ותכנס ללבנון ותכרות קומת ארזיו ומבחר ברושיו, שהם

השרים והנכבדים אשר בירושלם שנמשלו ללבנון, ואמרת עוד שתביא מלון קצו יער כרמלו שהוא בית המקדש, ובישעיהו כתוב מרום קצו, כי היה בית ה' קץ וסוף המעלות והרוממות אשר בארץ, וקראו כאן מלון להיות משכן האל ומלונו שם, (כד) ואמרת עוד אני קרתי ושתיתי מים זרים ואחריב בכף פעמי כל יאורי מצור, רוצה לומר שאמר שקרה ושתה מים שהיו מזרים, וזה משל למקומות שכבש שהיו כלם חזקים שלא עלה בלב אדם שיוכל לכובשם, ושתחריב בלי השתדלות כל יאורי מצור, והם הערים החזקים שלא יתכן לכבשם כי אם בבנין המצור עליהם. ויש מפרשים יאורי מצור על מצרים, לפי שהוא נהר גדול ומלך אשור החריב את מלך מצרים:

פסוק כה

הלא שמעת למרחוק אותה עשיתי, זה מאמר יתברך ותשובתו על כל זה, רוצה לומר על מה תתפאר על הצלחותיך במלחמות? הלא שמעת כי אני עשיתי את כל זה וברצוני הצלחת בהם, וכלן למרחוק הודעתי עניני הצלחתך ע"י עבדי הנביאים וזה לאות כי אני עשיתים, וכמאמר ישעיהו (ישעי' מ"א ד') מי פעל ועשה קורא הדורות מראש, ולמימי קדם יצרתיה עתה הבאתיה, כלומר מימי קדם חשבתי וציירתי הפעולה הזאת אשר אתה בה, ועתה הבאתיה והוצאתי אותה לפעל, כי השם יתברך עשה את מלך אשור כלי מפצו, וכמו שאמר הנביא (שם י' ה') הוי אשור שבט אפי, ולכן הצליחו מלכי אשור במלחמותיהם להיותם גזורות מהשם, וכן עתה שעשיתי זאת להחריב ערים בצורות עד שיהיו לגלים חרבים, (כו) ושיהיו יושבי הערים ההם קצרי יד ויחתו ויבושו, לפי שלא יהיה להם כח לפני כעשב השדה וירק דשא וכחציר הגגות וכשדפה לפני קמה, שהם כלם משלים לחולשתם, שעשב השדה אינו זז ממקומו כשיכרתו אותו וחציר הגגות הוא יותר נקל להכרת, וכמו העשב השדוף טרם שיגיע להיות קמה, ואיך אם כן בהיות שכל זה אני גזרתי וצויתי תתפאר אתה סנחריב עליו? וכמאמר הנביא על זה (שם שם ט"ז) היתפאר הגרזן על החוצב בו. ויש מפרשים למרחוק אותה עשיתי, על בת ירושלם שזכר, וכן אמר ישעיהו (שם כ"ב י"א) ויוצרה מרחוק לא ראיתם כלומר כי מימים קדמונים אני עשיתיה ויצרתיה לי, אם כן התחשוב שעתה הבאתיה לשתהיה דומה ונערכת לגלים נצים, ר"ל חרבים, כמו (ירמי' ד' ז') עריך תצינה, ושיהיו יושבי ירושלם קצרי יד חתים ונכלמים ובלי כח כעשב השדה וגומר? הנה באמת זה לא יתכן, ולפי זה הפירוש יהיה אמרו עתה הבאתיה בתמיה:

פסוק כז

ושבתך וצאתך ובואך ידעתי ואת התרגזך אלי, ר"ל כשהיית יושב בארצך וכשיצאת לכבוש הארצו' וכשבאת עד המקום הזה כל זה ידעתי והיה מסודר מלפני, אבל גם כן שמעתי התרגזך אלי בחרופים אשר חרפת וגדפת אותי. והנה איני מעניש ומחריב אותך על הארצות שכבשת, ולא על הממלכות שהחרבת, ולא על בואך על כל ערי יהודה ועד שערי ירושלם, (כח) אבל יען התרגזך אלי ושאננך עלה באזני, באותם החרופים אשר דברת, בעבור זה אני אשים חחי באפך, והוא הברזל הנעשה כמין מחט וראשו כפוף נוקב אף הדג ולחיו ובו מעלין אותו מן המים, כך אעשה לך, ואשים מתגי בשפתך, שהוא הברזל שמשימין בפי הבהמה להנהיגה, ובזה אראה לך שאני האדון והמנהיג ואתה העבד או הבהמה והדג אשר ביד האדם להביאו ולהוציאו, ובזה הדרך אנהיג אותך והשיבותיך בדרך אשר באת בה. והיה משל החח ההוא והמתג למגפה אשר יגוף השם את מחנה מלך סנחריב וישוב לארצו בפחי נפש:

פסוק כט

ואמנם אמרו וזה לך האות אכול השנה ספיח, לחזקיהו אמרו, ר"ל זה הדבר אשר תראה אתה חזקיהו מסנחריב שישבו בדרך אשר בא בה ולא יבא על ירושלם, יהיה לך האות על ייעוד אחר שמיעד אותך השם יתברך והוא שהשנה הזאת תאכלו הספיחים אשר בשדות ולא יהיה מחוץ אויב שימנע אתכם מזה, ויתברכו הספיחים באופן שיספיקו כל השנה, ואמר זה לפי שאעפ"י שמתו רבים מחיל מלך אשור עדיין בני יהודה נשארו בפחד אולי ישוב עליהם סנחריב עם חיל אחר. ובשנה השנית גם כן לא תצטרכו לזרוע, כי תאכלו הסחיש, והוא היוצא מהנופל מהספיח הראשון, וידמה שאותה השנה היתה שנת השמטה, שאם לא היה כן מדוע לא יזרעו ולא יקצרו? ובשנה השלישית זרעו וקצרו ונטעו כרמים ואכלו פרים בהשקט ובטחה, (ל-לא) לפי שאותה הפלטה הנשארה מבית יהודה תוסיף ותעשה שרש למטה ופרי למעלה, כדרך העצים השתולים על יבלי מים, ושזה לא יעשה השם לזכותם, כי לא היו ראויים שיעשה להם נס כזה, אבל קנאת ה' על החרופין שחרף אותו מלך אשור תעשה זאת הפליאה. ואחרי ההמשלים כלם הוציא הנביא הכלל מדבריו, (לב) והוא שמלך אשור לא יבא אל העיר הזאת, ר"ל שלא יכנס בה כי סמוך לעיר בא עם מחנהו ושם נגף ולא נלחם בה, ולזה אמר שלא יורה שם חץ ולא יקדמנה מגן, לפי שההורסים החומות מקדמין לפניהם מגן, ושגם כן לא ישפוך עליה סוללה, והוא כלי שמשליכין בו אבני' גדולות להפיל החומות בחוזק, (לג-לד) וישוב בדרך אשר בא בה, והיה הש"י מגן ומחסה אל העיר להושיעה, לא בזכות העם היושב

בה כי אם למען כבוד שמו יתברך ובעבור הברית אשר כרת לדוד עבדו, שאם ישמרו בניו את מצותיו לא יסור המלכות מהם, ולכן בהיות חזקיהו ירא את השם במצותיו חפץ מאד היה משורת הדין שה' צבאות יגן עליו. והעיר הנביא בזה שזכות חזקיהו וצדקתו תגין על העיר, (לה) וכן היה שבלילה ההוא יצא מלאך ה' ויך במחנה אשור מאה ושמנים וחמשה אלף, והנה היה רמיזת הלילה ההוא להגיד שסנחריב בהיותו בלכישה ידע שתרהקה מלך כוש היה בא נגדו ויצא לקראתו עד לבנה ושם נלחם עמו ויתפשהו ויקח את כל חילו, ומשם שלח המלאכים השניים עם הספרים שנזכרו למעלה אל חזקיהו, ובא מיד סנחריב על ירושלם עם כל השבי ממצרים ומכוש שהחריב אותם, ואותו היום שבא עם מחנהו על ירושלם נבא ישעיהו הנבואה הזאת שזכר, ובלילה הסמוכה לאותו יום יצא מלאך ה' והכה במחנה אשור. וחז"ל (עיין ש"ר פר' י"ח דף קל"ה ע"א) אמרו כי ליל פסח היה, ועוד אמרו כי לפני מפלתו של סנחריב חלה חזקיהו וביום השלישי לחליו שעלה בית ה' היתה מפלתו, ואותה הלילה אמר ישראל שירה, שנאמר (ישעי' ל' כ"ט) השיר יהיה לכם כליל התקדש חג. ואמרו עוד (סנהדרין דף צ"ד ע"ב) מאה ושמונים אלף שהכה המלאך במחנה אשור כלם היו קשורים כתרים בראשיהם, וכן נראה בדברי הימים שאמר (דברי הימים ב' ל"ב כ"א) ויכחד כל גבור חיל ונגיד ושר במחנה מלך אשור, וכן אמר ישעיהו (ישעי' י' ט"ז) במשמניו רזון. ואמרו עוד (סנהדרין דף צ"ד ע"א) שמכתם היתה שרפת נשמתם והגוף קיים, וזהו אמרו (ישעיה שם) ותחת כבודו יקד יקוד, ר"ל תחת הלבוש, שהוא כבודו של אדם, היה יקד יקוד, כשרפת בני אהרן שנאמר בהם (ויקרא י' ח') וישאום בכתונותם. ראה גם ראה מה גדלו מעשי השם מה מאד עמקו מחשבותיו, הנה סנחריב חרף וגדף את שם כבוד מלכותו ולכן הוא ירב לו ושלח מלאכו והכה במחנהו אשר היה בוטח בו, ולא רצה יתברך שיהיה מפלתו על ידי בני אדם כי אם ביד האלקי'. כמו שהוא חרף וגדף לאלקים. ולפי שישוב לארצו בפחי נפש גזרה חכמתו שלא ימיתהו המלאך בקרב המחנה, אבל כדי להדאיג עוד נפשו יבא לארצו בקלון ובחרפה רבה ושם יהרג על ידי בניו. ואחז"ל (תנחומא פר' ויקרא) שסנחריב שאל מה זכות יש לאומה זאת שאלהיהם נלחם להם? ושהשיבוהו חכמיו אברהם אביהם העלה בנו עולה, ושהוא אמר אף אני אעלה את שני בני אליו, וכאשר שמעו זה בניו הרגו אותו בעוד שהיה משתחוה בית אלהיו. וזימן עוד האל יתברך שכדי שמלכי מצרים וכוש יראו מפלתו וישמחו בה, סדר וגזר יתברך שתהיה המפלה הזאת אחרי שנצח סנחריב את מצרים וכוש, וגם כדי שישראל יזכו בשללם שהביא עמו כאשר בא על ירושלם, ועל זה אמר ישעיהו (ישעי' מ"ג ג') נתתי כפרך מצרים כוש וסבא תחתך, וכן (שם מ"ה י"ד)

יגיע מצרים וסחר כוש וסבאים אנשי מדה עליך יעבורו אליך יהיו, ואף אותם האומות הכירו וידעו בגדולת האל יתברך במה שראו בזה, כמו שאמר (שם שם) אך בך אל ואין עוד אפס אלקים, ועליהם ניבא ואמר (שם י"ט י"ח) ביום ההוא יהיו חמש ערים בארץ מצרים מדברות שפת כנען ונשבעות לה' צבאות, וכמו שאמרו חכמים ז"ל בסדר עולם (פרק כ"ג):

פרק כ

פסוק א

בימים ההם חלה חזקיהו למות וגומר. הפרשה הזאת אנכי ביארתי אותה בספר מחזה שדי אשר לי בפרק י"ח כלל ראשון מאמר השני, ומה שכתבתי שם בפירושה אומר בכאן. הנה ה"ר דוד קמחי כתב שחלה חזקיהו קודם מפלתו של סנחריב, ושלכן נאמר ברפואתו ומכף מלך אשור אצילך. וה"ר לוי בן גרשום כתב שהיה חליו אחרי הספור הקודם, ומפלתו של סנחריב כסדר הפרשיות, ושמה שאמר ומכף מלך אשור אצילך היה לפי שאסרחדון היה רצונו לבוא על ירושלם, אבל אם היה כדברי ה"ר דוד קמחי מלבד שיבאו הפרשיות שלא כסדרן, הנה יהיה אמרו בימים ההם חלה חזקיהו בלתי צודק, כי לא היה בימים ההם כי אם קודם לכן. ויקשה זה עצמו גם כן לדעת ה"ר לוי בן גרשום, כי אם היה אחרי כן לא היה ראוי שיאמר בימים ההם, ולכן אחשוב שהיו שני הדברים בזמן אחד, ר"ל עליית סנחריב על ירושלם ומחלת חזקיהו, ולכן אמר בימים ההם חלה וגומר, ולזה כוונו חז"ל (סדר עולם פרק כ"ג) באמרם שביום השלישי שעלה חזקיהו בית ה' הכה מלאך השם במחנה מלך אשור, ולהיות חזקיהו חולה כשבא רבשקה היה צרתו ממלחמת סנחריב מכופלת. והנכון שכאשר בא רבשקה על ירושלם היה חזקיהו בתחלת חליו והתחזק ובא בית ה' להתפלל עליו, ולכן לא הלך אל ישעיהו מפני חליו ושלח אל אליקים ושבנא וזקני הכהנים לפניו כמו שנזכר שם, ואמנם חליו לא היה טבעי, אבל היה בהשגחת השם לפי שלא נשא אשה, וכדי שלא יפסק זרע בית דוד ולא יחסר ממנו יושב על כסאו הוכה במכאוב על משכבו כדי שישוב בתשובה וישא אשה. וכבר הסכימו חז"ל על זה בפרק קמא דמסכת ברכות, (דף י' ע"א) אמרו שם אמר רב הונא מאי דכתיב (קהלת ח' א') מי כהחכם ומי יודע פשר דבר? מי כהקב"ה שיודע לעשות פשרה בין שני צדיקים? חזקיה אמר ליתי ישעיהו גבאי, דהכי אשכחן באליהו דאזל לגבי דאחאב, וישעיה אמר ליתי חזקיהו גבאי, דהכי אשכחן ביהורם דאזל לגבי דאלישע, מה עשה הקדוש ברוך הוא? הביא יסורין על חזקיהו ואמר לישעיהו לך ובקר

את החולה, שנאמר בימים ההם חלה חזקיהו למות ויבא אליו ישעיהו הנביא ויאמר צו לביתך כי מת אתה ולא תחיה, מת אתה בעולם הזה ולא תחיה לעולם הבא, אמר ליה ומאי כולי האי? אמר ליה משום דלא עסקת בפריה ורביה, אמר ליה משום דחזאי לי ברוח הקדש דנפקי מנאי בנין דלא מעלו, אמר ליה בהדי כבשיה דרחמנא למה לך? אבעי לך לאיעסוקי ומאי דניחא קמיה קודשא בריך הוא ליעביד וכו'. הנה ביארו סבת חליו שהיתה השגחיית על צד העונש ושכוונת חזקיהו בשלא התעסק בפריה ורביה היתה לשום שמים, לפי שידע שעתיד לעמוד ממנו מנשה הרשע, אבל הש"י לא בחר בזה ולא הסכים עליו, מפני שלא יפסק זרע הממלכה ומשפחת בית דוד לא תפסד ותכלה, וכמו שיעדו (מלכים א' ט' ה') לא יכרת לך איש מעל כסא ישראל, ואמר עליו (תלים פ"ט ל' ל"א, ל"ג, ל"ד) ושמתי לעד זרעו וכסאו כימי שמים, אם יעזבו בניו תורתי ובמשפטי לא ילכון ופקדתי בשבט פשעם ובנגעים עונם, וחסדי לא אפיר מעמו ולא אשקר באמונתי, ומפני זה הביא עליו חליו וצוה לישעיהו שיבקרהו ויאמר לו צו לביתך כי מת אתה ולא תחיה, ובמאמר הזה היה אליו הערה גדולה בסבת חליו, כאלו אמר לו חזקיהו אין לך לצוות על דבר המלכות כלל לפי שאין לך בנים ואנחנו נצטרך להקים מלך ממשפחה אחרת, וכבר נפסקה מלכותך אחרי שאין לך יורש עצר, ולא לך יהיה הזרע אשר ירש הארץ, וגם אין לך לצוות לאשתך ולבניך כי אינם ואינך נשוי אשה, אבל צו לביתך, רוצה לומר לעבדיך, כי מת אתה ולא תחיה, רוצה לומר שתמות מיתה מוחלטת אחרי שאין לך יורש. וכבר יורה שהיה זה סבת מיתתו במה שאמר חזקיהו במכתבו (ישעיה ל"ח י"ט) חי חי הוא יודך כמוני היום אב לבנים יודיע אל אמתך, כלומר שישא אשה ויוליד בנים שיהיו יודעים תורת השם. והנה ראה יתברך לצוותו על זה עם היות שלא עשה כן לאבות הראשונים, לא לצורך הצוואה בעצמה כי אם כדי לעוררו על התשובה והחרטה והתפלה אשר יעשה, כי לא יחפוץ במות המת נאם השם אלקים כי אם בשובו מדרכיו וחיה, וכמו שאמרו (יבמות ס"ד ע"א) שהקדוש ברוך הוא מתאוה לתפלתם של צדיקים, וחזקיהו הבין הכוונה האלקית ולכן לא חשש לצוות לביתו כי אם להתנצל מאד מהחטא ולהתפלל על העונש הנגזר עליו, (ב) ולכן אמר ויסב חזקיהו פניו אל הקיר, רוצה לומר שלא היה לו אשה ובנים לדבר עמהם, אבל כאדם יחידי מבלי חברה חזר פניו אל הקיר. ובמסכת ברכות (דף י' ע"ב) זכרו חז"ל דברים רבים בפירוש ויסב חזקיהו פניו אל הקיר יעויינו משם:

פסוק ג

ואמר לפניו יתברך זכור נא את אשר התהלכתי לפניך באמת ובלבב שלם, וחז"ל אמרו במסכת ברכות, (שם) כל התולה בזכות עצמו תולין לו בזכות אחרים, וכל התולה בזכות אחרים תולין לו בזכות עצמו, משה תלה בזכות אחרים שנא' (שמות ל"ב י"ג) זכור לאברהם ליצחק ולישראל עבדיך לפיכך תלו לו בזכות עצמו, שנא' (תלים ק"ו כ"ג) ויאמר להשמידם לולא משה בחירו, חזקיהו תלה הדבר בזכות עצמו, שנאמר זכור נא את אשר התהלכתי לפניך באמת, לפיכך תלו לו בזכות אחרים, שנאמר וגנותי על העיר הזאת להושיעה למעני ולמען דוד עבדי, והיינו דא"ר יהושע בן לוי מאי דכתיב (ישעיה ל"ח י"ז) הנה לשלום מר לי מר, אפי' בשעה ששגר הקדוש ברוך הוא שלום מר לי מר. וכפי הפשט אחשוב שלא אמר חזקיהו בתפלתו זכור נא את אשר התהלכתי לפניך באמת ובלבב שלם להתגאות בזכותו ולשבח עצמו, ולא לטעון שלא היה ראוי שימות להיותו איש תם וישר ירא אלקים וסר מרע, אבל התנצל מהחטא המיוחס אליו על אשר לא התעסק בפריה ורביה, ואמר שעשה זה לתכלית טוב ובכוונה ישרה לבל יצא ממנו מנשה הרשע מושל מקשיב על שפת שקר אויב חרף ה', ועל זה אמר אנא השם זכור נא את אשר התהלכתי לפניך באמת ובלבב שלם, ר"ל שבמה שנעדר מהשיא אשה היתה כוונתו רצויה, וזהו אמרו והטוב בעיניך עשיתי, כלומר שיותר טוב היה בעיני השם העדר מנשה ממציאותו מפאת עצמו, ולכן לא היה ראוי שיהיה נדון כפי מעשיו כי אם כפי כוונתו, ועם זה נתחרט מאשר עשה ובכה בכי גדול, והותרה בזה השאלה הראשונה בכל חלקיה, שהיא למה צוה השם יתברך אל חזקיהו שיצוה אל ביתו, ולמה הוא לא עשה הצוואה ההיא ומה הטענה אשר עשה להנצל מהמות מאשר התהלך לפני השם בתום לבבו, כי הנה לא היה מאמר צו לביתך מכוון לעצמו כי אם כדי שיתחרט מעצלותו בפריה ורביה, ולכן התחרט מזה והכין עצמו לקחת אשה, כי היא היתה הכוונה לא לצוות אל ביתו, ושמה שאמר זכור את אשר התהלכתי לפניך וגו', היה התנצלות חטאו לא דבר אחר:

פסוק ד

(ד-ה) וספר הכתוב שהשם מיד שראה אותו מתחרט ובוכה למשפחותיו, היה דברו נחוץ אל ישעיהו קודם שיצא מהחצר התיכונה מבית המלך, ואמר לו שוב ואמרת לחזקיהו נגיד עמי כה אמר השם אלקי דוד אביך וגומר, כלומר אמור אל חזקיהו שהחולי אשר הבאתי עליו בעבור עצלתו בקנין הבנים הנה היה זה להיותו נגיד עמי, והמלך אין ראוי שיתעצל בקנין הבנים מפני ירושת המלכות, וגם היה זה להיותי אלקי דוד אביו, והייתי חס על כבודו ועל השבועה אשר נשבעתי לו שזרעו לעולם יהיה וכסאו כשמש נגדי, ולכן

מפאתו שהוא היה הנגיד ומפאת דוד אביו שמעתי את תפלתו וראיתי את דמעתו ורוצה אני לרפאתו בדרך נס, כי כבר היה חליו בגבול כך שכפי השרשיים הטבעיים היה בלתי אפשר שיחיה עוד. וגם הודיעו שלא יתמיד בחולשתו ובהתרפאתו ימים רבים כדרך הקמים מחולי החד המסוכן, כי מיד יתחזק וביום השלישי יעלה בית ה' חזק ובריא אולם. והנה עשה הקדוש ברוך הוא כל זה לפי שעמקו מחשבותיו והוא קורא הדורות מראש, וראה בחכמתו העליונה שאף על פי שיהיה מנשה רשע נחש שרף ועקרב ואמון בנו כמוהו, הנה יצא ממנו יאשיהו שכמוהו לא היה לפניו מלך ישר בעיני ה' והלך בכל דרך דוד אביו, וזה היה הפרי הטוב היוצא מהעצים הרעים ההם:

פסוק ו

ואמנם אמרו והוספתי על ימיך חמש עשרה שנה, כבר פירשו חז"ל ביבמות פרק החולץ, (סוף נ' ע"א) והוא האמת בעצמו, שמשלו הוסיפו לו, שהקב"ה היה רוצה לפחות משנותיו הטבעיים על חטאו, והיה מדה כנגד מדה, הוא היה מתעצל מירושת המלכות זמן ארוך, לכן ילקח ממנו המלכות מיד ולדורות, כמו שלא היה חפץ שימלוך זרעו ככה לא ימלוך הוא עצמו, וכאשר התפלל בוטלה הגזרה ונתוספו אותם השנים על הימים שהיו אז לחזקיהו, וזהו אמרו והוספתי על ימיך וגומר (אשר לך עתה) חמש עשרה שנה, והיה המספר הזה מהתוספת מתיחס עם ההכרח, כדי שבהם חזקיהו ישא אשה ותהר ותלד את מנשה וישאר בן י"ב שנים אחריו כדי שיוכל למלוך במקומו. וידוע שחזקיהו מלך בן חמש ועשרים שנה, ובארבעה עשר למלכו בא סנחריב ונתוספו לו חמש עשרה שנה, והיה אם כן במותו בן חמשים וארבעה שנה, ואין ספק שלצורך הבן שנשאר אחריו בן שתים עשרה שנה היה די בשיתוספו לו מהשנים שלש עשרה שנה, אבל לא רצה יתברך שחזקיהו טוב עם ה' ועם אנשים ימות בכרת, והוא בן חמשים ושתים שנה, ומפני זה היו ימי התוספת חמש עשרה שנה. ואמנם אמרו לו עוד ומיד מלך אשור אצילך, מורה שהיו שם שני חלאים, חולי המלך וחולי המלכות מפני סנחריב, ולכן יעדו על רפואת שניהם, ומפני זה אמר חזקיהו במכתב (ישעיה ל"ח י"ז) הנה לשלום מר לי מר, שמלבד חליו היה מר לו על השלום שנעדר מהם:

פסוק ז

והנה ספר הכתוב שאמר ישעיהו קחו דבלת תאנים, והתבונן שעם היות הדברים אשר קדמו כולם דברי ישעיהו היו, הנה בענין דבלת התאנים אמר הכתוב ויאמר ישעיהו, ולא היה צורך בזכרון האמירה הזאת אחרי שהיו הדברים כלם מדובקים מבלי הפסק, והנראה אלי שישעיהו אמר זה מעצמו, כי המאמר הראשון היה בשם האל כמו שאמר

כה אמר ה' אלהי דוד אביך, ובשמו יתברך אומר הנני רופא לך, כי ירפאהו בדרך נס כפי גודל חליו והפסד כחותיו, ולכן אחרי שהשלים הנביא מאמר האל יתברך, אמר הוא מעצמו, בראותו את חזקיהו שהיה קץ מפני השחין, שישאו דבלת תאנים וימרחו בה על השחין ויחי, רצה לומר שיבריא ויסור השחין ממנו, ולא היה זה בדרך נס כי אם להיות לדבלת תאנים קצת מבוא ברפואת המורסים ובשולם כדברי ה"ר לוי בן גרשם. והיה זה עצה מהנביא לשכך חבולו וצערו מהשחין, כי הנה עצם החולי ואיכותו היה יותר גדול ומסוכן מהשחין והוא על דרך נס נתרפא. וכאשר ראה חזקיהו מה שאמר הנביא מדבלת התאנים, חשב כי לנחמו אמר אליו בשם האל ענין רפואתו ושלכן הצטרך לתת לו מדעתו עצת הדבלת קרובה לטבע, (ח) ומפני זה שאלו מה אות כי ירפא ה' לי? ר"ל איני חפץ ברפואת השחין בלבד אשר נתת לי, כי אם שירפא ה' לי מהחולי מעקרו בדרך נס כמו שהיה הייעוד, ואז יסור המקרה בהסרת הסבה והחולי, כי ברפואת השם הנסיית היה בוחר ולא ברפואת השחין שעשה הנביא מדעתו, (ט) ולכן השיבו הנביא וזה לך האות מאת ה' כי יעשה ה' הדבר הזה, רצה לומר זה לך האות שיעשה השם יתברך הרפואה אשר דברתי כאשר אתה שואל, מלבד מה שאני אמרתי מדעתי לענין השחין. והנה לא שאל האות על תוספת החמש עשרה שנה אשר יעדו שיחיה עוד, לפי שעקר הספק היה אז ברפואה אשר יעדו הנביא שיעשה השם, והיה מספק בו מפני רפואת השחין שאמר הנביא מעצמו כמו שאמרתי, ולכן שאל האות עליו בחשבו שאם יחיה מחולי זה מי המונע שיהיה ימי שני חייו חמשים שנה ואף שבעים שנה ואם בגבורת שמנים שנה שהם יותר ממה שיעדו הנביא? וכאלו אמר אחרי שהנביא ייעדו בשלשה דברים, ברפואה והצלה מהחולי ובמהירותה ובתוספת החמש עשרה שנה, אם שני הייעודים הראשונים יתקיימו הנה בלי ספק יתקיים הייעוד האחרון, והוא כמאמר משה רבינו עליו השלום בפרשת אלה הדברים שאמר לישראל (דברים א' ב') באתם עד הר האמורי אשר ה' אלהינו נותן לנו ראה נתן ה' אלקיך לפניך את הארץ עלה רש, שפירושו אחרי שבאתם עד הר האמורי ונתקיים קצת הייעוד הטוב וההבטחה שהבטיח השם לכם, ראו כי כבר נתן ה' לכם את כל הארץ, רצה לומר האמינו שגם כן יתקיים השאר בלי ספק, והותרו עם מה שפירשתי בפסוקים השאלות שנית ושלישית אשר הערותי בכל חלקיהם: ואמנם בענין הנס שאמר ישעיהו זה לך האות וכו', ובתשובת חזקיהו נקל לצל לנטות וגומר, פירש ה"ר דוד קמחי ז"ל שהלך הצל, הוא כמו ילך, וששאל הנביא לחזקיהו באיזה אות יבחר? אם שילך הצל לפנים עשר מעלות, ואם שישוב עשר מעלות אחורנית ושחזקיהו השיבו שלא היה בוחר שילך הצל לפנים, כי נקל לצל לנטות עשר מעלות,

לפי שהגלגל במרוצתו כשירצה להכנס תחת הארץ יראה מרוצתו יותר ממהרת, אבל יבחר שיהיה האות שישוב הצל אחורנית ממהלכו עשר המעלות, ושאז התפלל הנביא ושב הצל אחורנית עשר מעלות במעלות אחז אשר ירדה בהם. וה"ר לוי בן גרשום פירש גם כן קרוב לזה בפירושו לספר יהושע בפר' (יהושע י' י"ב) שמש בגבעון דום ובפירושו כאן לספר מלכים, והכלל העולה מדבריו הוא, שנתן הנביא הבחירה לחזקיהו אם ירצה שילך הצל עשר מעלות על מה שהלך בזולת זמן, או שישוב אחורנית אותם המעלות, ושזה המופת היה בזולת שנוי סדר תנועת השמש, לפי שכבר נראה בחוש שכאשר יהיו עננים תחת השמש באופן שיורשם בהם הניצוצות וירוצו, הנה הם יורו שיהיה השמש בזולת מקומו עם שכבר יראה אז נטות כל השמש שעור רב במעט זמן למזרח או למערב לצפון או לדרום כפי מצב העננים וצד תנועתם, ולפי שכבר ראה חזקיהו אז מהעננים ומצד תנועתם שהיה לצל נקל לנטות עשר מעלות יותר על מה שהלך, בחר שיהיה הענין בהפך מה שהיה נראה שהיה נכון אז מצד תנועת העננים ההם ולזה שאל שישוב הצל אחורנית עשר מעלות. ואל זה הדרך עצמו נטה הנרבוני בפירושו לכוונות ולספר המור', והצד השווה שבכלם הוא, שאמרו נקל לצל לנטות עשר מעלות לא כי ישוב הצל אחורנית עשר מעלות הוא כלו מאמר חזקיהו, והנך רואה שה"ר לוי בן גרשם בא בפי' הפסוק הזה בעב הענן, כי לדעתו היתה כוונת חזקיהו כפי תנועת העננים, והוא דבר שלא נזכר בכתוב. ומפני זה ראיתי אני לפרשו באופן אחר, והוא שהיה מנהג הנביאים שקוד' שיעשו הנסי' ישאלו עליה' לרואים אותם אם היה אפשר לעשות' כפי הטבע, והיה זה כדי להגדיל פליאת הנס בעיניהם, הלא תראה שהשם יתברך שאל ליחזקאל (יחזקאל ל"ז ג') התחיינה העצמות האלה, ומשה אדוננו אמר, (במדבר כ' י') המן הסלע הזה נוציא לכם מים, להגיד שהיה הדבר בלתי אפשר כפי הטבע ושהשם יתברך יעשה אותו בדרך נס, וכן הענין בכאן, שהנביא כאשר חזקיהו שאל לו האות ראה לעשותו בצל, לפי שהיה מתייחס לחיי האדם ושנותיו, כמו שאמר (איוב ח' ט') כי צל ימינו עלי ארץ, ואמר (במדבר י"ד ט') סר צלם מעליהם, וקודם שיעשה בו המופת שאל אל חזקיהו הלך הצל עשר מעלות אם ישוב וגומר, רוצה לומר הנה כבר הלך הצל עשר מעלות, כמו שהלכו ימיך ואתה קרוב למות, אשאלך והודיעני האם כפי הטבע ישוב אותו הצל שהלך עשר מעלות לאחור, שיהיה דומה לעניניך שתחזור לחיים ולבריאות ותתנועע בהפך המות שהיתה מתנועע אליו חמש עשרה שנה? ולפי שהיה זה דרך שאלה, (י) השיבו חזקיהו נקל לצל לנטות עשר מעלות לא כי ישוב, ואין הנטייה הנאמרת בזה לצד אחד או לצד אחר כפי העננים כמחשבת החכמים אשר זכרתי דעתם, אבל הנטייה

היא הירידה מהשמש להשתקע, והוא על דרך אמרו (ירמיה ו' ד') כי נטו צללי ערב, ויהיה ענין המאמר באמת נקל הוא לצל שיטה וישתקע וילך לדרכו להחשיך, כי תמיד סמוך לשקיעת השמש יטו הצללים, אבל אינו נקל אם ישוב לאחור כי הוא הפך הטבע, ובזה הודה על מעלת המופת, באמרו שהצל מתהלך לרוח היום ונוטה בערב להדרכו אל החשך היה בנקל לפי שהוא כפי הטבע, אבל החזרה לאחור היה דבר קשה ויוצא מהמנהג הטבעי.

פסוק יא

וכאשר ראה הנביא שהודה חזקיהו בגודל הנס התפלל אל השם וישב את הצל במעלות אשר ירדה, רוצה לומר שלא היתה החזרה פתאומית ולא בבת אחת או מתחלפת הסדר מאופן הירידה, אבל באותם המעלות אשר ירדה שעה אחר שעה חזר לאחור בהדרגה ההיא בעצמה אשר ירדה, זהו הפירוש הנאות בפסוקים לדעתי. וכאשר ימצא הכרח גדול לפרש נקל לצל לנטות על המעטת הנס, שהיה זה אפשר כפי העננים כמו שפירשו החכמים הנזכרים, הנה אין ראוי שיאמרו שהיה גם כן מאמר חזקיהו לא כי ישוב הצל אחורנית כמו שפירשוהו, אבל יותר נכון לפרש שהוא תשובת הנביא, שכאשר אמר אליו חזקיהו נקל לצל לנטות ושהיה זה מפני העננים בנטייה, השיבו הנביא לא כי ישוב השמש אחורנית, רוצה לומר איני אומר נטייה בצל לצד מהצדדים כמו שחשבת, כי אם שישוב אחורני' בהדרג' באות' המעלות, ולכן קרא אל השם וישב הצל עשר מעלות במעלות אחז. וראיתי בספר אחד מחכמי הנוצרים, שהממציא הראשון ממלאכת הכלים לדעת בהם השעות השמשיות ביום, היה אחז באותם המעלות אשר עשה בירושלם שהיו מכוונות לזה, והיו באופן כך שכפי צל השמש היורד עליהם היו יודעים שעות היום כפי זמן מהזמנים. והיותר מתישב בענין זה הנס הוא, שלא נעשה שנוי כלל בגרם שממיי ולא בתנועתו, וגם לא נעשה שנוי ולא החזרה בניצוצות השמש בכללותם, כי הם באמת היו תמיד בכל הארצות כפי המנהג הטבעי, אבל היה הנס בניצוצות השמש הפרטיים היורדים שמה בירושלם באותם המעלות אשר עשה אחז, כי שמה היה מפעל הנס האלהי שחזרו לאחור אותם עשר המעלות שאמר הנביא באותה הדרגה אשר ירדה שם ומפני זה תלה הכתוב הנס הזה בצל, כמו שאמר וישב את הצל במעלות אשר ירדה, וזכר שלא היה זה כללי בכל הארץ כי אם במעלו' אחז שהיו בירושלם. ובספר ישעיהו נאמר בספרו זה הנס (ישעיה ל"ח ח') ותשב השמש עשר מעלות, שהיה בנצוץ השמשיי הפלא הזה, כי אמרו ותשב השמש אין ראוי שיובן על גוף השמש באשר הוא שם כי אם על הנצוץ, וכמו שאמר (יונה ד' ח') ותך השמש על ראש יונה, שהוא הניצוץ, ויורה על

זה גם כן מה שנזכר בדברי הימים שבאו מליצי שרי מלך בבל לדרוש המופת אשר היה בארץ, ואין פירושו על המופת שנעשה במחנה סנחריב שיצא מלאך ה' והכה בהם, כמו שחשב ה"ר לוי בן גרשם, כי הנה שם אמר בימים ההם חלה חזקיהו עד למות ויתפלל אל ה' ויאמר לו ומופת נתן לו וכו', ואין ספק שהוא מופת צל המעלות, ועל המופת ההוא אמר לדרוש המופת אשר היה בארץ, ולפי שלא היה בגרם השממיי ולא בתנועתו כ"א בנצוצות הפרטיים שירדו שם על מעלות אחז לכן אמר אשר היה בארץ, כלומר בארץ ישראל בייחוד באותם המעלות. ואין לספק על זה מאשר הנצוץ והצל הוא דבר נמשך ומתחייב מהשמש, כי לא קצרה יד השם מעשות אותות ומופתים פעם בעצמים ופעם במקרים הנמשכים מהם, ומה שהוא בלתי אפשר כפי הטבע הוא אפשרי כפי הנס כפי יכלתו הבב"ת יתברך, וכבר זכר ה"ר לוי בן גרשם שיתכן שיהיה זה הנס בשיחדש הקב"ה על דרך המופת אדים ורוחות מתנועעים לצד ההוא וגרש בהם ניצוץ השמש והביאהו במהירות נפלא אל המקום ההוא ובאותה הדרגה במעלות אחז אחורנית, אבל זכר החכם שהיה המופת הזה בצל, ויותר נראה ומתישב אצלי שהיה בניצוץ השמש כמו שפירשתי. הנה התבאר מזה שלא היה הנס בגלגל חמה ולא בתנועותיה, ולכן לא היה זה הנס שוה לעמידת השמש ליהושע, ואין חטא ולא דבר בלתי הגון במאמר נקל לצל לנטות, והותרו בזה השאלות רביעית וחמשית וששית אשר הערותי. ובספר ישעיהו (ישעיה ל"ח) נזכרה המכתב אשר עשה חזקיהו בחלותו ויחי מחליו, ולא פירשתי אותו הנה, ואם יגזור האל בחיים ואפרש ספר ישעיהו אפרשה במקומה:

פסוק יב

בעת ההיא שלח וגומר. ראוי שתדע כי אעפ"י שהיה סנחריב מושל בבבל, כמו שיראה ממה שאמר במה שקדם ויבא מלך אשור מבבל, הנה היה שם מלך אחר שהיה תחת יד סנחריב והיה נותן לו מס שנה בשנה, כי כן היה מנהגו עם כל המלכים שהיה כובש אותם, ונמשכה המלוכה מבבל למלכי אשור עד שבא נבוכדנאצר מלך בבל שהיה בראשונה תחת יד מלך אשור והחזיק במלכות בבל בהחלט, ונמשך מלכות בבל לו ולבנו ולבן בנו עד ע' שנה, וכאן ספר הכתוב שבראדך בלאדן בן בלאדן שהיה מלך בבל בפרט ומלך אשור בכלל, והוא אשר מלך אחר אסרחדון בן סנחריב, שלח ספרים ומנחה אל חזקיהו, כי שמע שחלה ונתרפא. ובדברי הימים נאמר כמו שזכרתי, שגם כן שלח לדרוש את המופת אשר היה בארץ מצל המעלות אשר שב אחורנית במעלות אחז ושמע חזקיהו דבריהם, והנכון כי למה שהיה חזקיהו אויב את סנחריב ואת זרעו הנה בראדך זה אשר קם במקומו והיה גם כן שונא ואויב לכל זרעו ראה להתחבר באהבים עם חזקיהו להיותם

שניהם שונאים את כל זרע סנחריב, וזה היה גם כן מענין שליחותו: ולפי שחזקיהו נתרצה בזה לכן אמר וישמע אליהם חזקיהו, רצה לומר ששמע אליהם והסכים עמהם להיותם שונאים ואויבים לכל באי סנחריב, ובישעיהו כתוב וישמח אליהם והענין אחד. וכדי לכבדם הראם את כל בית נכתה, רצה לומר כל בית גנזיו והדברים החמודים שהיו לו והשמן הטוב הוא שמן אפרסמון הנקרא בלע"ז בלש"אמו שלא ימצא בכל העולם כי אם ביריחו, והוא בכרם אחד ועצו כעץ גפן, ומריחו ותועלתיו כתבו הטבעיים דברים גדולים, ומפני זה נקראה העיר יריחו מפני ריח השמן ההוא. ובפרקי ר' אליעזר (פרק נ"ב) כתוב שהראה להם את קדש הקדשים, ושפתח את הארון והראה להם את הלוחות, ואמר להם באלה אנו עושים מלחמה ונוצחים, וכפי מה שנאמר בדברי הימים (דברי הימים ב' ל"ב) ייחס הקב"ה לחזקיהו אשמה וחטא במה שעשה בזה, אם לפי שהתגאה בהצלחותיו ובבוא השלוחים ההם אליו מבבל, ואם לפי שהראה להם כל בית גנזיו וחמודותיו, ואם לפי שהם באו לדרוש המופת אשר היה בארץ והיה ראוי שחזקיהו יספר אליהם את מעשה ה' כי נורא הוא וחסדי ה' יזכיר תהלות ה', ולכן נאמר שם וכן במליצי שרי מלך בבל המשלחים עליו לדרוש המופת אשר היה בארץ עזבו האלקים לנסותו לדעת כל בלבבו, ואמר ולא כגמול עליו השיב חזקיהו כי גבה לבבו והיה עליו קצף ועל יהודה וירושלם, ועל זה אמר בכאן שיעדו הנביא הנה ימים באים ונשא כל אשר בביתך וגומר (יח) ומבניך אשר יצאו ממך וגומר. והנראה אלי כי עם היות דבר בלתי ראוי לשלם ירא אלקים כחזקיהו להתגאות בהצלחותיו אחרי שהיו מאת האלקים, שאין ראוי מפני זה שנאמר שבעונו נחרב ירושלם וגלתה יהודה ונשרפה בית קדשנו ותפארתנו, חלילה לאל מרשע שיעשה מכה רבה וחרבן מופלג אשר כזה בסבה קטנה בגאות חזקיהו, והנה לא ראינו שהנביא הוכיחו על זה ולא אמר לו יען אשר עשית את הדבר הזה או יען אשר לא גמלתני על אשר עשיתי עמך ושאר הדברים המורים על היותו כפוי טובה נגדו יתברך, ועוד שאם היה שחטא בזה הנה ישראל מה עשה? ולמה בזה העון יכשלו כל בני יהודה וירושלם? והסברא תורה אחרי שבאו השלוחים אליו שהיה ראוי שיכבדם ויראם בית גנזיו, ואחרי אשר באו לדרוש המופת אשר היה בארץ שחזקיה יספר לו הענין כלו, ואם היה באופן אחר מלבד שיוכיחהו השם עליו או הנביא מעצמו, הנה חזקיהו היה ראוי שיעשה תשובה מזה כמו שעשה אחאב שהיה רשע גמור, ולכן אומר אני שחרבן ירושלם היה כמוס עמו יתברך חתום באוצרותיו בעון בני יהודה ועבודתם הזרה אשר עבדוה ימים רבים, ולהיות ישראל בלתי שומטים הארץ ויתר עונותיהם שזכרה התורה, וכאשר גלו עשרת השבטים לא רצה יתברך שיגלו גם כן בני יהודה ובנימן, בזכות חזקיהו

שהיה אז מלכם ובזכות בית המקדש שהגינה בעדם, ונתן להם זמן כדי שישובו בתשובה בראותם שאחיהם כל בית ישראל הלכו בלי כח לפני רודף כמו שזכרתי במה שעבר, ולכן כאשר סנחריב חשב לעשות לירושלם כאשר עשו שאר מלכי אשור אל שמרון הצילם הבורא יתברך מידו, כמו שאמר וגנותי על העיר הזאת להושיעה למעני ולמען דוד עבדי, ולא נחתם גזר דינם כי אם בחטאת מנשה כמו שהעיד הכתוב פעמים. ועתה כאשר חזקיהו הראה לשלוחי מלך בבל כל אשר בביתו ונתגאה באותו כבוד לפי שבאו אליו מבבל, הודיעו הנביא שכל מה שאירע לאבות יהיה סימן לבנים, הוא לא רוצה להוליד בנים והיה עושה עצמו סריס בלתי מוליד, הנה יבאו ימים שמבניו יהיו סריסים, אם באו אליו אנשים מבבל, הנה יבא זמן שיבאו עליו חיל גדול וכבד מבבל, אם עתה הבבליים ראו כל אשר בביתו, ובימים ההם אנשי בבל יראו כל אשר בביתו ויוליכוהו בבלה וגם בניו, רצה לומר זרעו יוליכו שמה ויהיו שם סריסים, אם סריסים ממש ואם שרים כתרגומו כי שתי הדעות ימצאו בזה לחז"ל, (סנהדרין דף צ"ג ע"ב) והם היו דניאל חנניה מישאל ועזריה. שהיו מזרע המלוכה ומן הפרתמים והיו שם שרים ונכבדים בבית מלך בבל. הנה אם כן היה חזקיה לבניו ולזרעו סימן לא סבה פועלת, כי הוא לא חטא כי אם בהתגאות לבו, וגם מזה עשה תשובה כמו שאמר שם ויכנע חזקיהו בגבה לבו הוא ויושבי ירושלם ולא בא עליהם קצף ה' בימי חזקיהו, מורה שקצף ה' היה ערוכה בכל ושמורה לבוא עליהם, ובזכותו האריך השם אפו ולא בא בימיו, והוא אם כן הסיר הקצף מעל ישראל לא שיהיה סבה פועלת אותו, ואמנם מי היה הסבה הפועלת בו המגעת, הוא מנשה כמו שיתבאר:

פסוק יט

אמנם מה שנשאר לעיין בזה הוא בתשובת חזקיהו לדברי הנביא שאמר על יעודו הרע אשר לו טוב דבר ה' אשר דברת הלא אם שלום ואמת יהיה בימי, והתימה מגודל שלמותו איך לא הרגיש ביעוד הרע ההוא ובקש על עצמו ולא על זרעו? ולמה על הייעוד הרע אמר טוב דבר ה'? כי עם היות שחייב אדם להודות על הרעה אינו חייב מפני זה לשיאמר לטוב רע ולרע טוב ושלא יספוק ידיו ויניע ראשו, והנה שאול כשאמר לו שמואל קרע ה' את ממלכות ישראל מעליך לא השיב טוב דבר ה' אבל אמר חטאתי כבדני נא וגומר, ודוד על דבר אוריה כשיעד נתן הנביא על ענשו לא אמר טוב דבר ה', אבל צעק חטאתי לה', ואיך חזקיהו לא עשה כן? והנכון בעיני בזה הוא, שחזקיהו לא אמר טוב דבר ה' אשר דברת על מה שיעדו מחרבן יהודה וירושלם ובית ה' אבל כוון ליעוד הראשון שיעדו ישעיהו מתוספת הט"ו שנה על ימיו ורפואתו אל חליו, כי כאשר ראה ושמע הצרה

העתידה לבא והרעה אשר ימצא את עמו נתחרט מאד ממה שהתפלל על רפואתו וירע בעיניו על תוספת ימיו, כי היה טוב מותו מחייו פן יראה ברע אשר ימצא אותו, וכבר זכר הפילוסוף (אריסטו) שהמות היא נבחרת מהחיים הנכלמים בחרפה ובקלון, ומפני זה אמר משה עליו השלום (דברים ה' ל"ג) למען תחיון וטוב לכם, כי החיים עם הרעות אין ראוי שיבחרם אדם, כי הם קשים מהמות, ובעבור זה אמר חזקיהו אל ישעיהו טוב דבר ה' אשר דברת, (דברי הימים ב' ל"ו ט') רוצה לומר עתה אומר שהדבר אשר דברת בימים הראשונים והוא על רפואתי ותוספת שני אשר חשבנוהו שהיה חסד גדול וטובה נפלאה, הוא מאמר טוב אם שלום ואמת יהיה בימי, והייעוד הזה אשר אמרת לא יצא בימי לפעל, שאם לא יהיה כן ובימי תבא הרעה ההיא למה לי חיים טוב מותי מחיי, והשלום והאמת היה ממלך אשור שיהיה בשלום עמו תמיד ולא יהפך לו לאויב וילחם בו, והמאמר הזה מורה שהיה יודע חזקיהו מדברי הנביא שלא היה החרבן בחטאו כמו שאמרתי, כי קודם לכן היה גזור לפניו יתברך בעון עמו, ולכן לא התפלל להשיבו כי אם שלא יביא בימיו, וכן היה כי בזכותו האריך השם אפו. הנה התבאר שגם בזה לא חטא חזקיהו בשפתיו, כי הוא היה ירא את השם במצותיו חפץ מאד, ולצדקתו גמלו השם טובות, אם נפשיות שהיתה נפשו צרורה בצרור החיים את ה', ואם בגופו ששלום ואמת היה בימיו ובניו ירשו מלכותו, לקיים מה שנאמר (תלים כ"ה י"ג) נפשו בטוב תלין וזרעו יירש ארץ:

פרק כא

פסוק א

פרשת שבע עשרה תספר מלכות מנשה ואמון בנו ויאשיהו צדיק מושל ביראת אלקים, ושחזק את בדק בית ה' ומצא את ספר התור' חלקיהו הכהן, ומה שנבאה חולדה הנביאה על זה, ומפסח אשר נעשה בימיו אחרי טהרת המקדש ושביתת העבודה זרה מן הארץ, והמלכת יהואחז ויהוקים בן יאשיהו ויהויכין בן יהויקים וצדקיהו, ושבימיו נחרבה ירושלם ונשרפה בית קדשנו ותפארתנו. תחלת הפרשה בן שתים עשרה שנה מנשה במלכו, עד סוף הספר. והנה שאלתי גם בפרשה הזאת שש השאלות:

השאלה הראשונה למה לא כתב כותב הספר בכאן שעשה מנשה תשובה ונכנע לפני השם בהיותו גולה בבלה ושנתקבלה תשובתו והשיבהו השם יתברך אל מלכותו לירושלם? כמו שנזכר כל זה, רצה לומר גלותו בבלה ותשובתו והכנעתו ושובו לירושלם והסרת העבודה זרה שהסיר מן הארץ, בדברי הימים (דברי הימים ב' ל"ג):

השאלה השנית למה נמשח יהואחז בן יאשיהו כשמלך תחת אביו? והנה הוא היה מלך בן מלך אשר כפי הדין לא היה נמשח כי אם במקום שהיה מחלוקת, כמו שנמשח שלמה מפני מחלוקת אדוניהו, ויהואש מפני עתליהו, ואחרי שלא מצאנו בזה מחלוקת למה נמשח בן יאשיהו המולך תחתיו? השאלה השלישית באמרו שבימי יהויקים עלה נבוכנדנאצר עליו ושנשתעבד יהויקים אליו שלש שנים, כי הנה מצינו שנבוכדנאצר מלך בשנה הרביעית ליהויקים, כי כן כתוב בירמיהו (ירמיה כ"ה א') בשנה הרביעית ליהויקים בן יאשיהו מלך יהודה היא השנה הראשונית לנבוכדנאצר מלך בבל, ובספר דניאל כתוב (דניאל א' א') ובשנת שלש למלכותו יהויקים מלך יהודה בא נבוכדנאצר מלך בבל ירושלם ויצר עליה, ויתן ה' בידו את יהויקים מלך יהודה ומקצת כלי בית האלקים ויביאם ארץ שנער, ואם הוא מלך בשנה הרביעית לו איך בא עליו בשנה השלישית? השאלה הרביעית באמרו בן שמנה עשרה שנה יהויכין במלכו, ובדברי הימים כתוב בן שמונה שנים יהויכין במלכו ושלשה חדשים ועשרה ימים מלך בירושלם, ויקשה אם כן מספר השנים שיש בו סתירה מבוארת. ויקשה גם כן זכרו הימים אשר מלך על השלשה חדשים וכן לא יעשה שימנה החדשים ואף כי הימים, שלפי זה גם כן היה ראוי שימנה השעות, ולא מצינו בשום מלך מהמלכים שיזכור אחרי שני מלכותו החדשים והימים, גם בכאן לא אמר כי אם שלשה חדשים ובדברי הימים הוסיף ועשרה ימים:

השאלה החמשית באמרו ביהויקים אך על פי ה' היתה ביהודה להסיר מעל פניו בחטאת מנשה בכל אשר עשה, והוא מהתימה האיש אחד מנשה יחטא איך השם יתברך על כל העדה יקצוף, לשנאמר שבא חרבן ירושלם על חטאת מנשה? כל שכן שהוא עשה תשובה ויכנע לפני האלקים בהיותו גולה בבבל וישיבהו השם למלכותו, ואם הוא לא נענש על חטאו, איך נענש עליו יאשיהו בן בנו שאחז"ל שמת בחטאו וישראל אחרי ארבעה דורות? השאלה הששית במה שאמר בן עשרים ואחת שנה צדקיהו במלכו, ואם יהואחז היה אחיו הצעיר ממנו והיה בן עשרים ושלש שנה במלכו ומלך אחריו יהויקים אחיו בהיותו בן חמש ועשרים שנה ומלך אחד עשרה שנה, הנה אם כן מי שמלך אחרי בנו לא היה אפשר שיהיה פחות משלשים וחמש שנה לא בן עשרים ואחת כמו שאמר בכאן.

והנני מפרש הפסוקים באופן יותרו הספקות והשאלות האלה כלם.

בן שתים עשרה שנה וגומר. אחרי שהשלים הכתוב לספר מלכות חזקיה חסידותו ומעלותיו, ספר עתה מלכות מנשה בנו, שהיה בקצה האחרון מהרשע כמו שהיה אביו

בקצה השלמות, (ב) ולכן זכר שעשה הרע בעיני השם כתועבות הגוים אשר הוריש ה' מפני בני ישראל, רוצה לומר שלא היה ענינו כפושעי ישראל כי אם כגוים עצמם. ועם היות שחזקיהו אביו הסיר את הבמות וכל מיני עבודה זרה מן הארץ, (ג) הנה זה השיב ובנה אותם והקים מזבחות לבעל שהיו שם עובדים לשמש, ויעש אשרה כאשר עשה אחאב, כי הוא אשר החל לעשותה במלכי ישראל ושאר המלכים שקדמו לו לא עשו אשרה אבל היו הולכים בחטאת ירבעם.

פסוק ד

(ד-ה) וכדי להוסיף על חטאתו פשע בנה מזבחות בבית ה' במקום אשר היה מיוחד לשמו, ואותם המזבחות שבנה היו לכל צבא השמים והניחם בשתי חצרות בית ה', (ו) ועשה שאר העבודות מהמולך ועונן ונחש והיה כל זה לעשות הרע בעיני השם להכעיסו. ואחז"ל (עיין רד"ק) שסלק האש העליונה שהיתה על המזבח מעת שירדה שם בימי שלמה עמד הוא וסלקה, וזה המעשה היה להכעיס:

פסוק ז

ואחרי שעשה את פסל האשרה, שם אותו בבית אשר אמר ה' אל דוד ואל שלמה שבאותו בית ישים את שמו לעולם:

פסוק ח

והנה אמר ולא אוסיף להניד רגל ישראל וגומר, הוא הקדמה למה שיאמר אחרי זה, ור"ל שהשם יתברך אמר שלא יסור רגל ישראל מן האדמה אשר נתן לאבותם בתנאי שישמרו לעשות ככל אשר צוה אות', והם (שמו' כ' ב' ג') אנכי ולא יהיה לך ששמעו מפי הגבורה, וג"כ כל התורה אשר צוה אותם משה, שהם שאר המצות כלם ששמעו מפיו, (ט) והמה לא עשו כן, כי התעה מנשה אותם לעשות את הרע ולעבוד ע"ז יותר ויותר מן הגוים אשר השמיד השם מפניהם, (י) ולכן דבר השם ביד עבדיו הנביאים על זה, ואחז"ל בפ' חלק (צ"ל בסדר עולם רבה פ"כ) שהיו נחום וחבקוק שנתנבאו בימי מנשה, ולפי שלא היה מנשה כשר לא נקראו על שמו:

פסוק יא

והיו הדברים אשר דברו הנביאים שאחרי אשר מנשה הרע מכל אשר עשו האמורי ובני יהודה נמשכו אחריו בגלוליו, (יב) לכן כלתה אליהם הגזרה להביא רעה על יהודה וירושלם אשר כל שמעיו תצלנה שתי אזניו, רצה לומר שמרוב התנועה וההפעלות שיקרה לו מזאת השמועה הרעה ידמה לו שיהיה קול הברה באזניו, כי תצלנה שרשו צלל, מענין (חבקוק ג' ט"ז) לקול צללו שפתי:

פסוק יג
ואמר ונטיתי על ירושלם את קו שמרון ואת משקולת בית אחאב, להגיד שיבא על ירושלם קו החרבן שבא על שמרון, ועל זה אמר ירמיהו (איכה ב' ח') נטה קו לא השיב ידו מבלע, וג"כ ישקול חטאתם כמו ששקל חטאת בית אחאב, ואחרי הקו והמשקולת ימחה את ירושלם כאשר ימחה את הצלחת מחה והפך על פניה, רצה לומר כמו שימחה האדם את הצלחת שימחה אותה ואחר כך יהפוך אותה על פניה, כי כן דרך המקנח בקערה שהופך אותה אחרי שאין בה כלום, כן ימחה את ירושלם וינקה אותה מאנשיה ואחר כך יחריבנה:

פסוק יד
ולפי שמכל שבטי ישראל לא נשאר כי אם שבט יהודה ובנימן, לכן אמר ונטשתי את שארית נחלתי, (טו) ואמר שהיה רשעתם עון על עון ירושה מאבותיהם, וזהו ויהיו מכעיסים אותי מן היום אשר יצאו:

פסוק יז
וזכר שמלבד חטא עבודה זרה שעשה מנשה גם כן שפך דמים רבים, ואמרו חז"ל (סנהדרין דף ק"ג ע"ב) שהוא הרג את ישעיהו, וידמה שהיה הורג הנביאים המוכיחים אותו כמו שהרגה איזבל את נביאי ה': ובדברי הימים (דברי הימים ב' ל"ג י"א, י"ב וכו') כתוב שהביא ה' על מנשה את שרי הצבא אשר למלך אשור וילכדו את מנשה בחחים ויאסרהו בנחושתים ויוליכהו בבלה, ובהצר לו חלה את פני ה' אלקיו ויכנע מאד מלפני אלקי אבותיו, ויתפלל אליו ויעתר לו וישמע תחנתו וישיבהו ירושלם למלכותו וידע מנשה כי ה' הוא האלקים, והסיר את אלהי הנכר ואת הסמל מבית ה' וכל המזבחות אשר בנה וגומר, ויבן את מזבח ה' ויזבח עליו זבחי שלמים ותודה ויאמר ליהודה לעבוד את השם אלקי ישראל, אבל העם זובחים בבמות רק לה' אלקיהם, ויראה מזה שעשה מנשה תשובה, ואמנם למה לא נזכר זה כאן אני אבאר אותו אחרי זה:

פסוק יט
בן עשרים ושתים שנה וגומר. ספר הכתוב שאחרי מות מנשה מלך במקומו אמון בנו ומלך שתי שנים, כי זה היה מספר השנים שהיו מולכים בני המלכים המכעיסים את השם, כמו שנראה מבן ירבעם ומבן בעשא ומבן אחאב ומזולתם, שאחרי שלא המליכו כפי מצות התורה ומשפט המלך לא היה ראוי שיתקיים בהם (דברים י"ז כ') למען יאריך ימים על ממלכתו, הוא ובניו בקרב ישראל:

פסוק כ
(כ-כא) ועשה אמון זה הרע בעיני השם כמו שעשה מנשה אביו, וכן עשה ועבד עבודה זרה והגלולים וישתחו להם כמו שעשה מנשה. ובפרק חלק (דף ק"ג ע"ב) אחז"ל, ויעש הרע, ר' יוחנן ור' אלעזר, חד אמר ששרף את התורה, וחד אמר שבא על אמו, אמר לה כלום אני עושה אלא להכעיס. אמנם בדברי הימים ביאר בזה ואמר (דברי הימים ב' ל"ג כ"ג) ולא נכנע מלפני ה' כהכנע מנשה אביו כי הוא אמון הרבה אשמה, רוצה לומר שנתדמה לאביו ברשע והפשע אשר עשה אבל לא נתדמה אליו בתשובה ובהכנעה שעשה אביו לפני השם, לפי שאמון הרבה אשמה ועון על מה שעשה אביו:

פסוק כג
ולפי שהוא התנכר לאדוניו שבשמים, היה מענשו מדה כנגד מדה, שגם עבדיו התנכרו אליו וימיתוהו בביתו:

פסוק כד
וספר הכתוב שעם הארץ המיתו את כל הקושרים וההורגים אותו, להודיע אשמת העם ורשעתו, כי לפי שהיה אמון עובד עבודה זרה היו אוהבים אותו ומרחמים עליו ולכן הרגו את ההורגים אותו:

פרק כב

פסוק א
וימליכו את בנו יאשיהו בנערותו שהיה בן שמנה שנים, (משלי כ' י"א) וגם במעלליו יתנכר נער אם זך ואם ישר פעלו, כי מילדותו עשה הישר בעיני השם וילך בכל דרכי דוד אביו, כי להיותו אוחז דרכי דוד ביראת השם נקרא אביו:

פסוק ג
ובהיותו בן שמנה עשרה שנה נתנו האלקים לחזק את בדק בית ה', כי היה הבית צריך חוזק ובנין ממה שנהרס מימי יהואש שחזק בדק הבית עד היום ההוא שהיו מאתים ועשרים וארבע שנה, (ד) ושלח את שפן הסופר אל בית השם אל הכהן הגדול שיתם את הכסף המובא בית השם, רצה לומר שישלים ויכלה את הכסף, לפי שהיה הכסף נתון בארון כמו שנעשה בימי יהואש המלך, והיה הצווי שיפתחו הארון וימנו את הכסף אשר אספו שומרי הסף, שומרי כלי בית המקדש, ות"י אמרכליא, והם הגזברים, וידעו כמה היה סכום מנינו, כי זה המכוון בויתם את הכסף, (ה) ושיתנו אותו על ידי עושי המלאכה המופקדים והממונים בבית ה' לחזקו, והנה בא בכתוב הזה שני פעמים ויתנו,

כי בראשונה אמר ויתנוהו על ידי עושי המלאכה המופקדים, רצה לומר המופקדים וממונים על הנהגת בית ה', והוא הכהן הגדול וסופר המלך, שהם יתנו את הכסף על ידי עושי המלאכה, ולפי שעדיין לא פירש לאיזה תכלית ולאיזו מלאכה יתנו אותו, לכן אמר שנית ויתנו אותו לעושי המלאכה וגומר, רצה לומר ומה שאמרתי שיתנו אותו היה לעושי המלאכה לחזק את בדק הבית, (ו) לחרשים ולבונים, שהם חרשי העץ ובוני הכותלים באבנים ועושים הגדרים סביב חצר הכהנים וזולתו, וגם כן היה הכסף ההוא לקנות עצים ואבני מחצב, (ז) ולא יהיו מחשבים ולא יקחו חשבון מאותם הממונים מהכסף הנתון על ידם, לפי שבאמונה הם עושים ההוצאה ולשום שמים, ואין ראוי לחשוד הכשרים:

פסוק ח

(ח-י) וספר הכתוב שאמר חלקיה הכהן הגדול אל שפן הסופר ספר התורה מצאתי בבית ה', ושנתן אותו בידו ושהוליכו אל המלך וקרא בו, (יא-יג) וכשמוע המלך דברי הספר קרע את בגדיו ושלח הכהן הגדול ושרי המלך שילכו לדרוש, רצה לומר מאת נביא אחד על דברי הספר בעד המלך ובעד העם וערי יהודה, באמרו כי גדולה חמת ה' אשר נצתה בנו, רצה לומר נבערה בנו, על אשר לא שמעו אבותינו על דברי הספר הזה לעשות ככל הכתוב עליו. והמאמר הזה כלו מורה שלא היה בישראל ספר התורה, אחרי שהכהן הגדול נתבהל באמרו ספר התורה מצאתי, והמלך קרע בגדיו כשמוע דברי הספ' ושלח לדרוש הנביאים על זה, והוא דבר מתמיה מאד איך היו מלכי יהודה הטובים והצדיקים מבלעדי ספר התורה? והנה המצוה היתה במלך (דברים י"ז י"ח) וכתב לו את משנה ספר התורה הזאת וקרא בו כל ימי חייו, ואסא ויהושפט וחזקיהו שהיו חסידי עליון איך נאמר שנעדר מהם ספר התורה? ולא לבד בהם אבל גם בכל ישראל לא היה ספר תורת האלקים עד אשר מצאו חלקיה הכהן הגדול? וחכמינו זכרונם לברכה אמרו כי אחז שרף את התורה והטמינו מפניו ספר תורה אחת והוא אשר מצא חלקיהו הכהן, ורחוק הוא, לפי שחזקיהו שבא אחרי אחז ורבץ תורה בישראל שנים רבות ואיך לא הוציאו? וכמה ספרי תורה הניח חזקיהו במותו. ומהם אמרו שלא היה התימה במה שמצא ספר התורה כי אם שמצאו נגלל בפרשת תוכחות, והיה התחלת הדף (דברים כ"ח ל"ה) יולך ה' אותך ואת מלכך וגומר, ושעל זה נתחרד הכהן הגדול ושלחו אל המלך באותו אופן שמצאו, כדי שיתן אל לבו וישתדל להסיר את המכשלה מקרב עמו, והמלך כשמוע הדברים האלה קרע את בגדיו לפי שהיו דברי תוכחות וראה בהם רמז גלות שמרון וגלות ירושלם כמו שבא בפרשת כי תבא: ועם היות שתספיק הסבה הזאת לקריעת הבגדים

שקרע המלך בשמעו דברי הספר אין ראוי שיספיק זה למה שתמה הכהן הגדול ספר התורה מצאתי, ולא תלה התמיהה בדברי הספר אשר ראה בפתיחתו כי אם במצאו אותו. וה"ר דוד קמחי כתב שמנשה לפי שמלך זמן רב, שהרי מלך חמשים וחמש שנה, ועשה הרע בעיני ה' הוא השכיח התורה מישראל מאין פונה אליה, כי כלם היו פונים אל אלקים אחרים ואל חקות הגוים, ובאותם השנים הרבות נשתכח התורה מישראל, ועכשיו שצוה יאשיהו לחפש בית ה' לכל אשר ימצא שם בדק ולהביא הכסף המובא בית ה', והיה חלקיהו מחפש בהיכל ה' ובקדש הקדשים ובדביר, מצא ספר התורה שהיה מונח במקומו מצד הארון. ופתחו וקרא בו ושלחו אל המלך שיקרא בו ויראה איך שכחו התורה המונעת ואוסרת כל המעשים הרעים שהיו עושים בישראל וגומר. אבל גם זה לא יספיק, כי הנה מנשה עשה תשובה, כל שכן לדעת בעל סדר עולם (פרק כ"ד) כי גלה מנשה ועשה תשובה בשנת עשרים ושתים, ולפי זה עמד שלשים ושלשה שנים בהכנעה ותשובה, ואיך לא ידרוש בעד ספר ה'? עם היות זה שאמרו במנשה רחוק ובלתי מתישב אצלי, ובאו עליו על צד הדרש והסמך ממה שאמר הכתוב במנשה ויעש אשרה כאשר עשה אחאב, אמרו (סנהדרין דף ק"ג ע"א) כאשר עשה אחאב עשה מנשה, אחאב עבד עבודה זרה כל ימי מלכותו שהיו עשרים ושתים שנה, כך מנשה עבדה עשרים ושתים שנה, ומבואר הוא שאין זה פשט הכתובים, כי אם שעשה אשרה כמו שעשאה אחאב, והשווי וההדמות הוא ממאמר האיכות ואינו מכמות הזמן ומספר השנים. ויותר נכון שנאמר שמה שחרד חלקיהו חרדה גדולה על ספר התורה אשר מצא בית ה', לא היה זה לפי שלא היה בידם ספרי תורה ופתשגן כתב הדת, שהרי ירמיהו ושאר הנביאים היו קיימים ואיך לא יהיה ספר התורה בידיהם? אלא לפי שאמון ומנשה היו עובדים עבודה זרה ומכעיסים את השם, עד שאמרו חז"ל שהיה מנשה (א"ה תמהתי מכ"ד מה"ר שלא עיין כראוי באגדה זו, כי הנה לא אמרו חז"ל זה על מנשה כי אם על אחזיהו, ודרשוהו על פסוק ויבקש את אחזיהו וילכדוהו והוא מתחבא בשומרון בד"ה ב' כ"ב ט', כמו שתראה כל זה בביאור בסנהדרין פי"א דף ק"ב ע"ב ודוק): מוחק את האזכרות וכותב שם עבודה זרה תחתיהם, ולפיכך חשש אחד מן הכהנים שאם יבא לידי המלך ספר התורה אשר כתב משה עליו השלום שימחה ג"כ את האזכרות שבו ויכתוב שמות ע"ז במקום', ובעבור זה גנזו בין שורות הבנין, ובימי יאשיהו אשר שב אל השם בכל לבבו ובכל נפשו ובכל מאודו בכל תורת משה, חפשו הכהני' אחר הספר האלקי הזה ולא מצאוהו, וכשחזקו את בדק הבית מצאו חלקיהו הכהן בין שורות הבנין והיה בעיניו כמוצא שלל רב, ולכן אמר כמבשר ספר התורה מצאתי, ולא אמר ס"ת כי אם ספר

התורה בה"א הידיעה, ר"ל אותו הספר האלקי אשר כתב משה איש האלקים שחפשנו ולא מצאנוהו עד הנה אותו מצאתי. ובדברי הימים כתוב בזה הענין (דברי הימים ב' ל"ד י"ד) ובהוצי' את הכסף המובא בית ה' מצא חלקיהו הכהן את ספר תורת ה' ביד משה, שפירושו אותו שהיה כתוב ביד משה, ושלחו אל המלך לראות הדבר המקודש ההוא כי כמו שאם היום הזה נמצא הספר אשר כתב משה פחד יקראנו ורעדה מפני קדושתו, עם היות בתוכנו הפתשגן ממנו לאלפים ולרבבות, כן היה בימי חלקיהו שלא נתחרד להיותו ספר תורה כי אם להיותו ספר התורה אשר כתב משה בידיו המקודשות מפי אל עליון, ואמנם המלך יאשיהו פחד קראהו ורעדה, לא כאשר ראה הספר, כי אין ספק שישמח עמו מאד, והכתוב אומר ויהי כשמוע המלך את דברי ספר התורה, יורה שמהדברים אשר שמע התפעל. והיה ענינו מה שפי' חז"ל בירושלמי, (שקלים מ"ט ע"ג) שספר התורה אשר עשה משה לתחלתו הוא נגלל בפסוק (דברי' כ"ח ל"ה) יולך ה' אותך וגו' ואותה שעה מצאוהו נגלל, ולפיכך חרד המלך מאד שחשב שהיה זה כנס ושהוא סימן מאת השם למה שיהיה, ולכן שלח לדרוש בנביאים ואמר כי גדולה חמת ה' אשר נצתה בנו וגו', שראה זה מאותו הסימן המתמיה, לא בעבור שהיתה התורה נשכחת מהם בשום זמן מהזמנים, לא בבית ראשון ולא בבית שני ולא בגלותנו זה, כי הוא הערבון אשר בידינו מאתו ית' על גאולתנו ועל פדות נפשנו, כמאמר הנביא (ישעי' נ"ט כ') ובא לציון גואל ולשבי פשע ביעקב נאם ה', ואני זאת בריתי אותם אמר ה' רוחי אשר עליך ודברי אשר שמתי בפיך וגו':

פסוק יד

וילך חלקיהו וגומר. ספר הכתוב שהלך הכהן הגדול ושאר עבדי המלך ושריו אל חולדה הנביאה, ואחז"ל במסכת מגלה (פ"א י"ד ע"ב) ששמונה נביאים יצאו מרחב הזונה, והם ברוך בן נריה שריה ומחסיה ירמיה חלקיה חנמאל ושלום וחולדה הנביא', וחכמינו זכרונם לברכה (שם) שאמרו שהנה הלכו אליה לדרוש זה מאתה מפני שהנשים רחמניות הן, הנה הסבה הזאת בלתי מספקת, כי לא היה הדבר תלוי ברצונה כי אם במה שישים אלקים בפיה, ואין ספק שבימי יאשיהו נבאו שלשה נביאים, והם ירמיהו וצפניהו וחולדה הנביאה, ואמרו חכמינו זכרונם לברכה (עיין רד"ק) שירמיהו היה מנבא בשווקים וצפניה בבתי כנסיות וחולדה אצל הנשים, אבל אמרו (מגלה שם) שכאשר היה זה לא היה ירמיהו בירושלם שהלך להחזיר עשרת השבטים, ואולי היה בעירו בענתות או במקום אחר וצפניה גם כן, ולפי שחולדה היתה בירושלם הלכו לבקש מאתה את

דבר ה'. ומה שאמר שהיתה יושבת במשנה, כבר פירשתי (דף ר"ד ע"א) שהיו שלשה חומות בירושלם, והיא לא היתה דירתה בחצונה כי אם בשניה, וזהו במשנה.

פסוק טו

(טו-יז) והיתה תשובתה בשם ה' שהסימן אשר ראה המלך בפסוקים אשר מצא בספר התורה שהיה נגלל עמהם, היה להגיד שיביא רעה על ירושלם ועל יושביו ככל דברי הספר אשר קרא, שהם התוכחות אשר ראה ומצא הספר נגלל בהם, ושהיה כל זה עליהם לפי שהם עזבו את ה' ולקחו במקומו אלקים אחרים לעבדם, כלומר שלא עבדו אותו אפילו בשותפות, אבל עזבו עבודתו ובחרו להם עבודת הבעלים, ולפי שבעון הזה לא היה נכלל יאשיהו, (יח-יט) לכן אמרה עוד ואל מלך יהודה השולח אתכם לדרוש את ה' תאמרו אליו יען אשר רך לבבך על הדברים אשר דברת ותכנע מפני ה' בשמעך מה שדבר על המקום הזה, (כ) לכן יהיה שכרך שהנני אוסיפך על אבותיך ונאספת אל קברותיך בשלום ולא תראנה עיניך בכל הרעה אשר אני מביא על המקום הזה, ועם היות שיאשיהו מת במלחמת מלך מצרים ויורו המורים אותו, הנה היה היעוד הזה שלא יהיה בימיו חרבן ירושלם ושרפת בית ה'. ויעדו במאמר הזה בדברים, האחד באמרו הנני אוסיפך על אבותיך, רוצה לומר שהש"י בכבודו יאסוף אותו אל תחת כסא כבודו יותר ממה שהיו בו אבותיו, ואמר זה על חזקיהו ויהושפט ואסא או שאר אבותיו הקדושים, שתהיה מעלתו בעדון נפשו למעלה מהם, ועל זה אמר הנני אוסיפך על אבותיך, ולא יהיה אם כן כפי זה הפירוש על כמו אל, אבל הוא מלשון מעלה ויתרון. השני באמרו ונאספת אל קברותיך בשלום, רוצה לומר שעם היות שימות במלחמה חוץ מירושלם, הנה יביאו גופו ויזכה להקבר בקברות אבותיו, והקבורה ההיא תהיה בשלום, כי יביאוהו בלי חרדה להקבר בירושלם וכבוד יעשו לו במותו, ולזה לא אמר הנני אוסיפך על אבותיך בשלום, לפי שלא תהיה מיתתו בשלום, ובמה שתלה השלום בקבורה רמז לו שמיתתו לא תהיה בשלום כי במלחמה תהיה, אבל קבורתו תהיה בשלום. השלישי באמרו ולא תראינה עיניך בכל הרעה אשר אני מביא אל המקום הזה, ר"ל שמה שיעד לבא על ירושלם לא יהיה בימיו:

פרק כג

פסוק א

(א-ב) וכאשר שמע המלך יאשיהו היעוד הרע המעותד לבא על יהודה וירושלם, עם היות שהובטח שלא יהיה בימיו, הלך אל בית ה' וקבץ כל הזקנים והכהנים והנביאים שהיו שמה ירמיהו וצפניהו, וגם אוריהו בן שמעיהו אפשר שהיה בזמנו, ויונתן תרגם

הכהנים סופרים, ובכלל קבץ כל יושבי ירושלם למקטן ועד גדול, והמלך בעצמו קרא באזניהם את כל דברי ספר הברית באותו ספר שנמצא בית ה' שעשה משה בקדושה רבה, והיה זה כדי שיחרד לבבם וישובו אל ה' וירחמם, (ג) ולכן עמד על העמוד, והוא במקום המלכות המיוחד אליו אצל העמוד, וידמה (עיין סוטה פ"ז מ"א ע"א) שבנו שם עמוד אחד והיה בו המלך בעת קראו את התורה, כמו שנזכר בפרשת הקהל, (דברים ל"א י', י"א י"ב) וכרת הברית בין ה' ובין העם ללכת אחרי ה' ולשמור מצותיו בכל לב ובכל נפש, באופן שבענין האמונות ילכו אחרי השם ולא אחרי שרירות לבם הרע, ובענין המצות יעשו אותם בכל חלקיהם, אם המצות שטעמם ידוע, ואם העדות, שהם המצות המעידים על הנסים, כפסח ומצה וסכה ובכור בהמה ופדיון בכור אדם ודומיהם, ואם המצות שאין טעמם מושג לנו והם החקים, ושיעשו זה בכוונה באופן שיקיימו בשלמות כל הנמצא כתוב בספר תורת משה. והיה זה לפי שראה שהתוכחות ההם שבאו בתורה היו כלם תנאיות אם לא ישמרו לעשות, ולכן השתדל לקיים התנאי משמירתם באופן שלא יבא עליהם הרעה. ואמר ויעמוד העם בברית, להגיד שלא היה בהם מערער אבל כלם אמרו לעמוד בברית ולשמור אותו, ולפי שלא היה מקום לזה כי אם בהסרת הע"ז מביניהם ובבטולה מן הארץ, אמר וצוה המלך לטהר את בית ה' ולבער כל מיני הע"ז מן הארץ, וקבלו חז"ל (שקלים ט' ע"א) שיאשיהו גנז את הארון, ושזהו מה שנאמר בדברי הימים (דברי הימים ב' ל"ה ג') ויאמר ללויים המכינים לכל ישראל הקדושים לה' תנו את ארון הקדש בבית אשר בנה שלמה בן דוד מלך ישראל אין לכם משא בכתף עתה עבדו את השם אלקיכם ואת עמו ישראל, כי צוה אותם לתת הארון בבית אשר הכין שלמה לגנוז שם כמו שפירשתי בבנין שלמה, (דף ר"כ ע"א) כי ידע יאשיהו שעתיד היה הבי' ליחרב מדברי חולדה הנביאה, ולכן צוה לגנוז קדש ה' אשר אהב כדי שלא יבא לידי האויבים כשאר כלי בית ה', והוא האמת כפי פשט הכתוב, שאם לא נאמר כן אלא היה ענין צוואתו שישימו הארון בבית אשר בנה שלמה, והנה היה שם תמיד, וידענו שלא נלקח עם הכלים שלקח מלך בבל, אבל ענינו הגניזה בלי ספק:

פסוק ד

ויצו המלך את חלקיהו וגו'. יאמר שצוה המלך יאשי' את הכהן הגדול ואת כהני המשנה שהם השניי' לכהן הגדול, כמו סגן הכהנים והנמשכים אליו במדרגותי' על הסדר, ואת שומרי הסף, שהם גזברי הכלים אשר בבית ה' ושומרים אותם, להוציא מהיכל השם את כל הכלים העשויים לעבודה זרה ושרפו אותם מחוץ לעיר בשדמות קדרון והוליכו את עפרם לבית אל, רצה לומר שעשו השרפה במישור אחד שהיה סמוך אל נחל קדרון,

ונשאו עפרם אל ביתאל שהיה עקר העבודה זרה והעגל אשר עשה ירבעם, כדי לטמא אותו מקום ולערבו עם עפר שאר הע"ז, (ה) והשבית את הכמרים, ר"ל שבטל והשבית האנשים העובדים לפני הבעל, שהם נקראים כמרים, וכן תרגם יונתם כהני העבודה זרה כומריא, ואמרו שאלה היו לובשים שחורים ולכך נקראו כמרים, מלשון (איכה ה' י') עורנו כתנור נכמרו, והם היו הכהנים המזוהמים אשר נתנו מלכי יהודה לאותה עבודה שהיו מקטרים בבמות ערי יהודה ובמסיבי ירושלם, כי החזירם למוטב ובטלם מאותה עבודה, וגם כן השבית המקטרים לבעל, שהוא השמש, ולירח ולכל צבא השמים.

פסוק ו

ולפי שמנשה ואמון שמו האשרה בבית ה', אמר שיאשיהו הסיר אותה משם ושרף אותה והשליך את עפרה על קברי בני העם שהיו עובדים אותם בחייהם, כי עפר אותם הצלמים כלם פזר והשליך על קברות עובדיהם לבזיונם, כאומר ראו מה הייתם עובדים בחייכם, וכן אומר בדברי הימים (דברי הימים ב' ל"ד ד') ויזרק על פני הקברים הזובחים להם, (ז) וגם כן נתץ את בתי הקדשים אשר בבית ה', והם האנשים והנשים שהיו מיוחדים לעבוד אותם הפסילים הבעל והאשרה, ולפי ששם מנשה ואמון בנו הפסילים ההם בבית ה', עשו לכהנים (שהם קדושים בעיני עובדיהם) בתים להתלונן שמה, והנשים היו אורגות שם יריעות לכבוד האשרה, וזהו שאמר בתים לאשרה, כמו (שמות כ"ה כ"ו) לבתים לבדי', כי לפי שיהיו אותן היריעות תלויות סביב האשרה היו לה במקום בית.

פסוק ח

וכן זכר שהביא את כל הכהנים מערי יהודה, שהם היו מזרע אהרן ונעשו כומרים לע"ז, הביאם לירושלם להשיבם בתשובה. וכבר התבאר בספר יחזקאל (יחזקאל מ"ד ט"ו) שהכהנים בני צדוק הם אשר לא עבדו ע"ז, אך שאר הכהנים חטאו בחטא בני יהודה, ולכן הוצרך יאשיהו להשיבם למוטב ולטמא הבמות אשר היו מקטרי' שם הכהנים, בששם בהם דבר טומאה או ייחדם למקום טומאה להשליך שם נבלות כדי להרחיק מלב העם, וכן נתץ את במות השערים אשר פתח, ר"ל נתץ הבמות אשר היו בכל השערים בכלל ובפרט, הבמה אשר פתח שער יהושע שר העיר אשר על שמאל, כלו' אשר היה אותה במה לצד שמאל מהאיש הנכנס בשער העיר, וזכר אותה בפרט להיותה גדולה מכלם. ואמר שעם היות שיאשיהו החזיר למוטב אותם הכהנים שהיו עובדי ע"ז והביאם לירושלם, שלא נחשוב שהיו קרבים על מזבח השם להקריב אשה, לפי שהם היו כבעלי מומין שלא היו עובדים עבוד' אבל היו חולקין ואוכלים ולא מקריבין, (ט) וזהו אמרו אך לא יעלו כהני הבמות אל מזבח ה' בירושלם, ר"ל שלא היו מקריבים על המזבח

כי אם אכלו מצות, כלו' אבל היו אוכלים במצות המנחות ובמה שידמה להם חלק' בתוך אחיהם הכהנים הטהורים, ואמר מצות, לפי שהמנחות היו נאפות מצות והוא הדין לכל הקדשים.

פסוק י

וטמא את התופת אשר בגיא בן הנם, המקום ההוא שהיו מעבירים שם בניהם למולך היה נקרא תפת, ואחז"ל (עיין ילקוט ירמיה ז' רמז רע"ז) שנקרא כן לפי שהיו מרקדין ומכים בתופים בשעת העבודה, כדי שלא ישמע האב צעקת בנו כשהיו מעבירים אותו באש וינהם לבבו ויקחהו מידם, והמקו' ההוא היה גי שהיה לאדם אחד הנקרא הנם, ונקרא גיהנם או גי בן הנם, כי לבני הנם היה זה הגי, וטמא יאשיהו אותו מקום בשיחדו להשליך שם נבלות וכל טומאה כדי שלא יעלה עוד על לב אדם לעבור את בנו ואת בתו באש למולך שמה. ואמרו (עיין שם) שאעפ"י שהיו כל בתי ע"ז בירושלם המולך היה מחוץ לעיר, והיה שם צלם משבעה קנקלי', וכל מי שהיה מקריב סלת פותחין לו אחד מהם, תורין ובני יונה פותחין לו שנים, כבש פותחין לו שלש', איל פותחין לו ארבעה, עגל פותחים לו חמשה, שור פותחין לו ששה, ומי שהיה מקריב בנו פותחין לו שבעה, והיו פניו של עגל וידיו פשוטות כאדם שפותח ידיו לקבל מחבירו והיו מסיקין אותו באש והכומרים נוטלין את התנוק ונותנין לתוך ידיו של מולך ואז היה יוצא נפשו. וכפי הפשט היה אש מכאן ואש מכאן והכומרים מעבירים אותו בין שני האשים:

פסוק יא

וישבת את הסוסי', הנה מלכי יהודה נתנו לעבודת השמש סוסים מיוחדים לזאת העבודה שהיו רוכבים עליהם אנשים והולכים לקראתו ממקום שהיה מבוא בית ה' אל לשכת נתן המלך, ר"ל אל הלשכה שנתן המלך למי שירצה להיות סריס ושר על הפרוורים שהם המגרשים, וידמה שבאותה לשכה היתה העבודה, כי הם היו הולכים מבית ה' לפאת המזבח אל הלשכה ההיא להשתחוות לשמש, הפך מה שכוונה התורה, כי לזה סדרה קדש הקדשים לפאת המערב. ואת מרכבות השמש שהיו על הסוסים, הנזכרי' כלם שרף המלך באש, (יב) ואת המזבחות אשר היו על גג עלית אחז אשר עשו מלכי יהודה, ואת המזבחות אשר עשה מנשה בשתי חצרות ה', כלם נתץ המלך וירץ משם והשליך את עפרם, ר"ל שברם, שלשון וירץ הוא מגזרת (תלים י"ח ל') כי בך ארוץ גדוד, כלומר אשבר ואחריב, והשליך עפר כל זה באותו מישור שהיה סמוך לנחל קדרון, (יג) ואת הבמות שהיו על פני ירושל' אשר היו מימין להר הזיתים (ומפני הע"ז שהיה בהם נקרא הר המשחית) אשר בנה שלמה, ר"ל שהניח לנשיו שיבנו אותן

לעשתרות ולאותם השקוצים כלם טמא המלך. ואמנם איך לא בערו זה אסא ויהושפט וחזקיהו שבערו כל הע"ז שהיתה בארץ ישראל תחת מלכותם, הנה היה זה לפי דעת המפרשים לפי שאלה הבמות היו מעלים עליהם עולות לשם יתברך, ובימיהם הבמות לא סרו ועוד העם היו מזבחים ומקטרים בבמות, ויאשיהו נתץ אותם כלם לפי שאמר אחרי שבתחלה נעשו לע"ז וההקרבה בבמות אחרי בנין הבית אסורה, ראוי הוא אם כן שלא ישאר מהם דבר ולא יעלו עליהם אפילו לגבוה. ואני אחשוב שהמלכים הצדיקים אשר קדמו נסתפקו בשהכריחו האנשים לעבוד את ה' בבית המקדש ושלא יעבוד אחד מהם ע"ז, אבל המקומות והבמות ההם מאחר שלא היו עובדים בהם ע"ז לא הרסו אותה ולא הציתום באש, והיה זה סבה שהיה חוזר העם אחרי מיתת המלכים ההם לעבודתם הזרה, וכן היה שבימי חזקיהו לא היו עובדים ע"ז אבל בימי מנשה קודם הכנעתו חזרו לעבדה, ואחר שנכנע מנשה לא היו עובדים ע"ז ומיד כשמלך אמון חזרו לעבדה, ומפני זה ראה יאשיהו לנתוץ את המקומות והבמות והמזבחות ההם, כדי שלא ישאר מקום מוכן לפורענות לחזור לעבוד בהם כבראשונה:

פסוק טו

ואמר גם את המזבח אשר בבית אל וגומר, להגיד שלא די מה שעשה יאשיהו בכל ערי יהודה שהיו ממלכותו לבער משם הע"ז, אבל גם בביתאל שהיה ממלכי ישראל בער משם העגל והע"ז שהיה שמה:

פסוק טז

וספר שפנה יאשיהו וראה את הקברים שהיו בהר ביתאל, וצוה לקחת העצמות מהקברים ההם ושרפם במקום האשרים והמצבות לבזיונם, לפי שהיו מעובדי ע"ז, (יז) ובאשר ראה קבר אחד מצוין ונרשם בגבהו וגדלו, שאל מה זה? והשיבוהו אנשי העיר שהיה קבר איש האלקים אשר בא מארץ יהודה לביתאל בימי ירבעם וניבא על המזבח הנה בן נולד לבית דוד יאשיהו שמו ושרף עליך וגומר, (יח) ואז צוה לכבודו שלא יגעו בעצמותיו, ונמלטו עצמותיו שלא נשרפו עם עצמות הנביא אשר בא משמרון, והוא הנביא הזקן אשר השיבו שנקבר עמו בקבר אחד לזה התכלית בעצמו כמו שנזכר במה שקדם (מלכי' א' י"ג), ונראה שהוא צוה לבניו שיעשו על הקבר אותו ציון גדול ונבדל משאר הציונים, לפי שידע שיתקיימו דברי הנביא כמו שנזכר שם, וידוע שהיה ענין הנביא ההוא קודם יאשיהו יותר משלש מאות וחמשים שנה, ועכ"ז היה קבלה ביד אנשי הארץ ענין ציון אותו הקבר ונבואת הנביא שנקבר שמה, (יט-כ) ועם היות שגלו ישראל משמרון ונתישבו שם הכותים, הנה עכ"ז נשארו שנים שלשה גרגרים בראש

אמיר מבני ישראל בארץ, והיו שם עובדים ע"ז באותם הבמות, ועליהם אמר וגם את כל בתי הבמות אשר בערי שמרון וגומר, ויזבח את כל כהני הבמות אשר שם. וכאשר עשה יאשיהו המלך כל זה בערי שמרון שהלך שם לעשותו בעצמו, שב לירושלם עיר מלכותו, כי לא רצה לקחת מארצות ישראל דבר כי אם להדריכם במעגלי צדק לעבוד את ה' אותם השרידים הנשארים שמה מבני ישראל. ובימי חזקיהו מצאנו (דברי הימים ב' ל' א') שהיו נשארים מבני ישראל מבני זבולון ומאשר ומשמעון ואפרים ומנשה, וכן נזכר בדברי הימים (שם ל"ד) שמאפרים ומנשה היה שם שארית בימי יאשיהו, ואחז"ל במסכת מגלה (פ"א י"ד ע"ב) שירמיהו הלך אחרי השבטי' והחזיר אנשים ונשים מהם ומלך עליהם יאשיהו:

פסוק כא

ויצו המלך וגו'. אחר שבער המלך יאשיהו כל בתי הע"ז וכליה וכהניה מן הארץ, צוה את עמו שיעשו פסח לה' ככתוב בתור' משה, (כב) כי לא נעשה כפסח הזה מימי השופטים, ואין הכוונה בזה שלא נעשה פסח מימי השופטים עד ימי יאשיהו, כי בזמן שאר המלכים עשו פסח, אבל יאמר שלא נעשה פסח בטהרה ובביעור הע"ז והסרת הבמות כלם מימי השופטי' עד עתה, לפי שבימי שאול ודוד היו במות בישראל, ובימי שלמה נשארו הבמות, ובימי חזקיהו לא שבו כל ישראל אל השם, כי קצתם היו מלעיגים מספריו אשר שלח שיבאו לחוג את חג הפסח כמו שנזכר בד"ה, וגם מאותם שהיו בירושלם היו טמאים ואכלו הפסח בטומאה, אך בימי יאשיהו בשנה הזאת שבו כל ישראל אל השם ונעשה הפסח בכל תנאיו ובטהרה רבה. ובדברי הימים (דברי הימים ב' ל"ה י"ח) נאמר במקום מימי השופטים מימי שמואל הנביא, וזמן אחד הוא, כי שמואל מהשופטים היה ובימיו דבקו ישראל באלקים באמת, כמו שאמר (שמוא' א' ז' ב') וינהו כל בית ישראל אחרי ה'.

פסוק כה

ולפי שהכתוב פרט שלמיות יאשיהו אמר בסוף ספורו בכלל, וכמוהו לא היה לפניו מלך אשר שב אל ה' בכל לבבו ובכל נפשו וגו', ולא אמר אשר שב להגיד שחטא ושב בתשובה כמנשה, חלילה לו מזה, כי אם ששב מדרכי אביו אמון ואבי אביו מנשה שהם היו מאחרי ה' והוא שב אל ה' ולא היה זה משפה ולחוץ ולבבו לא כן יחשוב, כי בכל לבבו ובכל נפשו היה חרד לדברי התורה ולעשות ככל הכתוב בה, כי הנה דוד ע"ה חטא בדבר בת שבע ואורי', ושלמה נשיו הטו את לבבו, ואסא נשען על מלך ארם והוציא אוצרות בית ה' ושלח לו וגם בחליו לא דרש את ה', ויהושפט ג"כ נאמר עליו כי גבה לבו

ויהי קצף ה' עליו ועל יהודה, אבל יאשיהו שמר את התורה בכל לבבו ובכל נפשו ובכל מאודו, כמו שצותה התורה (דברי' ו' ה') על אהבתו ית'. ואמנם מקום הספק בזה הוא, שמצינו שנאמר בחזקיהו (בסי י"א ה') בייי בטח ואחריו לא היה כמוהו בכל מלכי יהודה ואשר היו לפניו, והוא גם כן סותר למה שאמר כאן ביאשיהו וכמוהו לא היה לפניו מלך אשר שב אל ה' בכל לבבו ובכל נפשו וגו' ואחריו לא קם כמוהו, אבל מה שראוי שנאמ' בזה הוא, שהכתוב שבח את חזקיהו בבטחון האלקי ובדבקותו בה' על כל המלכי', אמנם יאשיהו שבח על כל המלכים בהיותו בעל תשובה שעשאה יותר בשלמות מכלם, וזהו אמרו וכמוהו לא היה לפניו מלך אשר שב אל ה', כי בענין התשובה נתעלה על כל המלכים שהיו לפניו ולאחריו. ואמנם במס' שבת פר' במה בהמה (דף נ"ו ע"ב) אחז"ל, א"ר שמואל בר נחמני א"ר יונתן כל האומר יאשיהו חטא אינו אלא טועה, שנאמר ויעש יאשיהו הישר, אלא מה אני מקיים אשר שב אל ה'? שכל דין שדן מבן שמנה עד י"ח שנה החזירו, שמא תאמר נטל מזה ונתן לזה, ת"ל ובכל מאודו, שהחזיר להם משלו, ופליגא דרב, דאמר רב אין לך בבעלי תשוב' יותר מיאשיהו בדורו ע"כ. וכפי דעת רב היה שבח יאשיהו בשלמות תשובתו כמו שזכרתי, ואף לר' שמואל בר נחמני לא היה מעלתו כי אם בהיותו בעל תשובה בפרט בענין הדינים שדן בנערותו: וכל זה אינו ממה שיסתור מה שנאמר בחזקיהו ע"ה ממעלת אמונתו ובטחונו. ואמנם בב"ר אמרו, ארבע' הן שהקיש הקב"ה על קנקנן ומצאן קנקן של מימי רגלים, ואלו הן אדם קין בלעם חזקיהו, והוכיחו זה בחזקיהו מפני שאמר לנביא אשר שאלו מה אמרו האנשים האלה מארץ רחוקה באו אלי מבבל. וגם כן אמרו בפרק חלק, (דף ק"ד ע"א) תניא רשב"ג אומר בשביל הטוב מה אות, ובשביל מה אות אכלו גוים על שלחנו, ובשביל שאכלו גוים על שלחנו גרם גלות לבניו. ויורו בדבריהם אלה שחזקיהו נמצא בו אשמה, ולפיכך ראוי שנאמר לדעתם שבטח חזקיהו בשם ית' בענין סנחריב יותר ממה שבטח בו מלך לפניו ולאחריו, אבל בגדר השלמות והדבקות האלקי יאשיהו נתוסף עליו ועל כל שאר המלכים:

פסוק כו

(כו-כז) ואמנם באמרו אך לא שב ה' מחרון אפו הגדול אשר חרה אפי ביהודה על כל הכעסים אשר הכעיסו מנשה ויאמר ה' גם את יהודה אסיר מעל פני כאשר הסירותי את ישראל ומאסתי את העיר הזאת אשר בחרתי את ירושלם ואת הבית אשר אמרתי יהיה שמי שם, יש ספק גדול והוא, כי הנה מנשה עשה תשובה והכנעה רבה, כמו שאמר בדברי הימים ויתפלל אל ה' ויעתר לו וישיבהו ירושלם למלכותו וידע מנשה כי ה' הוא האלקים והסיר את אלקי הנכר וגו' וכל המזבחות אשר בנה וגו', ויבן את

מזבח ה' ויזבח עליו זבחי שלמים ותודה ויאמר ליהודה לעבוד את ה' אלקי ישראל וגו', ואם הוא עשה תשוב' והעביר השם חטאתו וישיבהו למלכותו, איך יאמר שאחרי מותו יפקוד עונו על בני שלשים? כל שכן שיאשיהו שב אל ה' בכל לבבו ובכל נפשו וטהר את הארץ מהע"ז והיו כל בני ישראל דבקים בה' אלקיהם, ואיך אמר אם כן אחרי זכרון צדקותיו שיפקוד השם על הארץ חטאת מנשה ולא נענש החוטא ונענש הזכאי? (כט) כל שכן שיאשיהו הרגו פרעה נכה בחרב, שעלה פרעה על מלך אשור על נהר פרת ויצא יאשיהו לקראתו להלחם בו לפי שעבר בארצו והרגו שמה, ואיך לא הגין עליו זכותו ובאמונתו לא חיה? וחז"ל אמרו שמת בעון הדור, ועליו היה קונן ירמיהו רוח אפנו משיח ה' נלכד בשחיתותם, ואיך היה זה אם היו ישראל זכאים ורחוקים מכל חטא כמו שהורה עליו הספור הזה? והתשובה לזה היא, שבני יהודה היו עובדי ע"ז בימי מלכיהם, פעמים בפרסום גדול כאשר המלכים היו כמותם, ופעמים בסתר כאשר המלכים היו טובים שהיו מונעים ובוערים הע"ז מהארץ, ואם היו בימי המלכי' הצדיקים אנשים רבים אנשי חיל יראי אלקים היו גם כן ביניהם רבים מעמי הארץ עובדים הבעל והאשרה ושאר הע"ז, ומלבד זה היו תמיד מקריבים בבמות, אם לשם ע"ז ואם לשם ה' אשר לא כדת, ועם זה לא היו עושים השמטות ולא היו שומרים מצות התורה, וכמו שאמר הנביא עמוס על שלשה פשעי יהודה ועל ארבעה לא אשיבנו, על מאסם את תורת ה' וחקתיו לא שמרו ויתעום כזביהם אשר הלכו אבותם אחריהם, ושלחתי אש ביהודה ואכלה ארמנות ירושלם, ועם זה היה ביניהם גם כן גלוי עריות ושפיכות דמים ושאר העבירות החמורות, ועם היות שמנשה עשה תשובה מתוך צרה בהיותו אסור ביד מלך בבל והתפלל אל ה', הנה בזכות חזקיהו אביו ראה הש"י להגין עליו ולהשיבו אל מלכותו, ולא אמר הכתוב שהיה תשובתו בכל לבבו ובכל נפשו ובכל מאודו כמו שנאמר ביאשיהו, לפי שהיה תשובתו מתוך צרה ובתוכו ישים ארבו, ואחשוב שהנביא ירמיהו אשר כתב את הספר הזה לא ראה לכתוב כאן תשובת מנשה לזאת הסבה, רוצה לומר להיותה בלתי שלמה ושלא כראוי, וכתבה עזרה בדברי הימים לפי שלא היה נביא ולא עמד בסוד ה' כירמיהו שכתב ספר מלכים, שעזב זכרון תשובתו לפי שלא היתה תשובתו שלמה, והותרה בזה השאלה הראשונה. וגם שנאמר שעשה מנשה תשובה הנה העם לא עשאה, ואעפ"י שהוא אמר לאיש יהודה שיעבדו את ה' אלקי ישראל, עם היות שנתן להם רשות על זה אין ספק שלא עזבו את אלקיהם, כי לא נכנעו את לבבם כלבב המלך, וכאשר מלך אמון בנו ועבד את הבעלים והרשיע לעשות כאביו בימי רשעתו, אין ספק שנמשכו העם אחריו והרגו את האנשים אשר הרגוהו להיותו אהוב בעיני עמו

בעבור שהיו כלם עובדי ע"ז, וכאשר הקים ה' את יאשיהו שעשה הישר והטוב בעיני ה', עם היות שהשתדל מאד לישר את עמו ולהסיר מתוכם כל שמץ ע"ז, הנה העם לא התאמץ בזה כמו שעשו בימי שמואל שבני ישראל הם עצמם שבו בתשוב', כמו שנא' שם (שמו' א' ז' ד') ויסירו בני ישראל את הבעלים ואת העשתרות ויעבדו את השם לבדו, אבל יאשיהו עשאו כלה מצדקתו וישרו, וכאשר קבץ את ישראל לחוג את חג הפסח, עם היות שבאותו השנה היה לב כל ישראל ליי', הנה הם היו משתנים ובלתי עומדים בתכונה קיימת ומיד שבו לעונותיהם והיו עובדי ע"ז, מהם בסתר ומהם בגלוי, ומפני זה ירמיהו שנבא בזמן יאשיהו היה אומר ומוכיח בהם על זה באמרו (ירמיה י"א י"ב) כי מספר עריך היו אלקיך יהוד', ואמר (שם ג' ו') ויאמר ה' אלי בימי יאשיהו המלך הראית אשר עשתה משובה ישראל הלכה היא על כל הר גבוה ואל כל תחת עץ רענן ותזני שם וגו', ויתר הפסוקים הנמשכים לזה המורים בביאור שבימי יאשיהו היו ישראל רעים וחטאים ליי' מאד, ובעבור זה לא שב ה' מחרון אפו עם כל צדקת יאשיהו, לפי שהעם לא היו כלבבו וכמעשיו, ונשארו אם כן חטאות מנשה במקומם לענין העם, כי הם לא עשו תשובה עמו אבל התמידו בחטאתיהם בימיו ובימי אמון בנו, וגם בימי יאשיהו מבלעדי השנה ההיא אשר התישבו בחזקתו, ועם זה הדם הנקי אשר שופך בתוכם בימי מנשה לא היו מוחים בידו, והיו אם כן נכשלים באותו עון, והתורה אמרה (במדב' ל"ח ל"ב) ולארץ לא יכופר בדם אשר שופך בה כי אם בדם שופכו, הנה אם כן היתה הסבה קיימת, ר"ל רשעת העם בהחזיקם בכל הכעסים אשר הכעיס מנשה את השם, ובעבור זה מת יאשיהו בעון העם, כי הוא חשב שהיו כל ישראל זכאים והולכים בתורת ה' כמוהו ושיהיו ראויים מפני זה שידבקו בהם כל הברכות הכתובות בתורה אשר מכלם (ויקרא כ"ו ו') וחרב לא תעבור בארצכם, אפילו חרב של שלום, ובחטאת העם סר צלם מעליהם אשר אמרו בצלו וצדקתו יחיו בגוים, והנה אמרו שנאמר עליו (איכה ד' ב') בצלו נחיה בגוים, לפי שבימיו לא בא מלך אשור ולא מלך ארם ולא מלך מצרים להלחם בירושלם, וכאשר יאשיהו יצא לקראת פרעה נכה, ונקרא כן לפי שהיה נכה רגלים ויצא להלחם בו, שלח פרעה מלאכי' ליאשיהו לאמ' מה לי ולך מלך יהודה לא עליך אתה היום כי אל בית מלחמתי ואלקים אמר לבהלני חדל לך מאלקים אשר עמי ואל ישחיתך, ושם נאמר (דברי הימים ב' ל"ה) ולא שמע אל דברי נכה מפי אלקים, ר"ל שהאלקים היה משים בפיו שלא היה רוצה להלחם בו, וזה היה הצל האלקי אשר היה על ישראל שבו היו חיים בקרב הגוים. וכבר נזכר שבעוד פרעה שם נלחם בכרכמיש על נהר פרת לקח הש"י נקמת יאשיהו מיד פרעה, שצר שם ימים רבים עד השנה הרביעית ליהויקים בן

יאשיהו ובא עליו נבוכד נאצר, והוא שהתנבא ירמיהו על חיל פרעה נכה מלך מצרים (ירמיה מ"ו י') והיה היום ההוא ליי' צבאות יום נקמה להנקם מצריו וגו', שהיא נקמת המלך יאשיהו. הנה התבאר זה הענין בשרשיו והותרה השאלה הראשונה:

פסוק לא

בן עשרים וגו'. אחרי מות צדיק יסוד עולם יאשיהו המלך מלך יהואחז בנו, והיתה המלכתו שעם הארץ לקחו אותו וימשחוהו למלך. ואמנם למה משחו אותו בהיותו מלך בן מלך, שאין מושחין אותו כפי הדין (הוריות פ"ג) ולא משחו שלמה אלא מפני מחלוקתו של אדוניהו ויהואש מפני עתליהו, הנה הסבה במשיחה הזאת ליהואחז היתה מפני שהוא לא היה הבן הבכור ליאשיהו, כי יהויקים היה גדול ממנו ב' שנים ומשחו ישראל אותו, ר"ל את יהואחז, מפני שהוא היה במדותיו ודעתו ממלא מקום אבותיו מה שלא היה כן יהויקים, והוכיחו שהיה יהויקים הבכור ממה שאמר הכתוב בן כ"ג יהואחז במלכו, וכתיב בן כ"ה יהויקים במלכו ולא מלך יהואחז כי אם ג' חדשים וזה מורה שיהויקים היה גדול מיהואחז, זהו דעת חז"ל. ואמנם בד"ה כתוב (דברי הימים א' ג' ט"ו) ובני יאשיהו הבכור יוחנן השני יהויקים השלישי צדקיהו הד' שלום, והנה לא נזכר שם יהואחז, וכתב הראב"ע ששלו' הי' יהואחז, כי כתוב בירמיהו (ירמי' כ"ב י"א) כי כה אמר ה' אל שלום בן יאשיהו מלך יהודה המולך תחת יאשיהו אביו אשר יצא מן המקום הזה לא ישוב עוד, שזה היה יהואחז שיצא מן המקום ההוא למצרים ולא שב עוד. ואחריו מלך יהויכין ואחריהם מלך צדקיהו, ולא מלך יוחנן שהיה הבכור, אולי עשו זה להיותו איש חי רב פעלים כמו שאחז"ל, (הוריות שם) או שעשו (כמו שכתב הרלב"ג) שלא כהוגן בהמליכם הקטן מהבנים, להיותו זה נמשך לפעולות המגונות אשר היו פניהם מועדות אליהם ולזה נמשך אליהם מהרע מה שנמשך, כי אולי היה יוחנן אוחז מעשה יאשיהו ביראתו את האלקים, ולכן אמר ויקח עם הארץ את יהואחז בן יאשיהו וימשחו אותו וימליכו אותו תחת אביו, מורה שלקחו אותו בחזקה והמליכוהו כפי מה שרצו לא כפי שורת הדין, ולכן משחו אותו מפני מחלוקת אחיו הגדולים ממנו, (לג) ויורה על זה מה שאמר ויאסרהו פרעה נכה ברבלת ויתן עונש על הארץ, ואין ענין העונש הזה מס שיתן לו הארץ שנה בשנה כמו שחשבו המפרשים כי היה ראוי שיקראהו עבודה או מס לא עונש, אבל פרעה נכה מאשר ראה שעם הארץ אשר ביהודה וירושלם הרעו לעשות בענין המלוכה, וזה במה שלקחו בחזקה הבן הקטן אשר ליאשיהו והמליכוהו תחת אביו, ועזבו הבכור ולקחו הצעיר, הסיר את יהואחז מהמלכות להיותו הצעיר מאחיו ולא היה ראוי למלכות וענש את הארץ במאה ככר כסף וככר זהב בעבור המלכתו, והוליכו

למצרים והמליך את יהויקים שהיה הגדול מהם, הנה אם כן ראוי שנאמר שמהארבעה בני יאשיהו, שהיו יוחנן ויהוקים וצדקיהו ושלום, מת יוחנן הגדול ונשארו שלשה שהיה הגדול מהם יהויקים והב' צדקיהו והג' שלום, ועם הארץ לקחו את שלום למלך, ואולי נקרא יהואחז לפי שאחז בשבט המלכות שלא היה ירושה אליו, ומזאת הסבה משחו אותו מפני מחלוקת אחיו, והותרה השאלה השנית.

פסוק לד

(לד-לה) ופרעה המליך את יהויקי' שהיה גדול האחים, והוא העריך את הארץ לתת הכסף לפרעה, ר"ל שעשה בארץ ערכים מאשר יפרע כל איש ואיש לפרעה על המלכת יהואחז. וחז"ל (וי"ר פ' י"ט דף קפ"ו ע"ג) הפליגו בספור תועבותיו, ואמרו שהיה לבוש כלאים ושמשך את ערלתו ושבא על אמו ועל כלתו ועל אשת אביו, ר' יוחנן אומר כללו של דבר בפתח שיצא בו נכנס:

פרק כד

פסוק א

ובעבור זה בימיו עלה נבוכד נאצר עליו ונשתעבד אליו ג' שנים, וגם בזה יש קושי רב, כי מצאנו שנבוכדנצר מלך בשנת הד' ליהויקים, כי כן כתוב בירמיהו (ירמיה כ"ה א') בשנת הד' ליהויקים היא השנה האחת לנבוכד נצר, ובספר דניאל אומר (דניאל א' א') בשנת שלש למלכות יהויקים מלך יהודה בא נבוכד נאצר מלך בבל ירושלם ויצר עליה ויתן ה' בידו את יהויקים מלך יהודה ומקצת כלי בית האלקים ויביאם ארץ שנער בית אלקיו ואת הכלים הביא בית אוצר אלקיו, אבל התשובה בזה היא, שיהויקים (עם היות שלא נזכר בזה הספר) כתוב בדברי הימים שהוגלה בבלה, שנאמר (דברי הימים ב' ל"ו ו') עליו עלה נבוכדנצר מלך בבל ויאסרהו בנחשתים להוליכו בבלה, ועליו התנבא ירמיהו (ירמיהו כ"ב י"ט) סחוב והשלך מהלאה לשערי ירושלם, ותוכן הענין יראה שהיה כן, הנה בהשלמת שלש שנים למלכות יהויקים בתחלת השנה הרביעית מלך נבוכדנצאר מלך בבל, והיא היתה השנה הראשונית למלכו כמו שכתוב בספר ירמיהו, ובאותה שנה עלה על יהויקים והוליכו אסור בנחשתים בבלה, ומקצת כלי בית ה' כמו שנזכר בדברי הימים, ומנה זה שם לשלש שנים למלכות יהויקים, לפי שהיו לו שלש שנים שלמים ובתחלת השנה הרביעית לא חשש, ויהויקים נשתעבד אליו והושיבו ירושלם ועמד שלש שנים עבד אל נבוכד נאצר, ואחריהם מרד בו, וזה שאמר בכאן וישב וימרוד בו, רוצה לומר ששב מבבל אל ירושלם ומרד בו אחרי שלש השנים אשר זכר. ונוכל עוד לפרש

כפי דעת חז"ל, שישב יהויקים בבבל עבד נבוכד נאצר שלש השנים אשר זכר, וכאשר שב לארצו בתנאי שיעבוד אותו מרד בו מיד אחרי שובו, ולזה אמר כאן בימיו עלה נבוכד נאצר מלך בבל ויהי לו יהויקים עבד, רוצה לומר שם בבבל היה עבד לו שלש שנים וישב וימרוד, כי שב לירושלם ומיד אחרי שובו מרד בו. וה"ר לוי בן גרשום בפירושו לספר דברי הימים כתב, שלא הביא נבוכד נצר ליהויקים בבלה, אך הוא יצא אליו ואסר אותו ואמר להוליכו בבל וקבל על עצמו לעבוד אותו, רוצה לומר לתת לו מס והניחו לשוב למלכותו ועבדו שלש שנים ושב למרוד בו:

פסוק ב

ואחרי המרד שלח השם על עונותיו גדודי כשדים וגדודי ארם וגדודי עמון ומואב ביהודה להאבידם כדבר השם אשר נבאו עליהם הנביאים, וספר זה לפי שכלם באו בשליחות נבוכד נאצר על יהויקים להאבידו, ואז כפי קבלת חז"ל הוגלה יהויקים פעם שנית ומת בדרך, ועל זה אמר ירמיהו (שם שם) לכן כה אמר השם אל יהויקי' בן יאשיהו מלך יהודה לא יספדו לו וגו', קבורת חמור תקבר סחוב והשלך מהלאה לשערי ירושלם, והותרה בזה השאלה השלישית: ובסדר עולם (פרק כ"ד) אמרו, שנבוכ' נאצר בשנה הראשונה למלכותו כבש נינוה, ובשנייה כבש יהויקים, והיא השנה החמשית למלכות יהויקים, והיה לו עבד שלש שנים הרי שמונה ואז מרד בו, ולסוף שלש שנים למרדו בא נבוכדנצר וכבשו פעם שנייה, וז"ש בדניאל בשנש שלש, הרי אחת עשרה ליהויקים ושמונה לנבוכד נצר, ואותה שנה שמינית מלך יהויכין ומלך שלשה חדשים והגלהו עם החרש והמסגר, וזהו שאמרו (מגילה י"א ע"ב) גלו בשבע גלו בשמונ', בשבע לכבוש ולגלות יהויקים שהיה שנה שנייה למלכו' נבוכד נצר שהרי שנה אחת מלך קודם כבוש יהויקים:

פסוק ג

ואמרו אך על פי השם היתה ביהודה להסיר מעל פניו בחטאת מנשה ככל אשר עשה וגומר, אין ראוי שיפורש שעל חטאת מנשה אשר עשה בימיו נתחייבו ישראל בימי יהויקים חרבן, האיש אחד יחטא ועל כל העדה יקצוף השם? אבל האמת הוא שבני יהודה וירוש' (כמו שזכר ירמיהו בתוכחתיו (ירמי' ג' ו' ושם י"א י"ג) וכמו שפירשתי דף ש"ד ע"ד) השחיתו את דרכם בע"ז ובכל יתר העונות אשר למדם לעשות מנשה, ועם היות שמנשה שב בתשובה לא שבו בני יהודה עמו ונשארה העבירה בידיהם ומפני זה נחרבו, ולזה אמר שהיה רצון השם להסיר יהודה מעל פניו ולהחריבם בעבור חטאת מנשה ועונותיו, ר"ל שהיו בתוך בני יהודה, ויהיה אמרו בחטאת מנשה, כאלו אמר שהיה רצון ה' להסיר מפניו בני יהודה להיותם עושים ככל חטאת מנשה, כי ככל אשר עשה כך

היו עושים בני יהודה, (ד) וזהו אמרו עוד וגם דם הנקי אשר שפך וימלא את ירושלם דם נקי ולא אבה ה' לסלוח, ר"ל וגם הדם הנקי אשר שפך מנשה מלא את ירושלם דם נקי, שלמדם לשפוך דם נקי כמו שהוא היה עושה, ולהיותם מחזיקים ברשעת מנשה לא אבה ה' לסלוח, ובזה האופן עצמו ראוי שיפורש מה שאמר ירמיהו (ירמיהו ט"ו א' ד', ו') ויאמר ה' אלי אם יעמוד משה ושמואל וגומר, ונתתים לזעוה לכל ממלכות הארץ בגלל מנשה בן חזקיהו על אשר עשה בירושלם וגומר, שלמדם לעשות תועבותיו, וז"ש את נטשת אותי נאם ה' אחור תלכי וגומר, ויתר הפסוקים המורים על עונות העם ורשעיהם, ולזה החרימם לא בעבור מנשה בלבד. והתבאר מזה שהמה בעונותיהם נמקו ולא לבד בעונות מנשה, והותרה בזה השאלה החמשית: והמפרשים פירשו שקודם מלכות יהויקים היתה הגזרה הזאת על פי ה' שדבר ביד עבדיו הנביאים בחטאת מנשה, ובחטאתיו נגזרה הגזרה להחריב את ירושלם, ולזכות יאשיהו האריך השם אפו ולרשעת יהויקים לא רצה השם להאריך אפו עוד, הנה אם כן רשעת יהויקים היתה סבה שלא האריך השם אפו לא שתהיה היא סבת החרבן בלבד, ומה שפירשתי אני בו הוא היותר נכון אצלי:

פסוק ז

ואמר שלא הוסיף עוד מלך מצרים לצאת מארצו וגומר, להגיד שכאשר מת יהויקים מלך יהויכין בנו תחתיו, ואין ספק שמלך מצרים היה בא להמליך מידו מלך על ירושלם כאשר עשה ליהויקים, אם לא שנחדל מזה בעבור שלקח מלך בבל מנחל מצרים עד נהר פרת כל אשר היה למלך מצרים ולכן לא יצא מארצו כל אותו זמן עד שמלך צדקיהו ואז יצא, כמו שכתוב בירמיהו (שם ל"ז א', ה') וימלוך מלך צדקיהו וגומר וחיל פרעה יצא ממצרים וישמעו הכשדים הצרים על ירושלם את שמעם ויעלו מעל ירושלם:

פסוק ח

בן שמונה עשר שנה וגומר. בכאן יספר הכתוב שיהויכין בן יהויקים מלך אחרי אביו שלשה חדשים לא עוד, לפי שעבדי מלך בבל עלו על ירושלם ותבא העיר במצור ובמצוק, ובהיותם צרים על העיר בא שמה נבוכדנצר בעצמו, ויצאו אליו יהויכין ואמו שריו ועבדיו, כדי להחניפו ולומר שהיה בידו כחומר ביד היוצר, ולשים צוארו תחת עולו ושיעשה בו כל חפצו, בחשבו שבראות נבוכד נאצר זה יחמול עליו וישיבהו למלכותו, והוא לא עשה כן, כי לקח אותו אסור, לפי שחשב שיהיה מורד בו כמו שעשה יהויקים אביו, וכמו שאחז"ל (וי"ר פ' י"ט דף קפ"ו ע"ד) שאמר נבוכד נאצר על זה מכלבא בישא גורא טבא לא נפיק, לפיכך העבירו מהמלוכה ונתנה אל צדקיהו דודו שהיה אחיו של

יהויקים אביו. ואמר הכתוב שהיה זה בשנת שמנה למלכו, רוצה לומר בתחלת השנה השמינית למלכות נבוכד נצר, ומה שנאמר בירמיהו (ירמיהו נ"ב כ"ח) זה העם אשר הגלה נבוכד נאצר בשנת שבע, פירושו בסוף שנת שבע שהיה התחלת שנה שמונה, ולדברי בעל סדר עולם היה שנת שבע לכבוש יהויקים שהיא שמנה לנבוכד נאצר.

פסוק יג

וספר הכתוב שבפעם הזאת הוציא נבוכדנאצר כל אוצרות בית ה' ובית המלך מירושלם ויקצץ אל כל כלי הזהב אשר עשה שלמה בהיכל ה', רוצה לומר אותם הכלים שהיו מצופים זהב קצץ אותם לקחת הזהב אשר עליהם, (יד) ושהגלה את כל ירושלם ואת כל השרים ואת כל גבורי החיל עשרת אלפים, והגלה גם כן החרש והמסגר שהם האומנים והשוערים ושומרי החומה וסוגרים פתחיה, שכל אלה היו במנין העשרה אלף שזכר, ולא השאיר כי אם דלת העם. ומה שאמר עוד ואת כל אנשי החיל שבעת אלפים, מורה שהם מלבד עשרת האלפים שזכר למעלה, ובחלוף זה מצאנו בירמיהו (שם) שאמר יהודים שלשת אלפים עשרים ושלש, וכתב ה"ר דוד קמחי שעשרת אלפים הנזכרים בכאן הוא כלל לכל מיהודה ובנימן, אחרי כן פרט בכאן הגדולים שהיו מהם משבט בנימן ואמר שהיו שבעת אלפים, וישאר שהיו אם כן משבט יהודה שלשת אלפים, והוא מה שאמר בירמיהו יהודים שלשת אלפים, שקראם יהודים להיותם משבטו של יהודה, ולזה הסכים ה"ר לוי בן גרשם, ומה שאמר כאן אחרי זה והחרש והמסגר אלף, שהם היו מכלל העשרה אלף אשר זכר. והנראה אלי הוא, שהיו הגולים כלם עשרת אלפים, והוא הכלל שזכר בראשונה, ואחר כן פרט אותו, לא על פי השבטים, שאם היה מפרט בכאן כמה היו משבט בנימן, למה לא פרט כמה היו משבט יהודה? וגם יקשה שנאמר שהיו מבנימן שבעת אלפים גבורים ומבני יהודה שהיו הרבים יהיו שלשת אלפים ולא עוד, אבל אמתת הענין הוא, שזכר הכתוב בכלל שהגלה כל ירושלם וכל השרים וכל גבורי החיל וגם החרש והמסגר שהיו כלם עשרת אלפים, וזכר בהם הפרטיות, והוא שהגלה בבלה המלך יהויכין ואת אמו ואת נשיו ואת סריסיו, ואת אילי הארץ, שהם השרים, ואת כל אנשי החיל, והיו בלבד הגבורים אנשי החיל שבעת אלפים והחרש והמסגר אלף, והנשארים לא היו אנשי החיל הגבורים ולא החרש והמסגר, אבל היו אותם הנשארים בית המלך ועבדיו והקרובים אליו והשרים והסריסים ואילי הארץ ועבדיהם, שאלה כלם היו האלפים הנשארים, ובזה האופן היו כלם עשרת אלפים, אמנם מה שכתוב בספר ירמיהו שלשת אלפים, הוא כל העם אשר הגלה מלבד אנשי החיל הגבור', שהיו כלם שלשת אלפים עם החרש והמסגר שלא היו גברים ואנשי חיל, וזהו שאמר שם זה העם

אשר הגלה נבוכד נאצר בשנת שבע שלשת אלפים ועשרים ושלשה, כי מהעם, רוצה לומר מאשר לא היו אנשי החיל דבר שמה לא מהגבורי', ולא חשש הכתוב כאן כי אם למספר הגדול מהשבעה אלפים גבורים ומשלשת האלפים משאר העם שלא היו מהגבורים וירמיהו פרט עוד בספרו באמרו ועשרים ושלשה. וכבר נשאר לעיין בספור יהויכין דבר א', והוא שכתוב כאן שהיה בן שמנה עשרה במלכו, ובדברי הימים כתוב (דברי הימים ב' ל"ו ט') בן שמנה שנים יהויכין במלכו ושלשה חדשים ועשרת ימים מלך בירושלם, והיא סתירה מבוארת, וכתב ה"ר דוד קמחי לישב זה, אפשר כי יהויקים אביו המליכו בשנה הראשונה שמלך כדי שימלוך תחתיו אחרי מותו, אולי היו לו בנים אחרים, ועוד כי ראה שמלכותו תלויה ביד אחרים ולא ידע אם יסירוהו מהמלוכ' כמו שעשו לאחיו, ולכן המליך יהויכין בנו שימלוך תחתיו, והיה אז בן שמנה שנים כמו שנזכר בדברי הימים, ועתה כשמת יהויקים ומלך יהויכין בנו בשלמות היה בן שמנה עשרה שנה ומלך שלשה חדשים ולא חשש הכתוב לכתוב עשרת הימים היתרים. ובסדר עולם אומר (פרק כ"ה) שמנה עשרה שנה של מלך נבוכד נאצר, שמנה משנחתם גזר דינו לגלות. ואתה רואה שכל זה הפירו' תלוי בספק ספיקה, ספק אם המליכו אביו בחייו, ספקה אם היו לו בנים אחרים, והדברים האלה כלם לא נזכרו בכתוב ורחוק הוא ג"כ מדרך הסברה, בהיות שפרעה המליך את יהויקים מתחת ידו שמיד בשנה הא' ימליך את בנו תחתיו, והנה היה זה קצת מרד, ודעת בעל סדר עולם אינו ע"ד הפסוקי' ומפני זה נראה אלי שיהויכין היה בן י"ח כשמלך במקו' אביו, ומה שנאמר בדברי הימים אינו סותר לזה, כי שם אמר בן שמנה, ושמנה בציי"רי הוא סמוך, כאלו אמר בן שמנה עשרה ושלשה חדשי' מלך בירושלם, ואמנ' מה שאמר עוד ועשרה ימים, אין ראוי שנפרש אותו ימים ממש, כי למה יזכיר הכתוב הימים שמלך? ודי היה שיזכיר השנים והחדשים לא הימים והשעות, וכזה לא נזכר בשום מלך לא מיהודה ולא מישראל, אבל ימים שזכר בזה הוא שנים, כמו (ויקרא כ"ה) ימים תהיה גאולתו, וזכר שמלבד השמנה שנים היו לו עוד עשרה ימים, ר"ל שנים, שהם השמונה עשרה שנים שזכר הכתוב בכאן, ויהיה שעור הכתוב כן, בן שמנה שנים יהויכין במלכו עם שלש החדשים מהמלכות, ועוד עשרה ימים, ר"ל שנים, ואם כן עם אותם השלשה חדשים שמלך היה הכל שמנה שנים ועשרה ימים, כלומר שמנה עשרה שנים, ועם זה אין סתירה לא בשנות יהויכין, כי תמיד היו שמנה עשרה שנה, ולא בימים כי לא מלך בלתי שלשה חדשים כמו שנזכר בכאן, והותרה בזה השאלה הרביעית:

פסוק יח

וגם כן יש להתבונן מאד במה שאמר בכאן בן עשרים ואחת שנה צדקיהו במלכו, כי הנה יהואחז היה במלכו בן שלשה ועשרים שנה ומלך שלשה חדשים, והוא היה הקטן שבבני יאשיהו, ויהויקים מלך בהיותו בן חמש ועשרים שנה ומלך אחד עשרה שנה, ויתחייב מזה שהיה צדקיהו במלכו בן שלשים וחמש שנה או יותר, ואיך אמר בן עשרים ואחת? ויקשה לזה גם כן מה שכתוב בירמיהו (ירמי' כ"ז א') בראשית ממלכת יהויקים בן יאשיהו מלך יהודה היה הדבר הזה אל ירמיהו מאת ה' לאמר כה אמר ה' אלי עשה לך מוסרות ומוטות ושלחתם וגו' ביד מלאכים הבאים ירושלם אל צדקיהו מלך יהודה וגומר, ואיך אפשר שבתחלת ממלכת יהויקים היה צדקיהו מלך יהודה בהיות ביניהם מהשנים אחד עשר ויותר? ואין לנו שנאמר שבראשית ממלכת יהויקים באה זאת הנבואה אל ירמיהו ושהיתה עתידה לומר אותה בימי צדקיהו כדברי המפרשים, כי אתה תראה בדברי הנבואה עצמה שאמר (שם י"ב) ואל צדקיהו מלך יהודה דברתי ככל הדברים האלה, והוא המורה שהיה בזמנו וכן תמצא שמיד אחר הנבואה ההיא, אמר (שם כ"א א') ויהי בשנה ההיא בראשית ממלכת צדקיהו מלך יהודה, והוא המוכיח שהשנה שנאמרה אותה נבואה היה בראשית ממלכת צדקיהו, והוא סותר א"כ למה שאמר בראשית ממלכת יהויקים. וחז"ל אמרו בפרק כהן משוח (הוריו' י"א ע"ב), שלום הוא צדקיהו, ולמה נקרא שלום? שהיה משולם במעשיו, איכא דאמרי שלום, דשלמה מלכות בית דוד בימיו, ויסב שמו צדקיהו, א"ל השם יצדיק עליך את הדין אם תמרוד בי, ומה שמו? מתני' שמו, והא כתי' (דה"א ג' ט"ו) השלישי צדקי' והרביעי שלום? שלישי שהיה שלישי לבנים, רביעי שהיה רביעי למלכות, בתחלה מלך יהואחז ולבסוף מלך יהויקים ובסופו מלך יהויכין ובסופו מלך צדקיהו. הנך רואה מדבריהם ששלום וצדקיהו הכל אחד, אלא שרחוק הוא שיזכרו שני בנים בסדר והאחד איננו. ואמנם הראב"ע כת' שיאשיהו המליך את צדקיהו בימיו שלש שנים, וכשמת יאשיהו לא רצו העם במלכותו של צדקיהו והמליכו יהואחז בחזקה, ושלכן אמר בירמיהו שבראשית ממלכת יהויקים היה צדקיהו מלך יהודה, לפי שהיה נודע בגוים שיאשיהו המליכו בחייו, וכל זה החכם בדאו מלבו ולא נמצא סמך כלל בפסוקים, וגם אופן הנבואה שבאה אל ירמיהו לא יסבלהו, שהיא שיביאו את צוארם תחת עול מלך בבל, ואם היה יהויקים מלך בעת ההיא למה לא היה הנביא מדבר זה אליו והיה אומר אותו לצדקיהו שלא היה מלך? והנה ה"ר דוד קמחי לקח בזה דרך אחר והוא, ששלום הנזכר בדברי ירמיהו הוא יהויכין, ושאין מהתימה אם נקרא בכתוב בן יאשיהו ונמנה בדברי הימים בתוך בני יאשיהו, לפי שבני

הבנים הרי הם כבנים ושרבים ימצאו בכתוב בזה האופן, והיה אם כן צדקיהו הקטון שבאחים והיה במות אביו בן עשרה שנים והיה עתה בן עשרים ואחד שנה. ואמנם הספק אשר יקרה מדברי ירמיהו לא התירו החכם ויעד שבפירושו לספר ירמיהו יתירהו, והוא לא אמר שמה כי אם שהנבואה ההיא עדיין לא נתקיימה כי אם עד אחד עשרה שנה שמלך צדקיהו, וכבר זכרתי מה שבזה מהספק. וכאשר חשבתי דרכי וראיתי הספקות המתחייבות לדעת דעת מאלה, אמרתי שאין צדקיהו הנאמר בכאן הוא בנו של יאשיהו ואחיו של יהויקים, אבל הוא היה בנו של יהויקים ואחיו של יהויכין, כי הנה בספור הסתעפות מלכי יהודה בדברי הימים תמצא כתוב (שם שם י"ז) ובני יהויקים יכניה בנו צדקיהו בנו, ונראה שלא נזכרו שמה כפי תולדותם כי אם כפי המלכתם, כי צדקיהו היה גדול מיהויכין שנים או שלשה שנים, ולכן לא אמר יכניהו הבכור והשני צדקיהו כמו שאמר בבני יאשיהו, אבל אמר יכניה בנו צדקיהו בנו, כי זכרם כפי זמני המלכתם, שיהויכין עם היותו הקטן מלך תחת אביו, כי היה חזק מצדקיהו אחיו ומפני זה נזכר ראשונה, והסירו מהמלכות מלך בבל והעביר המלכות אל צדקיהו שהיה אחיו וגדול ממנו, והראיה על זה שבסוף דברי הימים כתוב במיתת יהויכין (שם ב' ל"ו י') וימלך את צדקיהו אחיו, יורה שאחיו היה, ואמנם אמר הנה דודו, לא להיותו אחיו של יהויקים, כי אם שהיה אהובו של מלך בבל ולכן המליכו, ודודו הוא מגזר' (שיר ב' ט"ו) דודי לי ואני לו, וידמה שלכן קראו מלך בבל צדקיהו, להגיד שהוא היה מלכי צדק כי לו תאות המלוכה לא ליהויכין אחיו הקטן ממנו, ואין להפלא מאשר פעמי' יקראו הכתוב צדקיהו בן יאשיהו כי (כמו שזכרתי בדעת רד"ק) בני הבנים יקראו בנים ואמנם מה שאמר בספר ירמיהו בראשית ממלכת יהויקים בן יאשיהו מלך יהודה היה הדבר הזה אל ירמיהו מאת ה' לאמר, דעתי הוא שאינו מדובק עם ענין המוסרות והמוטות שיזכור אחריו, אבל הוא חוזר למעלה מהנבואה שנבא ירמיהו כה אמר ה' עמוד בחצר בית ה' ודברת על כל ערי יהודה הבאים להשתחוות וגומר, וזכר שהכהנים היו רוצים להרוג את ירמיהו על הנבואה ההוא ומה שאמרו השרים בעדו, ועל זה אמר בראשית ממלכת יהויקים וגו', כי בתחלת אותה נבואה אמר פסוק כזה ובסופה גם כן, להודיע שלא הוסיף ולא גרע מדברי ה', ומה שאמר כה אמר ה' אלי עשה לך מוסרות ומוטות היא נבואה בפני עצמה, ועם זה הותר הספק כלו. והיו אם כן ליאשיהו יוצאי חלציו שני בנים ושני בני בנים, בן אחד יהואחז ובן בנו אחד יהויכין מלך כל אחד מהם שלשה חדשים והסירום ממלכותם מלך מצרים ומלך בבל והוליכום לארצותם עם כלי בית ה' ומתו שמה, והבן האחר יהויקים בן בנו השני צדקיהו מלך כל אחד מהם אחד עשרה שנה ושניהם מרדו במלך בבל ואת

שניהם הוליך בבלה, הנך רואה שהיו ענייניהם במיניהם שוים כמות זה כן מות זה, וגם זה מחכמת הצור תמים פעלו, והותרה בזה השאלה הששית:

פסוק כ

ולהשתוותם תמצא שכמו שאמר ביהוקים אך על פי ה' היתה ביהודה להסיר מעל פניו, כן אמר בצדקיהו כי על אף ה' היתה בירושלם וביהודה עד השליכו אותם מעל פניו, שהוא הקדמה למה שאמר אחריו וימרד צדקיהו במלך בבל, רוצה לומר שהשם יתברך כדי לקיים גזרתו להשליך ירושלם מעל פניו סדר והביא מרד צדקיהו במלך בבל, שהיא היתה הסבה לשבא על ירושלם והחריבה כמו שיזכור. ובדברי הימים כתוב בצדקיהו (דברי הימים ב' ל"ו י"ב וכו') ויעש הרע בעיני ה' אלקיו לא נכנע מלפני ירמיהו הנביא מפי ה', וגם במלך בבל מרד אשר השביעו באלקים ויקש את ערפו ויאמץ את לבבו משוב אל ה' אלקי ישראל, גם כל שרי הכהנים והעם הרבו למעול מעל ככל תועבות הגוים ויטמאו את בית ה' אשר הקדיש בירושלם, וישלח ה' אלקי אבותיהם עליהם ביד מלאכיו השכם ושלוח כי חמל על עמו ועל מעונו, ויהיו מלעיבים במלאכי האלקים ובוזים דבריו ומתעתעים בנביאיו עד עלות חמת ה' בעמו עד לאין מרפא. וכבר יורו שמות המלכים האלה על ענייניהם, כי נקרא האחד יהויקים, לפי שהשם יתברך שקד על דברו לעשותו ומפני קיום גזרתו בימיו נקרא כן, ונקרא האחר צדקיהו, להגיד שהשם יתברך עשה צדק ומשפט ומישרים בימיו על ישראל וירושלם, ואמנם השנים האחרים קצרי ימים ושבעים רוגז נתקראו כפי מעשיהם, כי נקרא הראשון יהואחז, לפי שאחז ידיו בדרכי החטאים בנפשותם, ובא אחריו יהויקים להקים גזרת השם, ונקרא האחר יהויכין, כי הוא היה מכין הגלות והחרבן, ובא צדקיהו ונעשה בימיו המשפט והצדק האמתי בירושלם וביהודה:

פרק כה

פסוק א

ויהי בשנת התשיעית למלכו וגו'. עתה יספר הכתוב חרבן ירושלם ובית ה' איך היה, וספר שכאשר צדקיהו מרד במלך בבל בא על ירושלם בשנה התשיעית למלכותו שהיא שנת שבע עשר' למלכות נבוכד נאצר ותבוא העיר במצור ויבנו עליה דיק, והוא המגדל הגדול שעושים מעצים כנגד העיר לכבשה, ומאשר אמר סביב, יראה שהדיק היא כמו עיר בנויה מעץ שעושים סביב העיר להלחם משם אל העיר:

פסוק ב

(ב-ד) והנה התמיד המצור על ירושלם שתי שנים, כי הנה בשנת עשתי עשרה למלך צדקיהו (לפי שהיה רעב גדול בעיר ולא היה לחם לעם הארץ מפני זלעפות רעב) הבקעה העיר בתשעה לחדש, שהכשדיים בקעו החומה ועם הארץ לא מיחו בידיהם, מפני הרעב שהיה בתוכם, ולא פירש הכתוב מי הוא החדש הזה, ובספר ירמיהו (ירמי' נ"ב ו') כתוב שהיה זה בחדש הרביעי שהוא למניננו חדש תמוז. ואחז"ל (תענית כ"ו ע"א) חמשה דברים ארעו את אבותינו בשבעה עשר בתמוז, נשתברו הלחו', ובוטל התמיד, הבקעה העיר, שרף אפוסתומוס את התור', והעמיד צלם בהיכל. אבל מה שנאמר כאן בתשעה לחדש הבקעה העיר, היה לענין המעשה, ומה שאמרו בשבעה עשר בתמוז היה אחרי אשר רדפו אחרי הבורחים ושבו להרחיב פרץ העיר, וזה לפי שכאשר ראו אנשי המלחמה אשר בקרב העיר שבקעו הכשדיים חומת העיר ברחו בלילה ההיא, וכן אומר בספר ירמיהו (שם ז') וכל אנשי המלחמה יברחו ויצאו מן העיר לילה. וספר כאן שיצאו דרך שער בין החומותים, אשר על גן המלך, רוצה לומר בדרך השער שהיה בין שתי החומות בסתר, כדי שלא ירגישו בהם הכשדיים, והיתה הליכתם בהיות הכשדים על העיר, וילך דרך הערבה, רוצה לומר שהמלך צדקיהו הלך בדרך הערבה בורח הוא ואנשיו ולא יוכל להמלט, (ה-ו) לפי שחיל הכשדים ברחו אחריו והשיגוהו בערבות יריחו ויתפשוהו ויביאו אותו למלך שהיה ברבלתה, כי עם היות שאמר שבא נבוכדנאצר על ירושלם, אולי שמפני שארכו ימי המצור הלך הוא רבלתה והניח חילו על המצור, ובהיותו שם ברבלתה הוליכו שם את צדקיהו. וחז"ל בפרק חלק (דף צ"ו ע"ב) אמרו שלא עלה נבוכד נצר לירושלם, אלא שנבוזראדן הוא אשר עלה, ובהיות חיל המלך שם נאמר שהיה שם המלך. וספר הכתוב שדבר שם משפט עם צדקיהו, רוצה לומר שהוכיחו על אשר מרד בו ועבר על שבועתו, כמו שכתוב (דברי הימים ב' ל"ז י"ג) וגם במלך בבל מרד אשר השביעו באלקים, ועל זה הענישו בבניו ובעיניו:

פסוק ח

וספר הכתוב שבחדש החמשי שהוא למניננו חדש אב בשבעה ימים לאותו חדש בא נבוזראדן שר הטבחים ירושלם, ונראה שעם היות שהעיר הבקעה בתשעה לחדש תמוז, הנה לא נכנסו הכשדיים לירושלם כי אם עד שבעה לחדש אב, שכל הימים אשר היו בין זה לזה עמדו היהודים נלחמים בבקיעת העיר עם הכשדיים ולא נכנסו שם עד חדש ימים שמפני הרעב נחלשו הלוחמים. ובספר ירמיהו (שם) כתוב בעשור לחדש, ופירשו חז"ל (תענית כ"ט ע"א) שבשבעה לאב נכנסו גויים להיכל ואכלו ושתו כל אותו יום

וקלקלו כרצונם שביעי ושמיני, וביום התשיעי לאב סמוך לחשכה הציתו בו את האש והיה הולך ודולק עד סוף עשירי, ומפני שהיתה רוב השרפה בעשרה באב, אמר רבי יוחנן בן זכאי אלמלי הייתי באותו דור לא קבעתיו אלא בעשירי שרובו של היכל נשרף וגומר, ורבנן אמרו אתחלתא דפורענותא עקר: ואמנם מה שאמר שהיה זה בשנת תשע עשרה לנבוכדנאצר, ובספר ירמיהו (שם) אמר בשנת שמנה עשרה לנבוכדנאצר, כפי פשוטו ראוי שיפורש שהיה בסוף שמנה עשרה והתחלת תשע עשרה, ואחז"ל (מגילה י"א ע"ב) גלו בתשע עשרה וגלו בשמנה עשרה וחשבון אחד הוא, אלא תשע עשרה למלכות נבוכדנאצר ושמנה עשרה לכבוש יהויקי', שהי' בשנה השני' לנבוכדנאצר:

פסוק ט

וספר שנבוזראדן שרף עם בית ה' את בית המלך, וראוי לשום לב על זה שבית השם ובית המלך נבנו כאחת ונשרפו כאחת, כי היה הצלחת בית המלך והתמדתו תלויה בבית ה', וכן זכר ששרף כל בתי ירושלם הגדולים והנכבדים, וזהו כל בית גדול שרף באש, רוצה לומר כל בית אדם גדול שרף, (י) ושנתץ והרס חומות ירושלים, וכבר כתבתי שהיו לירושלם שלשה חומות זו לפנים מזו וכלם נתצו, כדי שהעם הנשאר לא יוכלו עוד למרוד ולהשגב שמה בתוך החומות, (יא) ושהגלה יתר העם הנשארים בעיר, ואשר נפלו ביד מלך בבל ויצאו אליו קודם כבוש העיר ומסרו עצמם אליו, שלא היה ראוי שיגלה אותם, הנה גם אותם הגלה. ובדברי הימים כתוב (ד"ה, ב' ל"ו י"ז) ויהרוג בחוריה בחרב בבית מקדשם ולא חמל על בחור ובתולה זקן וישיש, ואין ספק שקצר הספור כאן בהרוגים ובשבויים ובשאר הרעות העצומות אשר עשו הכשדים בירושלם האומרים ערו ערו עד היסוד בה, וחז"ל הזכירו מזה הרבה, הלא למשמע אוזן דאבה נפשנו: (ועיין מזה במסכת גיטין נ"ו וכו', ובמדרש איכה ובספר יוסיפון בספר מלחמות ה'):

פסוק יב

וספר הכתוב מנבוכד נאצר שלבד השאיר מדלת העם לעובדי הכרמים וליוגבים, שהם עובדי השדות. וחז"ל דרשו במסכת שבת (פ"ב כ"ו ע"א) לכורמים, תאני רב יוסף אלו מלקטי אפרסמון מעין גדי עד רמת', וליוגבים, אלו ציידי חלזון מסולמות דצור עד חיפא:

פסוק יג

(יג-יד) וכו' וספר שכלי הנחשת אשר בבית השם, העמודים והים ושאר הנחשת, וגם כן כל כלי זהב וכסף שברו הכשדים אותם והוליכו אותם אל בבל, ואמנם ענין העמודים ושאר הכלים שזכר כאן, כבר ביארתי ענינם (דף רכ"ג) בספור מלאכת כלי הבית במה שעבר, ואין צורך בהשנות פירושם הנה:

פסוק יח

(יח-כ) וזכר שבפרט לקח את הכהן הגדול וסגן הכהנים ושלשת שומרי הסף, שהם שומרי כלי הבית, וסריס אחד שהיה ממונה על אנשי המלחמה, וחמשה אנשים מרואי פני המלך אשר נמצאו בעיר, ואת הסופר שהיה עם צר הצבא לסדר הצבא מעם הארץ וששים מאנשי העיר, וידמה שהיו מהנכבדים שבעם, והוליכם למלך בבל רבלתה, לפי שאלה היו מסדרי עצת המלך ועניני המלחמה, (כא-כב) ושם הכה אותם בחרב והגלה השאר כלם, והפקיד את גדליה בן אחיקם על היהודים אשר השאיר נבוכד נאצר בארץ, שיהיה מנהיג אותם ומסדר ענינים, באופן שיהיו תמיד תחת עול מלך בבל.

פסוק כג

וכאשר שמעו ראשי החיילים המה ואנשיהם (שהיו פזורים בארץ ובורחים מפני מלך בבל, יראים פן ימיתם או יוליכם גולים ושבים אל בבלה מפני המלחמה אשר היו עושים כנגדו) שנשאר פקיד גדליה בן אחיקם בארץ, נאספו אליו.

פסוק כד

ולפי שתמיד היו יראים מן הכשדים פן יבאו עליהם ויכום, נשבע אליהם גדליה שיהיו נשמרים מהכשדים ולא יראו אותם, בתנאי שיעבדו את מלך בבל תמיד, וכמו שנאמר בספר ירמיהו (ירמיה מ' י' י"א, י"ב) שאמר גדליה ואני הנני יושב במצפה לעמוד לפני הכשדים אשר יבאו אלינו ואתם אספו יין וקיץ ושמן ושימו בכליכם ושבו בעריכם אשר תפשתם, וגם בכל היהודים אשר במואב ובבני עמון ובאדום ואשר בכל הארצות שמעו כי נתן מלך בבל שארית ליהודה וכי הפקיד עליהם את גדליה בן אחיקם בן שפן וישובו כל היהודים מכל המקומות אשר נדחו שם ויבאו אל ארץ יהודה אל גדליהו המצפתה ויאספו יין וקיץ הרבה מאד. ואין ספק שאלו היה חי גדליהו היו נקבצים אליו יהודים רבים והיו יוצאים מן בבל רבים ויאספו אליו כלם ולא תשאר הארץ מבלי בניה, (כה) אבל ישמעאל בן נתניה שהיה מזרע המלך צדקיהו בא והכה את גדליהו ואת היהודים ואת הכשדים אשר היו אתו במצפה, ומפני זה קמו כל העם והלכו להם למצרים. וראוי שתדע שספור גדליהו בא בכאן בקוצר, וכי בספר ירמיהו (שם) גלה בו דברים. האחד למה עשה ישמעאל הדבר הרע הזה, ואמר שם שהביאו אליו שתי סבות. האחת היותו מזרע המלוכה, וחשב שמפני זה היה ראוי שיהיה הוא השליט על הארץ המשביר את כל עם הארץ ולא גדליה שלא היה מזרע המלוכה כמוהו, ומפני הקנאה והתאוה והכבוד עשה זה. והשנית שמלך בני עמון שהיה ישמעאל עמו שלחו להרוג את גדליהו, לפי שהיה פקיד בארץ מיד מלך בבל, ורצה מלך בני עמון שלא ישב בארץ מושל מתחת יד

מלך בבל, ולזה חשב להרוג את גדליה ואת הכשדים והיהודים אשר עמו כדי שילכו משם ולא יעמדו שמה, ובחר בישמעאל להיותו יהודי שיהרוג את גדליה בקשר כי יבטח בו ויוכל לעשותו. הדבר השני שנזכר שם הוא שגלו הקשר הזה אל גדליה בחייו והוא לא האמין לדברי המזהירים ובטח בישמעאל שהמית אותו, וזה שאמר שמה ויוחנן בן קרח וכל שרי החיילים אשר בשדה באו אל גדליהו המצפתה ויאמרו אליו הידוע תדע כי בעלים מלך בני עמון שלח את ישמעאל בן נתניה להכותך נפש, ולא האמין להם גדליהו בן אחיקם, ויוחנן בן קרח אמר אל גדליהו בסתר במצפה לאמר אלכה נא ואכה את ישמעאל בן נתניה ואיש לא ידע למה יככה נפש ויפוצו כל יהודה הנקבצים אליך ואבדה שארית יהודה, ויאמר גדליהו בן אחיקם אל יוחנן בן קרח אל תעשה את הדבר הזה כי שקר אתה דובר אל ישמעאל. הדבר השלישי שנזכר שם (ירמיה מ"א) הוא, שלא הרגו במלחמה חרב בחרב כאיש גבור אבל בא לאכול עמו ובטח בו גדליהו ועל השלחן קם עליו ויהרגהו, והוא קשר נמרץ ותועבה גדולה, ולא די שהרג אותו אבל גם את כל היהודים אשר היו אתו במצפה הרג, וגם ביום הנמשך להריגה שהיו באים אנשים משכם ומשמרון מגלחי זקן וקרועי בגדים על חרבן ירושלם ושרפת בית קדשנו ותפארתנו ובידם מנחה ולבונה להביא בית ה' הרגם ישמעאל על לא חמס עשו, והשבה ישמעאל את כל שארית העם אשר היו יושבים במצפה וילך לעבור אל בני עמון. הדבר הרביעי שנזכר שם הוא שהעם הנשאר עמו כאשר ראו שישמעא' הרג את גדליה העומד על בני עמו ושהרג את הכשדי', חשבו שיבואו הכשדיי' עליה' ויהרגו', בחשבם שברצונם ובדעתם היתה מיתת הכשדים על ידי ישמעאל שהיה מזרעם, ולזה בחרו ללכת מצרים לגור שם. הדבר החמשי הוא ששרי החיילים ויוחנן בן קרח וכל העם שאלו אל ירמיהו שיתפלל אל ה' ויורם את הדרך ילכו בה ואת המעשה אשר יעשון, ושהנביא השיבם בשם ה' שישבו שמה ולא ילכו למצרים שנאמר (ירמיה מ"ב י', וכו') אם שוב תשבו בארץ הזאת ובניתי אתכם ולא אהרוס ונטעתי אתכם ולא אטוש כי נחמתי אל הרעה אשר עשיתי לכם אל תיראו מפני מלך בבל וגומר ואתן לכם רחמים ורחם אתכם והשיב אתכם אל אדמתכם, ואם אומרים אתם לא נשב בארץ הזאת לבתי שמוע בקול השם אלקיכם לאמר לא כי אל ארץ מצרים נבא וגומר, והיתה החרב אשר אתם יראים ממנה שם תשיג אתכם בארץ מצרים והרעב אשר אתם וגומר, והמה עם היות שהטיבו בשאלתם אשר שאלו מאת ה', הרעו במה שלא שמעו לדבריו ואמרו אל ירמיהו שקר אתה מדבר לא שלחך השם אלקינו לאמר לא תבאו מצרימה, כל הדברים האלה נזכרו בספר ירמיהו והנבואות

שנבא הנביא על היהודים ההולכים למצרים, ונסתפק כותב הספר כאן באמרו ויברחו מצרימה כי יראו מפני הכשדים:

פסוק כז

וספר אחרי זה שבשנת שלשים ושבע לגלות יהויכין נשא אויל מרודך מלך בבל בשנת מלכו את ראש יהויכין מלך יהודה מבית כלא וגומר, ואמר בעשרים ושבעה לחדש, להודיע שכאשר מת נבוכד נאצר ומלך אויל מרודך בנו עשה החסד הזה עם יהויכין, ובירמיהו כתוב בחמשה ועשרים לחדש, ופירשו חז"ל (סדר עולם פרק כ"ח ועיין וי"ר פר' י"א קפ"ה) שבעשרים וחמשה מת נבוכדנאצר ונקבר ובעשרים ושש הוציאו בנו אויל מרודך מקברו, כי פחד שמא ישוב עדיין לחיות ולמלוך, כמו שעשה אחר שנטרד ודר עם החיות שהמית בן אחר שמלך תחתיו, ועכשו פחד אויל מרודך מכדומה לזה, וידמה שיהויכין יעצו שיוציאהו מקברו כדי שלא יאמרו בני אדם עדיין הוא חי, ואמרו שעשאו איברים וחתיכות כדי שלא יהיה מכת האפשר שובו עוד אל החיים, ושנתן לו זאת העצה יהויכין להוציאו מקברו לקיים מה שניבא עליו ישעיה (ישעיה י"ד י"ט) ואתה השלכת מקברך כנצר נתעב, וביום השביעי נשא את ראש יהויכין שיעצו בעניניו מבית הכלא שהיה בו, (כח) וידבר אתו טובות, רוצה לומר דברים טובים נחומים לישב את לבבו, ונתן כסאו למעלה מכל כסא המלכים אשר היו אתו בבבל, שהיה מכבד את יהויכין יותר מכלם, (כט) והסיר את בגדי כלאו מעליו והלבישהו בגדים אחרים כפי מעלתו, ואכל לחם לפניו כל ימי חייו של יהויכין.

פסוק ל

ולפי שלא נחשוב שהיה אוכל על שלחן מלך בבל מפת בג המלך ומיין משתיו, אמר וארוחתו ארוחת תמיד נתנה לו מאת המלך דבר יום ביומו, רוצה לומר שהושיבו בביתו סמוך אליו ושם היו נותנין לו דבר יום ביומו ארוחת תמיד, ובזה הדרך היה אוכל לפניו. ואפשר לומר גם כן שעל שלחן המלך היה אוכל יהויכין, ומלבד זה היו נותנין לו ארחת תמיד ומשאת לפרנס בני ביתו. ומאשר אמר שהיה זה בשנת שלשים ושבע לגלות יהויכין, וידענו שגלות יהויכין היה בשנה השמינית למלכות נבוכד נאצר כמו שנזכר למעלה, למדנו שמלך נבוכדנצר ארבעה וארבעים שנה, וסימנו (ויקרא י"ז ד') ד"ם יחשב לאיש ההוא דם שפך:

הנה למדנו מספורי הספר הזה שבני יהודה וישראל כלם באו בגולה מפני רוע מעלליהם והכעסתם את ה', וכלם הוגלו על ידי מלך בבל וביד הכשדים, כי מלך אשור בבבל היה מולך כמו שהתבאר אך אמנם לא הוגלו כלם יחד בבת אחת כי אם בפעמים שונים.

וכמו שבהפסד הכחות הטבעיות החיוניות והנפשיות יפסדו ראשונה מהאיברים היותר מרוחקים מן הלב ואחר כך היותר קרובים אליו והאחרון אשר יפסד הוא הכח אשר בלב, ככה יפסדו ראשונה בני ישראל אשר היו מעבר לירדן שהיו בערך האברים היותר רחוקים מהלב, ואחריהם שמרון ועריה שהיו יותר קרובים ללב, ובאחרונה נחרב ירושלם ובית ה' שהוא היה מקור החיים והכחות, וערכה לשאר הערים כלב לשאר האברים, ומפני זה תמצא כי ראשונה (כמו שנזכר בדברי הימים ד"ה א' ה' כ"ו) עלה פול מלך אשור על שני השבטים וחצי שהיו בעבר הירדן ויגל לראובני ולגדי ולחצי שבט המנשה ויביאם לחלח וחבור והרא ונהר גוזן עד היום הזה, ולקח את העגל שהיה בדן והלך לו. ואחרי כן שמנה שנים בפעם שנית בימי פקח בן רמליהו מלך ישראל ועזריהו מלך יהודה, עלה תגלת פלאסר מלך אשור ויקח את עיון ואת אבל בית מעכה ואת ינוח ואת חצור ואת הגלעד ואת הגלילה כל ארץ נפתלי ויגלה אשור, כמו שנזכר בספר הזה (סימן ט"ו כ"ו), ועל הגלות הזה אמר ישעיהו (ישעיה ח' כ"ג) כעת הראשון הקל ארצה זבולן וארצה נפתלי. ובזה הגלות נטל העגל השני שהיה בביתאל והוליכו, כמו שאמר (הושע י' ו') וגם אותו לאשור יובל. ואחרי כן תשעה שנים בפעם שלישית בימי הושע בן אלה מלך ישראל ובשנה הששית לחזקיהו מלך יהודה עלה שלמנאסר מלך אשור על שמרון ויצר עליה שלש שנים, ויאסר את המלך בית כלא ויגל ישראל אשורה וישב אותם בחלח ובחבור נהרי גוזן ומדי כמו שנזכר בזה הספר (בסימן י"ז ה'). ואחרי זה שמנה שנים עלה סנחריב ולקח מארץ יהודה מאה וחמשים מדינות מבני יהודה ומבני שמעון (עיין מזה סוף קבלת הראב"ד). ואחרי כן מאה ועשרים ושלש שנה פעם חמישית בימי יהיכין מלך יהודה בא נבוכדנאצר והגלה אותו מירושלם ואת כל השרים ואת כל גבורי החיל עשרה אלפים והחרש והמסגר ויביאם בבלה כמו שנזכר בכאן. (בסימן כ"ד י') ואחרי כן י"א שנה בפעם ששית (בסימן כ"ה) עלה נבוכד נאצר מלך בבל על ירושלם ויבנה עליה דיק ובא העיר במצור ובמצוק ברעב ובצמא ובחסר כל והבקעה העיר, ובא נבוזר אדן רב טבחים עבד מלך בבל ירושלם וישרוף את בית ה' ואת בית המלך ואת החומות ירושלם סביב נתצו, וירב בבית יהודה תאניה ואניה מכת חרב והרג ואבדן והביא את הגולה בבל, כל העם אשר נפלו אל הכשדים ואשר היו בירושלם ולבד השאיר שמה מדלת העם לכרמים וליוגבים, ועברו אם כן מגלות ישראל אשר בשמרון עד גלות ירושלם וחרבן הבית מאה ושלש ושלשים שנה. אחרי כן באותה שנה בעצמה (שם) בהיות גדליה בן אחיקם פקיד נגיד ומצוה שארית הפלטה אשר נשארו בירושלם ובערי יהודה וישראל, ויאספו אליו רבים ובקשו את ה' אלקיהם, ובא ישמעאל בן נתניה מזרע המלוכה מבית

דוד ובמצות מלך בני עמון הרג את גדליה ואת רבים מאשר אתו והוליכום בשבי אל ארץ בני עמון והנשארים בכל הארץ באו מצרימה להשגב שם, ובזה הדרך ספו תמו מן בלהות. הנה אם כן הוגלו בני ישראל ובני יהודה בשבעה זמנים מארצותם, ורובם הלכו אשורה זולת אותם הנשארים שהשבה ישמעאל אל ארץ בני עמון ושנטו מהם למצרים, וכמו שביארתי כל זה בארוכה בהקדמת זה הספר:

וראוי שתדע שכבר באו עם מלך בבל על ירושלם מלכים ושרים ממלכי שאר הגוים והוליכו מהיהודים אל ארצם, ומכללם היה פי"רוש שהיה מלך ספרד, כי הנה איר"קוליש הגדול שהיה מארץ יון יצא בכל העולם לכבוש ארצות בגבורתו ובחכמתו כי רבה היא, ונתפשט בארץ המערב, ואחרי שעשה גבורות הרבה בכבוש הארצות בא באניות רבות ועמו חיל גדול אל ספרד ונתישב שמה וימלוך בכל ארץ ספרד, וכי נכסף אל ארצו ומולדתו חלף הלך לו לארץ איטאלי"יא ומשם אל ארץ יון, והוא היה מהשרים אשר הלכו להחריב העיר הגדולה טרויי"א בפעם השלישית, וכאשר נסע אירקולי"ש זה מספרד נתן מלכותו לבן אחותו שנקרא אישפ"אן, ועל שמו נקראת כל ארץ ספרד בלשון עם לועז איפשאנייא, ואיש"פאן זה לא היה לו כי אם בת אחת ונשאה פיר"וש שהיה גם כן משרי יון, והוא היה בחרבן בית ראשון והביא משם בני יהודה ובנימין ומשמעון ומהלוים והכהנים אשר היו בירושלם עם רב שבאו עמו ברצונם, ויביאם בדרך הים באניות למלכות ספרד ויושיבם בשני מחוזות, האחד הוא המחוז הנקרא גם היום אנדאלוז"יאה, בעיר אחת שהיה בימים ההם עיר ואם בישראל שרתי במדינות ויקראו אותה היהודים לוז"ינה וגם היום נקראת כן, ואמרו עליה הגוים שאוירה מחכים, להיות אויר הארץ ההיא זך ונקי מאד מאד, ואולי שעל זה קראוה היהודים לוזי"נה להיותה כלוז אשר בארץ ישראל מוכנת לנבואה, והמחוז השני היה בארץ טוליטו"לה, וידמה שהיהודים קראו שם העיר טוליטולה על שם הטלטול שעשו בבואם מירושלם שמה, כי שמה היה מקדם אצל הנוצרי' פיריזו"אילה לא טוליט"ולה שקראוה כן היהודים הבאים אליה, וכן אחשוב שקראו עיר אחרת סמוכה לטוליט"ולה מאקיד"א, על שם העיר מאקיד"א שהיה בארץ ישראל, ולעיר אחרת סמוכה לטוליט"ולה קראו איש"קלונה, על שם אשקלון שהיה קרובה לארץ ישראל, אולי היו הערים ההם בדמותם דומים אל הערים אשר היו בארץ ישראל וקרובים אליה ולכן קראום בשמם. ואין ספק שגם כן קראו בימים ההם שאר הערים הסמוכות לטוליט"ולה כערי ישראל, ובאורך הזמן נאבדו ונתחלפו השמות, ושלשה המה אשר נשארו בשמותם עד היום הזה הם עדות והוראה על השאר: וישבו היהודים במלכות ספרד משם ועד עתה, ונתפשטו בכל הערים אלה מפה ואלה

מפה, ולא שבו אל ירושל' בזמן בית שני, כי אמרו שלא היתה אותה הפקידה גאולה שלמה, ולא נמצא שמה ארון ברית ה' ולא חלה הנבואה ביניהם ושאר הדברים הקדושים לא היו בקרב ישראל, ושלכן לא ישובו כי בשוב ה' את שיבת ציון ושבו בנים לגבולם מאשור ומכוש ומאיי הים, כמו שכתוב כל הספור הזה בספר דברי הימים הקדומים אשר למלכי ספרד: ואין ספק שגם כן באו מהיהודים ההם מחרבן בית ראשון לצרפת ולאינגלט"ירה ולארץ אשכנז ולשאר המלכיות מבני אדום, ועליהם אמר הנביא (עובדיה א' כ') וגלות החיל הזה לבני ישראל אשר כנענים עד צרפת וגלות ירושלם אשר בספרד, כי כבר היו שמה היהודים מחרבן הראשון כמו שנזכר, כי עם היות שנבא זה על אדום, לא להיות אדום ראש הלוחמים והמחריבים כי אם לפי שעלו מבני אדום עם הכשדיים על ירושלם לשחתה, וכמו שאמר שם על זה (שם י"ב) ביום עמדך מנגד ביום שבות זרים חילם ונכרים באו שעריו ועל ירושלם ידו גורל גם אתה כאחד מהם, ואחשוב שעל הליכת היהודים מירושלם דרך הים לארצות המערב אמר הנביא ישעיה, אחרי שאמר (ישעיה ח' כ"ג) כעת הראשון הקל ארצה זבולון וארצה נפתלי וגומר, שנאמר על גלות עשרת השבטים שהלכו לערי מדי, אמר עוד (שם שם) והאחרון הכביד דרך הים עבר הירדן גליל הגוים וגומר, שאמר זה על גלות ירושלם שממנו הלך דרך הים לארצות המערב כמו שאמרתי, ומהם עברו הירדן והם אשר הלכו לבבלה, ומהם הלכו אל גלילות הגוים שהם אשר הלכו לעמון ולמצרים. ואפשר הוא שמהם גם כן היו הבאים אל ארץ צרפת וספרד ושאר ארצות בני אדום, עם היות שבחרבן הבית השני באו גם כן מהגולה יהודים רבים לארצות המערב, כי הנה בספרי דברי הימים אשר למלכי ספרד הקדומים מצאתי, שהקיסר שהיה מושל ברומי שלח חמשים אלף בתי יהודים אל ערי ספרד שהיו תחת ממשלתו מאותם שהגלה טיטוס מירושלם, ונתקבצו כלם ראשונים ואחרוני' והיו לעם אחד:

זהו מה שלמדנו הכתוב מהגלות והחרבן שהיה באומתנו ומה שמצאתי בספרי הגוים בענינו, אמנם מה שידענו מהגאולה והתשועה מצאנו בירמיהו שנבא בפירוש על פקידת בני יהודה ושובם מבבל באמרו (ירמיה כ"ט י') כה אמר ה' כי לפי מלאת לבבל שבעים שנה אפקוד אתכם והקימותי עליכם את דברי הטוב להשיב אתכם אל המקום הזה, ונתקיים זה הייעוד, כי שבו מבבל אל ירושלם ובנו את בית ה', אבל ענין בית שני לא היתה גאולה שלמה כי אם פקידה חלושה, לפי שתמיד כל היום בני יהודה בזמן בית שני משועבדים ראשונה למלכי פרס ואחרי כן למלכי יון ואחרי כן לרומיים ולא היה בהם מלך מבית דוד, והשבטים שהלכו בגליות הראשונים כמו שנזכר לא שבו עוד על

אדמתם, גם לא נמצאו בבית האלקים לא הארון והכרובים ולא חלה נבואה באנשים ולא השיבו האורים והתומים ולא ירד אש מן השמים, והוא ממה שיורה שאנחנו עוד היום בגלות הראשון עומדים עד יקבץ נפוצותינו מזרה ישראל ויביאנו אל אדמתו ויבנה עירו, כמו שיעד ישעיהו הנביא עליו השלום (ישעיה ב' ב' ג') והיה באחרית הימים נכון יהיה הר בית ה' בראש ההרים ונשא מגבעות ונהרו אליו כל הגוים, והלכו עמים רבים ואמרו לכו ונעלה אל הר ה' ואל בית אלקי יעקב ויורנו מדרכיו ונלכה בארחותיו כי מציון תצא תורה ודבר ה' מירושלם: ופה נשלם אשר ראיתי לבאר בספר הזה, והיתה השלמתו ביום האחרון מחדש אלול, שנת גרי"ם הייתם, ותהלה לאל יתברך:

ברוך הנותן ליעף כח ולאין אונים עצמה ירבה:

תושלב"ע.